

Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Ἀπόλλωνος (Ἀπ' τοὺς ἐκλελυμένους εἰς τὸν πολίτην)

Ὁ Πλάτων, εἰς μίαν ἀπ' τὰς σπανίας περιπτώσεις ἀμφισβητήσεως τοῦ Λόγου, τοῦ ὀρθοῦ λόγου κατὰ τὴν νεωτέραν ὀρολογίαν, τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὴν θρησκεία, τὴν ἰδεολογία ἢ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας, ἀναφέρει, εἰς τὸν διάλογον «Θεαίτητον», ἢ εἰς τὸν «περὶ ἐπιστήμης πειραστικόν», τὸ ἀτύχημα τοῦ Θαλοῦ τοῦ Μιλησίου, κατὰ τὴν διάρκεια ἀστρονομικῶν παρατηρήσεών του, κάποιον βράδην εἰς τὴν Μίλητον· γράφει, λοιπόν, ὅτι, ἐνῶ ὁ Θαλῆς παρατηροῦσε εἰς τὸν οὐρανὸν, μᾶλλον κάποιον ἀστρονομικὸν φαινόμενο, παραπάτησε κι ἔπεσε σὲ μία λακκοῦβα γεμάτη νερά, «πεσόντα εἰς φρέαρ», γράφει ὁ φιλόσοφος. Μία δούλη, ὅμως, Θραῦττα, ἐμμελής καὶ χαρίεσσα, τὸν εἰρωνεύθηκε ἔξυπνα: «Ὡσπερ καὶ Θαλῆν ἀστρονομούντα, ὦ Θεόδωρε, καὶ ἄνω βλέποντα, πεσόντα εἰς φρέαρ, Θραῦττά τις ἐμμελής καὶ χαρίεσσα θεραπαινὶς ἀποσκῶψαι λέγεται ὡς τὰ μὲν ἐν οὐρανῷ προθυμοῖτο εἰδέναι, τὰ δ' ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λανθάνοι αὐτόν»¹. Ἦταν ἔξυπνη ἢ εἰρωνεία τῆς θεραπαινίδος, ἢ ὁποῖα, ὅπωςδήποτε, δὲν γνώριζε τίποτε μᾶλλον γιὰ τὶς ἀστρονομικὲς παρατηρήσεις τοῦ πρώτου σοφοῦ στὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μὲ ἐπιστημονικὲς ἀποδείξεις καὶ ἄμεσα πρακτικὰ ἀποτελέσματα, ἀφοῦ πρῶτος αὐτὸς προέβλεψε ἔκλειψη ἡλίου, τὸ 585 π.Χ. μᾶλλον, ἀνακάλυψε τὴν ἐγγραφὴν τριγώνου εἰς κύκλον καὶ ἄλλα, καθὼς ἐθεωρεῖτο ὁ σοφώτερος τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του.

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐποχὴ μας εἶναι ἡ ἀναφορὰ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν «Θεαίτητον», καὶ μάλιστα εἰς τὸ σημεῖο τῆς πραγματεύσεως τῶν σχέσεων τοῦ φιλοσόφου μὲ τὴν κοινωνία, μὲ τὴν γύρω του πραγματικότητα· ἀρχίζει μὲ τὴν φράση, ὅπως καὶ μὲ τὸν Θαλῆ, ἐνεργούντα ἀστρονομικὰ παρατηρήσεις, ὦ Θεόδωρε, καὶ βλέποντα ὑψηλά, ἔπεσε σὲ λακοῦβα, ὁπότε μία ἐμμελής καὶ χαρίεσσα θεραπαινὶς ἀπ' τὴν Θράκη τὸν εἰρωνεύθηκε λέγεται, ὅτι ὅσα συμβαίνουν εἰς τὸν οὐρανὸν εἶναι πρόθυμος νὰ τὰ γνωρίσει, ἀλλὰ ὅσα εἶναι μπροστὰ εἰς τὰ πόδια του τὰ παραβλέπει. Πολλὰ τὰ συμπεράσματα ἀπ' τὶς παρατηρήσεις τῆς θεραπαινίδος, ὅπως τὸ γεγονός ὅτι οἱ σκωπτικοὶ τῆς σχολιασμοὶ κρίνονται ἄξιοι λόγου γιὰ ἀναφορὰ τοὺς ἀπ' τὸν πιὸ συντηρητικὸν φιλόσοφον τῆς ἱστορίας, κατὰ τοὺς εἰδικοὺς τῆς ἐποχῆς μας, ὅπως καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ὡς «ἐμμελοῦς» καὶ «χαριέσσης» δηλαδή, παραδέχεται ὁ Πλάτων ὅτι εἶναι δυνατὸν μία ὑπηρέτρια, ὅχι μόνον νὰ εἶναι χαριτωμένη, ἀλλὰ καὶ ἐμμελής, ἔχειν τὸ μέλος, τὴν ἀρμονία μέσα της, ἰδιότης ἐγγενοῦς τοῦ ἐλευθέρου πολίτου, διότι ἡ ἐμμέλεια χαρακτηρίζει τὸν πέμπτον αἰῶνα, τὴν ἐποχὴ τῆς

¹ Πλάτωνος, «Θεαίτητος», 174α, μετάφραση δική μου.

ἐκφράσεως τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ τῆς τραγωδίας, τοῦ ἐναρμονίου γένους. Ὃταν ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει τὴν ἰκανότητα τῆς ἐμμελείας εἰς τὴν θεραπαινίδα, αὐτὸ σημαίνει ὅτι αἶρει ἐμπράκτως ὅλες τὶς θεωρίες του γιὰ τὴν κατωτέρα φύση τοῦ δούλου καὶ τῆς γυναικός, ὅτι ἀποδέχεται τὴν ἔνταξη εἰς τὴν δραματικὴ τελετουργία, τὴν ἀνωτέρα ἔκφραση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τῶν δούλων καὶ τῶν γυναικῶν· καὶ ὁ Θαλῆς ἔζησε δύο αἰῶνες περίπου πρὶν ἀπ’ τὸν Πλάτωνα, ὅταν ἦταν ἀκόμη εἰς τὰ πρῶτα τῆς βήματα ἢ ἄμεσος δημοκρατία εἰς τὸν Ἑλληνισμό, καὶ ἕναν αἰῶνα πρὶν ἀπ’ τὴν ἐπίσημη καθιέρωση τῶν δραματικῶν ἀγῶνων. Δηλαδή, ἡ ἐμμελής θεραπαινὶς ἐπισφραγίζει τὴν κυρίαρχη θέση τοῦ Ἀπόλλωνος, ὡς τοῦ θεοῦ τῆς μουσικῆς μετὰ τὴν λύρα του, εἰς τὸν ἑλληνικὸ κόσμον, ἀλλὰ καὶ τοῦ θεοῦ τῶν χρησμάτων, κυρίως μέσῳ τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν, μετὰ τὰς διαφορομένης τουλάχιστον ἐννοίας ῥήσεις του, καὶ τοῦ Ἐρωτος, ὡς χαρίεσσα –πολλοὺς Μιλησίους θὰ εἶχε τρελάνει ἢ θεραπεύσει-, καὶ φυσικὰ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς προστάτιδος τοῦ σοφοῦ Θαλοῦ.

Ἡ ἀναφορὰ ἀπ’ τὸν Σωκράτη, ὅπως τὴν ἐμφανίζει ὁ μαθητὴς του, ἔγινε μετὰ τὸ 369 π.Χ., ἔτος συγγραφῆς μᾶλλον τοῦ βιβλίου, ἐνῶ ὁ ἱστορικὸς χρόνος του εἶναι τὸ 399, ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης λέει, εἰς τὸ τέλος τοῦ διαλόγου, ὅτι «νῦν μὲν οὖν ἀπαντητέον μοι εἰς τὴν τοῦ βασιλέως στοὰν ἐπὶ τὴν Μελήτου γραφὴν ἣν μετέγραπται»², δηλαδή νὰ πάει στὴν Στοὰ τοῦ βασιλέως, στὸ Πρωτοδικεῖο τῆς ἐποχῆς μας, καὶ νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰς κατηγορίας ἐναντίον του, ἀπ’ τὴν μήνυση τοῦ Ἀνύτου, τοῦ Μελήτου καὶ τοῦ Λύκωνος· στὴν πράξη, ὅμως, γίνεται μετὰ ἀφορμὴν τὴν συζήτησιν τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Θεόδωρου γιὰ τὴν καθημερινὴν πρακτικὴν τοῦ φιλοσόφου, τὴν ἐνασχόλησίν του μετὰ τὰ κοινὰ, ἢ τουλάχιστον μετὰ τὰ ἄμεσα καθημερινὰ προβλήματα· ὁ ἀφηρημένος καθηγητὴς ἢ ὁ ἀφοσιωμένος στὴν ἀποστολὴν τοῦ φιλοσόφου, ἐπιστήμων, ἰδεολόγος ἢ θεωρητικὸς τῆς ἐποχῆς μας εἶναι κάτι τὸ ἀδιανόητον διὰ τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν, ὅταν τὸν ἀπορρίπτει ἀκόμη καὶ ὁ Πλάτων. Τὸ ὑπογραμμίζει, λίγο πλεονέκτως, ὁ φιλόσοφος: «ταῦτ’ οὖν ἀρκεῖ σκῶμμα ἐπὶ πάντα ὅσοι ἐν φιλοσοφίᾳ διάγουσι. Τῶ γὰρ ὄντι τὸν τοιοῦτον ὁ μὲν πλησίον καὶ ὁ γείτων λέληθεν, οὐ μόνον ὅτι πράττει, ἀλλ’ ὀλίγου εἰ ἄνθρωπός ἐστιν ἢ τί ἄλλο θρέμμα· τί δέ ποτ’ ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ τί τῆ τοιαύτῃ φύσει προσήκει διάφορον τῶν ἄλλων ποιεῖν ἢ πάσχειν, ζητεῖ τε καὶ πράγματ’ ἔχει διερευνώμενος. Μανθάνεις γὰρ πού, ὦ Θεόδωρε· ἢ οὐ; Θεόδωρος, Ἐγωγε· καὶ ἀληθῆ λέγεις».³

Συμφώνησε ἀπολύτως ὁ Θεόδωρος μετὰ τὸν Σωκράτη, ὡς πρὸς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐντάξεως τοῦ φιλοσόφου εἰς τὴν Ἀγοράν, τῆς παραμονῆς του «εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων», ὅπως ἔλεγαν τότε· ἴδρυσεν ὁ Πλάτων τὴν σχολὴν του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν μετὰ περιορισμὸν τῶν μαθητῶν

² Αὐτόθι, 210δ.

³ Αὐτόθι, 174β, μετάφραση δική μου.

εἰς αὐτήν, μακρὰ πολὺ ἀπ' τὴν Ἀγορὰ καὶ τὴν ἀγορά, ἀπ' τὸ κέντρο τῆς πόλεως, σὲ ὑγρὸ καὶ βαλτώδη τόπο, ὅπως ὑποχρεώνει τοὺς σπουδαστὲς τοῦ ἐστιάζειν τὴν προσοχή τους εἰς τὰ μαθήματά τους, ἀλλὰ αἶρει τοὺς περιορισμοὺς αὐτοὺς εἰς τὸν «Θεαίτητον». Ἡ ἐπιλογή τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς ἔγινε ὅπως καταδείξει τὴν πρώτη ἀμφισβήτηση τῆς μορφῆς αὐτῆς τῶν φιλοσοφικῶν ἢ ἐρευνητικῶν σχολῶν, ὅπως αὐτὲς καθιερώθηκαν στὶς ἐπόμενες ἐποχὲς καὶ ἐπιβλήθηκαν ἀπολύτως στὴ νεώτερη περίοδο τῆς ἱστορίας, σὲ κάθε ἔκφραση τῆς ζωῆς μας, φιλοσοφία, ἐπιστήμη, πολιτική, ἰδεολογία, ἔρευνα· εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι ὁ Πλάτων πρῶτος καθιέρωσε τὴν ἀποκλειστικότητα τῆς σχολῆς, ἔξω καὶ μακρὰ ἀπ' τὸν κόσμον, τὴν ἀποξένωση τοῦ σοφοῦ ἀπ' τὸν περίγυρό του, ἀπ' τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα. Ἡ ἴδια εἰρωνεία, μὲ ἐκείνη τῆς θεραπαινίδος πρὸς τὸν Θαλῆ, χρειάζεται καὶ πρὸς ὅσους ἀφιερώνουν τὴ ζωὴ τους εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Καὶ πράγματι λοιπὸν δι' αὐτὸν ὁ μὲν διπλανὸς του καὶ ὁ γείτονας του τοῦ διαφεύγει τὴν προσοχή, ὄχι μόνον ὅτι πράττει, ἐνεργεῖ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐάν εἶναι ἄνθρωπος ἢ ἄλλης μορφῆς ζωντανό· τί εἶναι ὅμως εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ ἄνθρωπος καὶ τί ἀρμόζει εἰς τὴν ἴδια του τὴν φύση, διάφορο ἀπ' τ' ἄλλα ὄντα ποιεῖν ἢ πάσχειν, αὐτὰ διερευνῶνται, παρὰ τὶς δυσκολίες τους, ἀπ' τὸν φιλόσοφο. Τὰ ἀντιλαμβάνεσαι ὅπωςδῆποτε Θεόδωρε· ἢ ὄχι; Θεόδωρος: Πράγματι τὰ ἀντιλαμβάνομαι. Σωστὰ τὰ λές.

Ἡ συνέχεια αὐτῆς τῆς ἀποξένωσης εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς διερευνησεῶς μας, κι ὄχι ἡ ἐξάντληση τοῦ «Θεαιτήτου», ὡς φιλοσοφικοῦ διαλόγου.

Ποιό είναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀνθρώπου τῶν διερευνήσεων, τοῦ φιλοσόφου; Ἡ παραμονή του, «εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων», τὸ «μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς», ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι πολῖτες· τὴν κυρία ἔννοια τοῦ πολίτου μᾶς τὴν δίδει ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος, «πολίτης δ' ἀπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὀρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς»⁴. Τὸν πολίτη φυσικὰ εἶχε στὸ μυαλό του ὁ φιλόσοφος, ἔστω κι ἂν δὲν τὸν ἀναφέρει, ἴσως δι' ἄλλους λόγους, δηλαδή, τὸν μετέχοντα, γενικῶς πέραν τῶν ὅποιων ἄλλων, κρίσεως καὶ ἀρχῆς, τῆς κριτικῆς ἀρχῆς πρὸς τὴν ἐξουσία, τὴν ὅποια ἐξουσία, ὡς πρώτη ἀποστολή του, καὶ τῆς ἀρχῆς, τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας, ὡς δευτέρα· ἡ ἀπόσταση μεταξὺ τοῦ μαθητοῦ καὶ τοῦ διδασκάλου φαίνεται τεραστία στὴν ἐποχή μας, καὶ ἦταν στὰ ἄλλα ἔργα του, ἀλλὰ ἐκμηδενίσθηκε εἰς τὸν «Θεαίτητον», ἐνῶ στὴν πράξη ἦταν ἐλάχιστη τὸν τέταρτο αἰῶνα, ὅταν ἀρχίζε ἡ διάκριση τοῦ φιλοσόφου τῆς σχολῆς ἀπ' τὸν σοφὸ τῆς Ἀγορᾶς· πλησιέστερα πρὸς τὸν πολίτη ἐμφανίζεται εἰς τὰ κείμενά του ὁ Ἀριστοτέλης, ἴσως ἐπειδὴ δὲν εἶχε πόλη δική του, δὲν ἦταν Ἀθηναῖος πολίτης, πιὸ ἀπόμακρος ὁ Πλάτων, ὁ Ἀθηναῖος πολίτης καὶ ἀπὸ μεγάλη οἰκογένεια μάλιστα, ἀπ' τὴν γενιὰ τοῦ Σόλωνος, καὶ ἄργησε πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐμφανισθεῖ εἰς τὴν Ἀγορὰ καὶ νὰ ἀναλάβει τίς εὐθύνες του ὡς πολίτης, ὡς ἀσκῶν τὴν ἐλευθέρᾳ πολιτικὴν πρακτικὴν.

Ἡ ἐλευθέρᾳ πολιτικὴ πρακτικὴ ἀπαιτεῖ ὅμως καὶ προϋποθέτει τὴν αἴσθησι τῆς αὐτονομίας τοῦ πολίτου, τῆς αὐτεξουσιότητός του ἀπέναντι στὴν ὅποια ἐξάρτηση, δηλαδή ὄχι μόνο τὴν πολιτικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρακτικὴν, τὴν αἰσθησιακὴν· ὁ προσδιορισμὸς τῶν ἀναγκῶν ἐκάστης κοινωνίας, πολιτείας καλύπτεται, εἶναι ζήτημα κοινῆς ἀξιολογήσεως, τῶν ἐθίμων καὶ τῶν θεσμῶν της, δηλαδή τοῦ τρόπου ἱκανοποιήσεώς των, παραγωγικοῦ καὶ ψυχολογικοῦ. Σὲ ὅσο μεγαλύτερο βαθμὸ ἡ πολιτεία ἔχει ρυθμίσει τὴν ἱκανοποίησι τῶν ἀναγκῶν της μὲ συνθήκες ἑτερονομίας, ἀπὸ παραγωγικῆς πλευρᾶς, μὲ χρονικὴ ὑστέρηση, ἀπὸ ψυχολογικῆς πλευρᾶς, τόσο περισσότερο τείνει πρὸς τὴν ἄγνοια τῆς πραγματικῆς φύσεως τοῦ γείτονος ἢ τοῦ πλησίον ἀνθρώπου, τόσο διευρύνεται τὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ φιλοσόφου τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, ἐφ' ὅσον αὐτὴν μελετοῦμε, καὶ τοῦ πραγματικοῦ ἀνθρώπου τῆς Ἀγορᾶς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγορᾶς, διότι αὐτὴ δεσπόζει στὴ ζωὴ μας τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες.

⁴ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», βιβλ. Γ', κεφ. α', παρ. δ', (1275α22-23), μετάφραση δική μου, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», σελ. 56, ἐκδόσεις «Φιλόμυθος», Ἀθήναι, 1993, «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 17, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς».

Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἄλλου, τοῦ πλησίον ἢ τοῦ γείτονος, τὴν ὑπενθυμίζει ἡ ἔμμελῆς θεραπαινίς -ἀπ' τὶς ἄλλες πηγές ἢ ἀναφορὰ στὸ γεγονός δὲν συνοδεύεται ἀπ' τὸν χαρακτηρισμὸ ὡς ἔμμελοῦς καὶ χαριέσσης τῆς θεραπαινίδος, ὁπότε εἴτε ὁ Πλάτων εἶναι ὁ μόνος διασώζων τὴν περιγραφή τοῦ προσώπου της, εἴτε προσέθεσε αὐτοὺς τοὺς χαρακτηρισμοὺς ὁ ἴδιος, ὡς ἔκφραση τῆς χειραφετήσεώς του ἀπ' τὶς ιδεολογικὲς τοὺς ἐξαρτήσεις, χρησιμοποιοῦντες σύγχρονη ὀρολογία-, δηλαδή, ἡ ἔχουσα ἔμφυτη τὴν μουσικὴ ἁρμονία μέσα της· ἡ ἐνσωμάτωση τῆς μουσικῆς ἁρμονίας εἰς τὸν προσδιορισμὸ τῶν ἀνθρώπων δὲν παρουσιάζεται μόνο εἰς τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, ἀλλὰ εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς μεγάλους πολιτισμοὺς. Ὁ Κομφούκιος γράφει, ἕναν περίπου αἰῶνα μετὰ τὸν Θαλῆ: «ὁ ἄνθρωπος ἐρεθίζεται ἀπ' τὴν ἀνάγνωση τῶν ῥόδων, ἀπορροφᾶται ἀπ' τὴν πρακτικὴ τῆς τελετουργίας καὶ εὐφραίνεται ἀπ' τὴν ἁρμονία τῆς μουσικῆς»⁵. ἔμμελῆ καὶ χαρίεντα τὸν ἔβλεπε τὸν ἄνθρωπο ὁ σοφὸς Κινέζος, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ Ἕλληνες, καὶ δὲν ὑπῆρχε οὐδεμία ἐξακριβωμένη ἐπικοινωνία ἕως τότε μεταξύ τῶν δύο λαῶν.

Ἡ ἄλλη πτυχὴ τοῦ ἰδίου προβλήματος, τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς τοῦ ἔμμελοῦς, εἶναι ἡ ταύτισις ἐνεργείας καὶ τέλους, ἐπιθυμίας καὶ ἀπολαύσεως· ὀρίζεται ὁ ἀνυπέρβλητος διχασμὸς τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, μὲ τὴν ὑπερεπάρκεια τῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν διόγκωση τῶν ἀναγκῶν, σὲ προσωπικὸ ὅμως κυρίως ἐπίπεδο, δηλαδή τῆς καλλιέργειας τῆς αἰσθήσεως τῆς ἐλλείψεως εἰς τοὺς ἀνθρώπους της· ὁ προσδιορισμὸς τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν ἐκφεύγει τῶν ὀρίων τοῦ πονήματος, διότι ἐξαρτᾶται ἀπ' τὶς ἀξίες ἐκάστης κοινωνίας, ἀπ' τὰ ἦθη της, ὅπως αὐτὴ τὰ ἔχει ἀποδεχθεῖ. Πλησιέστερα ὅμως πρὸς τὴν ἔμμελῆ καὶ χαρίεσσα θεραπαινίδα βρίσκεται ὁ κιθαρωδὸς καὶ ὁ ἀύλητῆς· αὐτὸς θὰ ἔβλεπε τὴν χαριτωμένη νεαρὰ διαβαίνειν τὰ δρομάκια τῆς Μιλήτου τὴν καθαρὴ νύκτα μὲ τὰ ἀστέρια στὸν οὐρανό, κι ἴσως τῆς τραγωδοῦσε καὶ μερικὰ ὠραῖα ἀσμάτια τῆς ἐποχῆς του, ἐνῶ παρακολουθοῦσε τ' ἄστρα ὁ Θαλῆς. Τί ἔκανε ὁ κιθαρωδός; Ζοῦσε τὴν πλήρη ταύτιση τῆς ἐνεργείας του, τῆς μουσικῆς του, καὶ τοῦ τέλους τους, τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, τὸ χαμόγελο τουλάχιστον τῆς θεραπαινίδος, ἐνῶ ταυτοχρόνως διερενοῦσε τὸν πλησίον του, τὴν χαρίεσσα κόρη, διότι αὐτὴ περνοῦσε ἀπ' τὸ δρόμο ἐκείνη τὴν ὥρα, ἀλλὰ καὶ ἐπικοινωνοῦσε μαζί της.

Ὅπως δὴποτε, κάποιος κιθαρωδός, Μιλήσιος ἢ μέτοικος ἢ καὶ δούλος, θὰ περιδιάβαινε τὴν ὠραία βραδιά ἀπ' τὸ στενὸ τοῦ Θαλοῦ, ὅταν εἶναι γνωστὴ ἢ ροπὴ τῶν Μιλησίων πρὸς τὴν τρυφηλὴ καὶ μαλθακὴ ζωὴ· ἦταν

⁵ Συνομιλίαι Κομφουκίου, VIII, 8. Ἡ μετάφραση δική μου, ἔγινε ἀπ' τὰ γαλλικά, ἀπ' τὸ βιβλίον, Anne Cheng, «Histoires de la pensée chinoise», Seuil, Paris, 1997, σελ.74, ἀναφορὰ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ Γραμματικὴ», σελ. 2, εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ ἔμμελοῦς».

ή μεγαλύτερη και πλουσιώτερη πόλη του Ἑλληνισμοῦ τῆς ἐποχῆς, κυρίαρχη στίς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν νησιῶν, μὲ ἀποικίεις σὲ ὀλόκληρο τὸν *Εὐξείνο Πόντο* καὶ ἄλλες περιοχές κι εἶχε ἀντισταθεῖ στὴν ἐκστρατεία τῶν *Λυδῶν* καὶ τοῦ *Κροίσου* ἀργότερα· οἱ πρῶτοι Ἕλληνες σοφοὶ ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν Μίλητο, δηλαδή ὅσοι μετέφεραν τὰς γνώσεις των εἰς τὴν *Ἀγορά* καὶ τὰς συζητοῦσαν μὲ τοὺς ἄλλους. Ὁ *Θαλῆς* κατήγετο ἀπὸ πλούσια οἰκογένεια, εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν πολιτικὴ κι ἔκανε ταξείδια στὴν *Βαβυλῶνα*, στὴν *Αἴγυπτο*, ὅπου ἐδιδάχθη πολλὰ ἀπ' τὰ ἱερατεῖα τῶν χωρῶν αὐτῶν καὶ τὰ μετέφερε στὴν πόλη του· σὲ ἓνα πρᾶγμα μόνον διαφοροποιήθηκε ἀπ' τοὺς πανσόφους ἱερεῖς, στὴ μετάδοση τῆς γνώσεως εἰς τὴν *Ἀγορά*, εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων· ἔσπασε τὴν παράδοση τῆς ἱερατικῆς καὶ ἱεραρχικῆς γνώσεως⁶ τῶν πλέον ἀναπτυγμένων χωρῶν τῆς ἐποχῆς του. Παρὰ τὴν εἰρωνεία τοῦ Πλάτωνος ζοῦσε εἰς τὴν *Ἀγορά*, ἀλλὰ πρὸς τιμὴν του ὁ φιλόσοφος, χάριν ἐμφάσεως διὰ τὴν ἐποχὴν του, ἀνέφερε τὴν περιπέτειά του.

Πρόκειται γιὰ τὴν μεγαλύτερη βαθειὰ ρήξη στὴ δομὴ καὶ στὴν ἱεραρχία τῆς πρώτης γνωστῆς κοινωνικᾶ ὀργανωμένης στὴ *δυτικὴ ἱστορία* πολιτείας· ἦταν ἐπανάσταση ἀδιανόητη γιὰ τοὺς λαοὺς τῆς *Ἀνατολῆς*, ἀλλὰ καθιερώθη ὡς ἀναπόσπαστο στοιχεῖο τῆς *ἐλληνικῆς πολιτείας*. Ὡς κυρίαρχο χαρακτηριστικὸ τῆς, ἱεραρχικῆς εἰς τὴν δομὴ καὶ ἱερατικῆς εἰς τὴν νοοτροπία, *ἀνατολικῆς πολιτείας* ἦταν ἡ πιστὴ διαφύλαξη τῆς γνώσεως ἐντὸς αὐτῆς καὶ ἡ διάδοσή της πρὸς τοὺς κατωτέρους εἰς τὴν ἱεραρχία, ἀκόμη καὶ ἐντὸς τοῦ ἱερατείου, μόνον τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου τους λεπτομερειῶν· δηλαδή, ὁ *παραγωγός*, ὁ ἐκτελῶν τὸ ἔργο, ὄχι μόνον δὲν ἀπολάμβανε τὴν ἴδια στιγμὴ τὸ παραγόμενον ἀγαθόν, ἀλλὰ οὔτε κἂν γνώριζε πολλὰς φορὲς τὸ ἴδιον τὸ ἀγαθόν, ὅπως κατὰ τὴν κατασκευὴ τῶν *πυραμίδων*· εἶχε ἀποσπασματικὴ καὶ περιστασιακὴ μόνον γνώση τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, καὶ φυσικά, καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς πραγματικότητος.

Τὸ κριτήριον τῆς πόλεως, τῆς διερευνήσεως τοῦ φιλοσόφου, εἶναι ἡ πλήρης ταύτισις ἐνεργείας καὶ τέλους, σκοποῦ ἢ ἀποτελέματος: «λέγω δ' οἶον ἔστι μὲν ὦν τὸ αὐτὸ τέλος τε καὶ ἐνέργεια καὶ οὐκ ἄλλο τι παρὰ τὴν ἐνέργειαν τέλος, οἶον τῶ ἀνλητῆ ἢ αὐτῆ ἐνέργεια καὶ τέλος (τὸ γὰρ ἀλλεῖν καὶ τέλος αὐτῶ ἔστι καὶ ἐνέργεια), ἀλλ' οὐ τῆ οἰκοδομικῆ (καὶ γὰρ ἕτερον τέλος παρὰ τὴν ἐνέργειαν)»· ὁ *Ἀριστοτέλης* τὰ ἀναφέρει, ὅταν πραγματεύεται περὶ τῆς φιλίας καὶ περὶ τὴν ἔκφραση τῆς ταυτοχρόνως ἀπ' τὶς δύο πλευρῆς, ἀλλὰ καί, «ὡσπερ δὲ καὶ κατὰ τὰς ἐπιστήμας ὀρῶμεν ἔχον, οὕτω πως ἔχει καὶ ἐνταῦθα»⁷, γράφει ἀμέσως πρὶν ἀπ' τὶς παρατηρήσεις του αὐτές. Εἰς

⁶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», σελ. 163, ὀ. ἀ.

⁷ Ἀριστοτέλους, «Ἠθικὰ Μεγάλαι», βιβλ. Β', κεφ. ιβ', παρ. 2-3, (1211β25-32), μετάφραση δική μου.

τὴν φιλίαν, εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν ἀπόκτηση τῆς γνώσεως, καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν, εἶναι ἀναγκαῖο στοιχεῖο τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς, ἢ πλήρης ταύτισις ἐνεργείας καὶ τέλους· συμπληρώνει τὴν ἔννοια τῆς διερευνήσεως τοῦ διδασκάλου τοῦ ὁ Σταγειριώτης. Λέει, λοιπόν, ὅπως δηλαδὴ βλέπουμε νὰ ἰσχύει εἰς τὴν ἀπόκτηση τῆς γνώσεως, ἔτσι περίπου ἔχει καὶ εἰς τὸ θέμα μας, εἰς τὴν φιλίαν. Λέγω δηλαδὴ, ὅτι ὑπάρχει τὸ αὐτὸ τέλος καὶ ἡ ἐνέργεια, καὶ ὄχι ἄλλο τέλος διάφορο ἀπ' τὴν ἐνέργεια, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν αὐλητὴ, εἰς τὸν ὁποῖο ταυτίζεται ἡ ἐνέργεια καὶ τὸ τέλος (διότι τὸ αὐλεῖν εἶναι καὶ τέλος διὰ τὸν αὐλητὴν καὶ ἐνέργειά του τὴν ἴδια στιμὴ), ἀλλὰ δὲν ἰσχύει διὰ τὴν οἰκοδομικὴν (διότι ὑπάρχει ἄλλο τέλος, διάφορο ἀπ' τὴν ἐνέργεια, καὶ χρονικὰ καὶ παραγωγικὰ).

Ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία διέπεται αὐστηρότερα ἀπ' τοὺς κανόνες τῆς οἰκοδομικῆς, παρὰ ἡ αἰγυπτιακὴ, μὲ τὴν ἴδια καὶ ἀπαράλλακτη ἱερατικὴ καὶ ἱεραρχικὴ δομὴ. Ἀπ' τὴν ἀπαρχὴ τῆς ἢ βιομηχανικῆς κοινωνίας, καπιταλιστικῆς ἢ σοσιαλιστικῆς ἔχει δευτερεύουσα σημασία, διέπεται ἀπ' τὴν αὐστηρὴ ἱεραρχικὴ διάρθρωσίν της καὶ τὴν στεγανὴ ἱερατικὴ δομὴ της· οἱ ἀξίες της εἶναι προκαθορισμέναι καὶ ἡ ἀποστολή της ἐπίσης, στὰ πλαίσια τῆς προτεσταντικῆς ἠθικῆς, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπ' τὸν Μὰξ Βέμπερ καὶ τοὺς ἄλλους κοινωνιολόγους ἀπ' τὴν ἀρχὴν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος. Ἡ σημερινὴ κρίσις ἀποκάλυψε διαυγέστατα τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν δουλείαν τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος, δηλαδὴ τὸ τέλος του, ὡς κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ σύστημα. Τὸ ποῖόν θὰ τὸ διαδεχθεῖ εἶναι τὸ ζητούμενον.

Τὰ δεσμὰ τοῦ Ἥφαιστου

Ὁ Θαλῆς εἶχε τὴν ἀνεση τῆς ἀπορρίψεως τῆς *ιερατικῆς* καὶ *ιεραρχικῆς* αἰγυπτιακῆς κοινωνίας, διότι τοῦ τὸ ἐπέτραπαν ἢ τοῦ τὸ ἐπέβαλαν οἱ θεοὶ *του*, ἀναλόγως τῆς ὀπτικῆς θεωρήσεως τοῦ θέματος· οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων ἦταν *ἀνθρωπομορφικοὶ θεοί*, εἶχαν ὅλες τὶς ἀρετὲς καὶ ὅλες τὶς κακίαι τῶν πιστῶν τους, εἶχαν προσωπικὲς σχέσεις μαζί τους, ἀντιδικίαι, διαμάχαι, ἀκόμη καὶ χειροδικίαι πολλές φορές, ὅπως γνωρίζουμε ἀπ' τὸν Ὅμηρο, τὸν Ἀριστοφάνη, ἀλλὰ καὶ ἐρωτικὲς σχέσεις καὶ ἰδιαίτερες φιλίαι ἢ μίση. Ἀπὸ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία, οἱ Ἕλληνας ἐπλασαν τοὺς θεοὺς τους, ὅπως ἀκριβῶς ἦταν οἱ ἴδιοι, μὲ ἐλάχιστες διαφορὰς, ὅπως εἶναι ἡ *ἀθανασία τους*, ἀλλὰ καὶ μὲ ὅλες τὶς ἀδυναμίας τους.

Μία ἀπ' τὶς ὠραιότερες σκηνὲς τῆς «Ὀδυσσεΐας» εἶναι ἡ ἐρωτικὴ συνένδεση τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τὸ δέσιμό τους ἀπ' τὸν Ἥφαιστο, μὲ τὰ χρυσὰ δεσμὰ του, πάνω στὴ συζυγικὴ του κλίνη· γνώριζε ὁ χωλὸς θεὸς ὅτι ἡ σύζυγός του τὸν ἀπατοῦσε κανονικὰ μὲ τὸν θεὸν τοῦ πολέμου, καὶ δὲν ἦταν μόνον αὐτός, ἀλλὰ μὲ αὐτὸν εἶχε γίνοι ὁ περιγέλωσ ὅλων τῶν θεῶν, χειρότερα ἀπ' ὅτι ἦταν καὶ πρὶν· ὁ θεὸς τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς τεχνολογίας εἶχε τὸ μεγαλύτερο καὶ πολυτελέστερο ἀνάκτορο στὸν Ὀλυμπο, εἶχε κατασκευάσει αὐτὸς καὶ τὸ ἀνάκτορο τοῦ Διός, πατρὸς θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων, λίγο κατώτερο ἀπ' τὸ δικό του, ἦταν κατὰ τὴν βιομηχανικὴ λογικὴ ὁ παντοδύναμος, ἀλλὰ δὲν τὸν ἐπαιρνε οὐδεὶς στὰ σοβαρά, καὶ πρώτη ἀπ' ὅλους ἡ σύζυγός του, μὲ τὶς ἐμφανεῖς ἐρωτοτροπίαις τῆς μὲ θεοὺς καὶ θνητούς· εἶχε χάσει τὸν ὕπνο του καὶ τὸ χαμόγελό του ὁ θεὸς τῆς τεχνικῆς, ἂν εἶχε ποτέ, μὲ τοὺς εἴκοσι *αὐτομάτους τρίποδας* ὑπηρετεῖν τοὺς θεοὺς κατὰ τὰς συνελεύσεις τους καὶ τὶς *ἄμορφες κόρες* φροντίζειν τὸν ἴδιον⁸, καὶ δὲν εὗρισκε ἡρεμία. Ἡ σύζυγός του ζοῦσε κανονικὰ τὴν ζωὴ τῆς, τὸν περιφρονοῦσε καὶ τὸν ἀπατοῦσε.

Μία ἡμέρα τῆς ἀνακοίνωσε ὅτι ἀναχωρεῖ γιὰ τὴν Λῆμνο, τὸ ἀγαπημένο του νησί, ὅπου οἱ Σίντιαι τὸν τιμοῦσαν περισσότερο ἀπ' τοὺς ἄλλους θεοὺς· ἡ σύζυγός του, δὲν περίμενε νὰ στρίψει τὴν γωνία, κι ἀμέσως κάλεσε τὸν ἐραστή τῆς. Ἄς μὴν μείνουμε στὶς λεπτομέρειαι, ἀλλὰ μόλις ὁ Ἄρης κι ἡ Ἀφροδίτη ξάπλωσαν γυμνοὶ στὴν πολυτελέστατη κλίνη, καὶ μόλις ἄρχισαν τὶς ἐρωτικὰς περιπτύξεις, τὰ ἀόρατα χρυσὰ δεσμὰ τοὺς αἰχμαλώτισαν, ἐνῶ στὴν θύρα ἐνεφανίσθη κούτσα κούτσα κι ὁ ἀπατημένος σύζυγος, ὠρνούμενος καὶ θρηγῶν· οἱ φωνές του ἀκούσθηκαν σὲ ὅλο τὸν Ὀλυμπο κι οἱ θεοὶ ἔτρεξαν νὰ δοῦν τί συμβαίνει, ἐνῶ οἱ θεές στριμώχθηκαν στὰ παράθυρα καὶ στὶς χαραμάδες. Ἦταν πρωτοφανὲς τὸ φαινόμενο, *μοιχεία* στὰ ἀνάκτορα τῶν θεῶν καὶ μάλιστα ἀπ' τὴν θεὰ τοῦ ἔρωτος μὲ τὸν θεὸ τοῦ πολέμου. Ποιὸς δὲν θὰ ἠθελε ἀπολαῦσαι τὸ θέαμα;

⁸ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, ὁ, ἀ., σελ. 152-153, καὶ τοῦ ἰδίου. «Ὁ χωλὸς θεός», κεφ. α', ἀνέκδοτο βιβλίο.

Ἡ περιγραφή τοῦ Ὀμήρου εἰς τὴν «Ὀδύσειαν» γαργαλιστικὴ, ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ μας· ὁ ἀοιδὸς Δημόδοκος μὲ τὴν λιγείαν φόρμιγγα του τραγούδησε τὴν ῥαψωδίαν εἰς τὸ ἀνάκτορο τοῦ Ἀλκινόου, ἐνῶ ἐγένετο «ἡ σύστασις τοῦ Ὀδυσσεῶς πρὸς τοὺς Φαίακας», ἐνώπιον ὄλων τῶν κατοίκων τῆς νήσου. Ἡ συστηματικὴ μελέτη τῆς σκηνῆς δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει στὸ πόνημο τοῦτο, παρὰ μόνο ἡ ἀνάδειξη τῶν σχέσεων τῶν θεῶν μὲ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὁ ρόλος τοῦ Ἀπόλλωνος, διότι αὐτὸς δίδει τὸν τόνο τῆς κωμικῆς, μᾶλλον σαρκαστικῆς, ἀντιμετωπίσεως τοῦ πλουσιωτέρου θεοῦ τοῦ Ὀλύμπου· καυστικὸς ὁ Λοξίας, καὶ ἐνῶ ὅλοι οἱ θεοὶ εἶχαν ξεσπάσει σ' ἀτράνταχτα γέλια,

*ἄσβεστος δ' ἄρ' ἐνῶρτο γέλως μακάρεσσι θεοῖσι
τέχνας εἰσορόωσι πολύφρονος Ἥφαιστοιο⁹.*

Ἦταν πράγματι κωμικὴ ἡ σκηνή, γυμνὸς ὁ θεὸς τοῦ πολέμου καὶ παντοδύναμος Ἄρης, δεμένος, στὴν ἀγκαλιὰ τῆς Ἀφροδίτης, ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὰς μὲ ἀθέατα δεσμά· τὴν ἀπολάμβαναν ὅλοι τους τὴν σκηνὴ πάνω στὸν Ὀλυμπο, γίνονταν κι ἐκεῖ αὐτά. Κι ὁ ἀπατημένος σύζυγος νὰ καταριέται τὴν μοῖρα του, ἐνῶ,

*κι ἄσβηστα γέλια ἀρχίσανε οἱ ἀθάνατοι τηρώντας
τὴν τέχνη πού σοφίστη ὁ νοῦς τοῦ ἐφτάξυπνου τοῦ Ἥφαιστου.*

Ὁ Ἀπόλλων ἦταν πιὸ δεικτικὸς ἀπ' ὅλους, ἤρεμος καὶ ὑπομειδιῶν, λέει πρὸς τὸν μικρότερο ἀδελφὸ του Ἑρμῆ,

*“Ἑρμεία, Διὸς υἱέ, διάκτορε, δῶτορ ἑάων,
ἦ ρά κεν ἐν δεσμοῖς ἐθέλοις κρατεροῖσι πιεσθεῖς
εὐδαιν ἐν λέκτροισι παρὰ χρυσῇ Ἀφροδίτῃ.”
τὸν δ' ἠμείβετο ἔπειτα διάκτορος Ἀργειροφόντης·
“αἶ γὰρ τοῦτο γένοιτο, ἄναξ ἑκατήβολ' Ἀπολλον.
δεσμοὶ μὲν τρεῖς τόσσοι ἀπείρονες ἀμφὶς ἔχοιεν,
ὕμεῖς δ' εἰσορόωτε θεοὶ πᾶσαί τε θέαιναι,
αὐτὰρ ἐγὼν εὐδοίμι παρὰ χρυσῇ Ἀφροδίτῃ.”¹⁰*

Καθόλου δὲν τὸν ἐνοιαζε τὸν Ἑρμῆ, ἐὰν ἦταν σφιχτοδεμένος μὲ τὰ δεσμά τοῦ Ἥφαιστου κι ἄς τὸν κοροΐδευαν ὅλοι, ἀρκεῖ αὐτὸς νὰ εἶχε στὴν ἀγκαλιὰ του τὴν χρυσῇ Ἀφροδίτῃ· ὁ θεὸς τοῦ ἐμπορίου καὶ ὁ ταχυδρόμος τοῦ Ὀλύμπου, ὁ ψεύτης καὶ κλέφτης θεός, ἦταν ἀπολύτως εἰλικρινῆς

⁹ Ὀμήρου, «Ὀδύσεια», θ, 326-327, μετάφραση Ἀργύρη Ἑφταλιώτη, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, ὁ. ἀ. σελ. 53, κ. ἐπ.

¹⁰ Αὐτόθι, θ, 335-342, μετάφραση, Ἀργύρη Ἑφταλιώτη.

ἀπέναντι στὸν μεγαλύτερο ἀδελφό του. Γνώριζε ὁ Ἀπόλλων τὴν ἀπάντησή του καὶ γι' αὐτὸ τοῦ ὑπέβαλε τὴν ἐρώτηση· ἐννοοῦσε ὅτι δὲν ἦταν τόσο τραγικὴ ὑπόθεση ἢ μοιχεία κι ἄς μὴν τὰ δραματοποιοῦσε τὰ πράγματα ὁ ἄλλος ἀδελφός τους, ὅλοι ἐπιδίδονταν στὶς ἀπολαύσεις αὐτές, καὶ πρῶτος καὶ καλύτερος ὁ πατήρ των, ὁ Ζεὺς· ὅποια ὁμορφὴ μικρὴ κι ἂν ἔβλεπε ἤθελε πρῶτος αὐτὸς ἔχειν ἐρωτικὰς σχέσεις μαζί της. Ἡ σύλληψη τῶν μοιχῶν κι τὸ ἀμφίπλευρο δέσιμο τοῦ Ἄρεως ἦταν τὸ ἐνδιαφέρον:

*“ὦ γιὲ τοῦ Δία, μηνυτὴ καὶ πλουτοδότῃ Ἑρμῆ μου,
σὲ τέτοια δίχτυα δυνατὰ δὲ θὰ ἴστεργες νὰ πέσης,
ἂν εἶχες τὴν ὠριόχρυσή Ἀφροδίτη στὸ πλευρό σου;”*
Κι ὁ μηνυτὴς ὁ Ἀργοφονιάς ἀπολογήθη κι εἶπε·
*“Δοξαριστὴ μου Ἀπόλλωνα, μακάρι νὰ γινόταν.
Τρεῖς φορές τόσα ἄς μοῦ ῥιχταν δεσμὰ γύρω τριγύρω,
κι ἄς μὲ κοιτάζατε οἱ θεοὶ κι οἱ θεές μαζί σας ὅλες,
σώνει μὲ τὴν πανῶρια ἐγὼ νὰ πλάγιαζα Ἀφροδίτη.”*

Οἱ ἐρωτικὲς σχέσεις μὲ τὴν Ἀφροδίτη ἦταν τὸ ὄνειρο τοῦ θεοῦ τῆς πονηριᾶς, κι ἴσως κάποτε νὰ ἐκπληρώθηκε καὶ νὰ μὴ μᾶς ἔχει σωθεῖ ἢ καταγραφὴ του· ὁ Ἥφαιστος ἔλυσε τὰ δεσμὰ, μετὰ ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ σοβαροῦ Ποσειδῶνος, ὁ ὁποῖος παρενέβη ὡς ἐγγυητὴς γιὰ τὴν ἀποζημίωση τοῦ Ἄρεως πρὸς ἀποκατάσταση τοῦ χωλοῦ θεοῦ. Ἡ Ἀφροδίτη, οὔτε τὰ μάτια της δὲν ἔρριξε στὸν σύζυγό της, μόνο πέταξε ἀμέσως στὴν Πάφο, στὸ ἱερό της, ὅπου τὴν ἔλουσαν οἱ Χάριτες στὴν ἱερὴ πηγὴ καὶ τὴν ἐντυσαν μὲ πανέμορφα ἱμάτια, «θαῦμα ἰδέσθαι», λέει ὁ Ὅμηρος· δὲν τὴν ἐνδιέφερε καὶ τίποτε ἄλλο τὴν θεὰ τοῦ ἔρωτος, ἦταν ἔτοιμη γιὰ τὶς νέες περιπέτειές της.

Ὁ Ὀμηρος, στήν σκηνή αὐτή λέει μερικὰ πρωτότυπα πράγματα· ὁ Δημόδοκος τραγούδησε τήν ῥαψωδία ἐνώπιον ὅλων τῶν Φαίακων, ἀμέσως πρὶν ἀπ' τήν παρουσίαση τοῦ ξένου, τοῦ Ὀδυσσέως, ὁ ὁποῖος ἀκόμη δὲν εἶχε κάνει γνωστὸ τὸ ὄνομά του, δὲν εἶχε γίνει ἡ σύστασις πρὸς τοὺς Φαίακες ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Ἀλκινόου· τὸν τόνο στὴ σκηνή ἔδιδε ὁ Ἀπόλλων, μὲ τις σκωπτικὲς παρατηρήσεις του πρὸς τὸν μικρότερο ἀδελφὸ του. Ἡ μουσικὴ ἦταν ἀπαραίτητη καὶ συμπλήρωνε τήν διήγησιν τοῦ ῥαψωδοῦ, ἀφοῦ ὁ Δημόδοκος μὲ τήν συνοδεία τῆς φόρμιγγος λιγείης, τῆς γλυκειᾶς κιθάρας, ἀπήγγειλε τὰ τραγούδια του· ὁ θεὸς τῆς μουσικῆς ἦταν ὁ Λοξίας καὶ ὁ κυρίαρχος εἰς τήν πλοκὴ τῶν τραγωδιῶν. Τισ ἄρρηκτες σχέσεις τῆς μουσικῆς μὲ τήν καθημερινὴν πρακτικὴν, τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων, ὑπογραμμίζει ὁ θεῖος ποιητής· ὁ Πλάτων, ἐπειδὴ ἀρχίσαμε τὸν προβληματισμὸ μας ἀπ' αὐτὸν, ἀναγνωρίζει τὸν ρόλο τῆς μουσικῆς καὶ ἀποδέχεται ὅτι εἶναι ὑπεράνω τῶν ὅποιων πολιτικῶν θεσμῶν καὶ λογικῶν ἢ ἐπιστημονικῶν ἐπιβολῶν· οἱ παρατηρήσεις του εἰς τὴν «Πολιτείαν», τὴν πραγματεία περὶ ὀλοκληρωτισμοῦ εἰς τὴν ἱστορία, ἔχουν ἐνδιαφέρον: «εἶδος γὰρ καινὸν μουσικῆς μεταβάλλειν εὐλαβητέον ὡς ἐν ὄλω κινδυνεύοντα· οὐδαμοῦ γὰρ κινουῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων, ὡς φησὶν τε Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι. Καὶ ἐμὲ τοίνυν, ἔφη ὁ Ἀδείμαντος, θεὸς τῶν πεπεισμένων. Τὸ δὴ φυλακτήριον, ἦν δ' ἐγὼ, ὡς ἔοικεν, ἐνταῦθά που οἰκοδομητέον τοῖς φύλαξιν, ἐν μουσικῇ. Ἡ γοῦν παρανομία, ἔφη, ῥαδίως αὕτη λανθάνει παραδουομένη»¹¹.

Ὁ Σωκράτης, δηλαδὴ ὁ Πλάτων, εἶναι σαφέστατος εἰς τὴν ἀξιολόγησίν του, ὅταν ἐκθέτει τὴν ἀποστολὴν τῶν ἐπιμελητῶν καὶ τῶν φυλάκων τῆς πόλεως καὶ τὴν ἀποφυγὴν ἐκθέσεώς τους εἰς ἄλλους μουσικοὺς ῥυθμούς, ἐκτὸς τῶν ὅσων εἶναι καθιερωμένοι ἐπισήμως: διότι κάθε νέο εἶδος μουσικῆς πρέπει νὰ ἀποφεύγεται, ἐπειδὴ ἀπειλεῖται μὲ ἀνατροπὴν τὸ ὅλο πολιτικὸν σύστημα· ἐπειδὴ οὐδαμοῦ ἀλλάζουν οἱ τρόποι τῆς μουσικῆς, χωρὶς τὴν ἀλλαγὴν τῶν θεσμικῶν πολιτικῶν νόμων, ὅπως λέει ὁ Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι. Ἄς συμπεριλάβεις κι ἐμένα, εἶπε ὁ Ἀδείμαντος, εἰς ὅσους τὸ πιστεύουν αὐτό. Τὴν ἀκρόπολιν δέ, εἶπα ἐγὼ, συνεχίζει ὁ Σωκράτης, διὰ τοὺς φύλακας, καθὼς φαίνεται ὀφείλουμε οἰκοδομῆσαι εἰς αὐτὰς τὰς βάσεις, πάνω εἰς τὴν μουσικὴν. Ἡ παρανομία λοιπόν, εἶπε, εὐκόλως διεισδύει ὑπογείως, παραδύεται, χωρὶς νὰ τὴν ὑποπτευθεῖ κανεὶς. Τὴν μουσικὴν φοβόταν περισσότερο ἀπ' ὅλα εἰς τὴν πολιτεία του ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ ἀναγνωρίζει καὶ τὰς δυνατότητάς της, διὰ ὑπόγειαν διεισδυσίν της, «λανθάνει παραδουομένη», ἐνῶ ἀποδέχεται ὁ Σωκράτης τὴν ἀπόλυτη ταῦτίσιν του μὲ τὴν ἀποψη τοῦ μουσικοῦ Δάμωνος, τοῦ πολιτικοῦ

¹¹ Πλάτωνος, «Πολιτεία», βιβλ. Δ', 424γδ, μετάφραση δική μου, καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 27, ὁ. ἀ.

συμβούλου τοῦ Περικλέους, τὸν ὁποῖο ὅπωςδήποτε εἶχε γνωρίσει, ὡς νεαρός, εἰς τὴν εὐρύτερη συντροφία τοῦ πολιτικοῦ, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος εἰς τὴν βιογραφία τοῦ ἡγέτου· οἱ πολιτικοὶ θεσμοί, τὸ Σύνταγμα εἰς τὰς ἡμέρας μας, μεταβάλλονται ὅταν ἀλλάζουν καὶ οἱ μουσικοὶ τρόποι, τόσο ἀλληλένδετα εἶναι τὰ δύο, τόσο σημαντικὸς εἶναι ὁ ρόλος τοῦ θεοῦ τῆς μουσικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία. Ὡς συνταγματικὸς νομοθέτης ὁ Πλάτων ἐπιχειρεῖ θέσαι ὅρια εἰς τὰς παρεμβάσεις τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς σχέσεις τῶν πολιτῶν μὲ τὸν Λοξία· εἰς τὴν ἐποχὴ του δὲν ἔγινε αὐτό, κι εἶναι ζήτημα ἂν κατὰ βάθος τὸ πίστευε κι ὁ ἴδιος εἰς τὴν πραγματικότητα, διότι διαφορετικὰ δὲν θὰ ἔδιδε τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς ἐμμελοῦς εἰς τὴν Θραῦτα θεραπαινίδα. Κάτι ἄλλο θὰ εὔρισκε ὁ ὑπέροχος τεχνήτης τοῦ λόγου· παίζει κι ἐδῶ, ὅπως εἰς τόσσα ἄλλα θέματα, ὁ φιλόσοφος, ἐπειδὴ ἄλλαζαν καὶ οἱ ἀπόψεις του, ὅπως ὅλων τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του, τὸν τέταρτο αἰῶνα μὲ τὰς δραματικὰς ἐξελίξεις, μὲ τὴν παρακμὴ τῆς πόλεως.

Θὰ περάσουν τρεῖς αἰῶνες περίπου ἕως τὴν ἀναγνώριση τῆς σημασίας τῆς μουσικῆς εἰς τὴν διαμόρφωση τοῦ ἠθους, κυρίως λόγω τῆς ἀδυναμίας τῆς γλώσσης κάποιων λαῶν· αὐτὸ ἰσχύει ἀπὸ θεωρητικῆς πλευρᾶς, διότι στὴν πράξη ὅλοι οἱ λαοὶ ἀποδέχονται τὴν ἄμεση σχέση μουσικῶν ῥυθμῶν καὶ πολιτικῆς νοοτροπίας, ἠθους· εἰς τὸν Ἑλληνισμό οἱ πρῶτες ἀναφορὲς γίνονται εἰς τὸν Ὅμηρο καὶ συνεχίζονται μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας τῆς μουσικῆς ἀπ’ τὸν Πυθαγόραν¹², τὴν σχολή του καὶ τὴν κορύφωσή της μὲ τοὺς δραματικούς ἀγῶνες καὶ τὴν ἔκφραση τῆς τραγικῆς τέχνης, μέσῳ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, τοῦ ἑναρμονίου γένους. Ὁ Πλάτων ταλαντεύεται μεταξὺ τῆς ἀπαγορεύσεως ὄσων μουσικῶν τρόπων προκαλοῦν ἀνατροπὴ τῆς πολιτειακῆς του καὶ πολιτικῆς του τάξεως, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐμμελοῦς θεραπαινίδος, διότι γνωρίζει ὅτι εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ ἔκφραση τῆς μουσικῆς, ἡ διαφορετικὰ, ἡ ἔκφραση τῶν συναισθημάτων τους καὶ τῆς πολιτικῆς του πρακτικῆς, συνοδεύεται πάντοτε ἀπ’ τὸν ἀντίστοιχο μουσικὸ τρόπο· εἶναι ἡ ἀπόδοση τῶν σχέσεών του μὲ τὸν Μουσηγέτη θεό, τὸν Ἀπόλλωνα. Τὸ ἀντίστοιχο ἰσχύει καὶ εἰς τὴν Κίνα, ὅπως τὸ ὑπογραμμίζει ὁ Κομφούκιος¹³, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους πολιτισμούς, ἔστω κι ἂν δὲν ἔχουμε τὴν ἀνεση ἐπεκτάσεως τῆς μελέτης μας εἰς αὐτούς.

Τὴν πρώτη ἐπισήμανση, ὡς πρὸς τὴν διαφορετικὴ προσέγγιση ἄλλου πολιτισμοῦ τὴν συναντοῦμε εἰς τὸν Ἀριστείδη Κοϊντιλιανό, εἰς τό, «Περὶ μουσικῆς», ὅταν ἀναλύει τὶς διαφορὰς τοῦ διατονικοῦ, τοῦ χρωματικοῦ καὶ τοῦ ἑναρμονίου γένους τῆς μουσικῆς: τὸ ἑναρμόνιον γένος, γράφει, «παρὰ γὰρ τοῖς ἐπιφανεστάτοις ἐν μουσικῇ τετύχηκε παραδοχῆς, τοῖς δὲ πολλοῖς ἐστὶν ἀδύνατον· ὅθεν ἀπέγνωσαν τινες τὴν κατὰ δίεσιν μελωδίαν, διὰ τὴν αὐτῶν ἀσθένειαν, καὶ παντελῶς ἀμελώδητον εἶναι τὸ διάστημα ὑπολαβόντες»¹⁴. Ὁ Ἀριστείδης ἦταν Ρωμαῖος τὴν καταγωγή, ἔζησε μᾶλλον τὸν δεῦτερο καὶ τρίτο μ.Χ. αἰῶνα, γεννηθεὶς παρὰ τὴν Νεάπολιν κι ἔγραψε σὲ τέλεια ἑλληνικά, μὲ μητρικὴ του γλῶσσα τὴν λατινικὴ, ὅποτε καὶ οἱ παρατηρήσεις του ἔχουν ἰδιαίτερη βαρῦτητα, ἐνῶ κάνει ἀναφορὰς καὶ γιὰ τὸ ἠθος ἄλλων, λαῶν, κατοικοῦντων σὲ ἄλλες περιοχές, Ὀπικίαν, Λευκανίαν, χῶρες τῆς Νοτίου Ἰταλίας, Γαραμαντίδα, χώρα τῆς Ἀφρικῆς, Ἰβηρίαν, Θράκην, Γαλατίαν¹⁵· ἡ ἀναφορὰ του γίνεται γιὰ τὴν λατινικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία τὴν ἐποχὴ του εἶχε ἀναπτύξει τὸν κλασικὸ τῆς πολιτισμοῦ ἐπὶ Αὐγούστου, στὴν προσπάθειά του ὅπως, μὲ τὴν στρατευμένη κουλτούρα του, προσφέρει ἰσάζια μὲ τὴν ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ γραμματεία. Ὁ Ἀριστείδης, διότι κατὰ μία ἄλλη ἐκδοχὴ ἔζησε τὴν ἐποχὴ

¹² Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν», σελ. 1 καὶ 7, καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαοι», σελ. 23, ὁ. ἀ..

¹³ Ὅρα ἀνωτέρω, σελ. 5.

¹⁴ Ἀριστείδου Κοϊντιλιανού, «Περὶ μουσικῆς», βιβλ. Α', κεφ. 12j, μετάφραση δική μου.

¹⁵ Αὐτόθι, βιβλ. Β', κεφ. 45j.

τοῦ Αὐγούστου, γράφει, ὅτι, τὸ ἑναρμόνιο γένος εἶχε τύχει τῆς ἀποδοχῆς ἀπ' τοὺς ἐπιφανεστάτους τῆς μουσικῆς, ἀλλὰ εἰς τοὺς πολλοὺς εἶναι ἀδύνατη ἢ ἔκφρασή του· ἐπομένως ἀπεγοητεύθησαν μερικοὶ εἰς τὴν ἔκφραση τῆς κατὰ δίεσιν μελωδίας, διὰ τὴν ἐγγενῆ ἀσθένειά τους, καὶ πίστεψαν ὅτι τὸ διάστημα αὐτὸ εἶναι παντελῶς ἀμελῶδητο.

Τὸ ἑναρμόνιο γένος τῆς μουσικῆς, μᾶς λέει ἕνας ἀπ' τοὺς πρώτους θεωρητικούς της, δὲν ἐκφράζεται σὲ ὅλες τις γλῶσσες, ὅποτε καὶ ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ θεοῦ του, ἦταν περιορισμένη ἢ καὶ παντελῶς ἀπρόσιτη εἰς αὐτοὺς τοὺς λαοὺς, ἢ καλύτερα εἶχαν πιστέψει ὅτι ἦταν ἀδύνατη ἢ μουσικὴ του ἔκφραση· συναντοῦμε, δηλαδή, τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ ὁ φιλόσοφος παραδέχεται ὅτι, παρὰ τὴν ἀπαγόρευση τοῦ ἑναρμονίου γένους, ἦταν εὐκόλη ἢ διείδυσή του λάθρα, ἢ ἔκφραση τῆς μουσικῆς ἀρμονίας μὲ ὑπογίους τρόπους, «λανθάνει παραδυομένη». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὸ ἑναρμόνιο γένος εἶναι τὸ πιὸ εὐαίσθητο ἀπ' τὰ ἄλλα δύο γένη -διατονικό, μὲ διάστημα ἑνὸς τόνου, ὅπως ἐκφράζεται καὶ στὴ φύση, καὶ χρωματικό, μὲ ἥμισυ τοῦ τόνου, πλέον τεχνικὸ ἀπ' τὸ διατονικό-, ἐπομένως καὶ ὑφίσταται τὶς ἄμεσες ἐπιπτώσεις ἀπ' τὶς μεταβολὲς τοῦ ἥθους, τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, σὲ κάθε λαό, ὅπως καὶ στὸν ἑλληνικό, μετὰ τὴν παρακμὴ τῆς πόλεως καὶ τὴν ἔκπτωση τοῦ ἥθους, μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἀχρείου στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ καὶ τοῦ κυνικοῦ στὴ ρωμαϊκῆ¹⁶· οἱ ἐνεργοὶ πολῖτες ἀπεσύρθησαν ἀπ' τὴν σκηνὴ καὶ παραχώρησαν τὴ θέση τους στοὺς ἀπράγμονες, ἀλλὰ κι αὐτοί, λόγῳ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, στοὺς ἀχρείους καὶ στοὺς κυνικοὺς στὴ συνέχεια.

¹⁶ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», σελ. 175, ὁ. ἀ. καὶ τοῦ ἰδίου, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 14 καὶ 39, ὁ. ἀ.

Ἀπ' τὸν Λοξίαν στοὺς ἐκλελυμένους

Ἡ πολιτικὴ νοοτροπία ὅσων ἐγκαταλείπουν τὴν ἐλευθέρα πολιτικὴν πρακτικὴν, ἢ ὁποία συνοδεύεται εἰς τὴν ἄμεσο δημοκρατία μὲ τὴν παραίτηση ἀπ' τὴν ἔκφραση καὶ ἄσκηση τοῦ ἑναρμονίου γένους, ἐνδιαφέρει ὡς γενικὴ παρατήρηση· εἰς τὸν βαθμὸ τῆς ἐκπτώσεως τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ ἐνεργοῦς πολίτας εἰς ἀπράγμονας, τὸν τέταρτο καὶ τρίτο π.Χ. αἰῶνα καὶ σὲ ἀχρείους τοὺς ἐπόμενους, μὲ τὴν καταβύθισή τους σὲ κυνικούς, μετὰ τὴν ῥωμαϊκὴν κατάκτηση, ἀνάλογη ἦταν καὶ ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ ἑναρμονίου γένους, ἀλλὰ καὶ τῆς τραγωδίας ἀπ' τὶς ἀρχὲς τοῦ τετάρτου αἰῶνος. Ἡ μελέτη μας ἐπιχειρεῖ προσέγγιση στὸ πρόβλημα καὶ ὄχι τὴν ἐξαντλητικὴν διερεύνησή του· ἐπομένως ἐστιάζουμε τὴν προσοχή μας στὶς γενικὲς γραμμὲς τοῦ θέματος, στὴν παρουσίαση τῶν συνοδευόντων τοὺς ἀχρείους καὶ κυνικούς ῥυθμούς τῆς μουσικῆς· ἐπιστρέφουμε καὶ πάλι στὸν Ἀριστείδη Κοϊντιλιανό, διότι ἔχει ἐπιχειρήσει τὴν καλυτέρα προσέγγιση τῆς ἀλλαγῆς στὸ πολιτικὸ ἦθος: «τοὺς δὲ βραχὺ καὶ ἄνισον καὶ ἐγγὺς ἀλογίας ῥυθμῶν παντάπασιν ἐκλελυμένους»¹⁷, γράφει. Τὴν ἐπίδραση ἐκάστου ῥυθμοῦ στὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου καταγράφει στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ὁ θεωρητικὸς τῆς μουσικῆς, καὶ καταλήγει ὅτι, οἱ βραχὺ καὶ ἄνισο διάστημα ἔχοντες μεταξύ τους ῥυθμοί, καὶ εὐρισκόμενοι πλησίον τῆς ἀλογίας, ὄχι ἐντὸς τῆς ἀλογίας, αὐτοὶ συνοδεύονται ἀπὸ τοὺς παντελῶς ἐκλελυμένους ἀνθρώπους.

Τὴν ἔννοια τοῦ ἐκλελυμένου δὲν τὴν εἰσάγει ὁ Ἀριστείδης, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ἀντλεῖ ἀπ' τὸν Ἀριστοτέλη, μὲ ἀναφορὰς καὶ σὲ ἄλλους συγγραφεῖς, ἐνῶ τὴν συναντοῦμε ἀργότερα εἰς τὸν Ἰωάννη Φιλήμονα, μὲ τὴν ὑπογράμμιση τῆς διαφορᾶς τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς τῶν ὀρεινῶν καὶ τῶν πεδινῶν σκλαβωμένων τότε Ἑλλήνων: «οἱ πρῶτοι ζωηροὶ καὶ κλίνοντες περισσότερον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν πόλεμο· οἱ δεύτεροι ἐκλελυμένοι καὶ ἀήθεις ὡσεπιπολὺν εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν ὄπλων»¹⁸. Τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν τῶν Ἑλλήνων τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας περιγράφει ὁ ἱστορικὸς· ἦταν βαθεῖα ριζωμένη ἢ πεποίθησις ὅτι ἡ ἐκπτώσις στὴν πολιτικὴ ζωὴ συνοδεύεται πάντοτε μὲ τοὺς ἀναλόγους μουσικούς ῥυθμούς: «ὥσπερ γὰρ τὰ μὲν σώματα εὖ διακείμενα πρὸς ὑγίειαν καὶ πλοῖα τὰ πρὸς ναυτιλίαν καλῶς ἔχοντα τοῖς πλωτήρσιν ἐπιδέχεται πλείους ἀμαρτίας ὥστε μὴ φθείρεσθαι δι' αὐτάς, τὰ δὲ νοσερῶς ἔχοντα τῶν σωμάτων καὶ τὰ τῶν πλοίων ἐκλελυμένα καὶ πλωτήρων τετυχηκότα

¹⁷ Ἀριστείδου Κοϊντιλιανοῦ, ὁ., ἀ., βιβλ. Β', κεφ. 60j, μετάφραση δική μου, καὶ «Ἀπ' τῆ μουσικῆ στὴ γραμματικὴ», σελ. 33, ὁ, ἀ.

¹⁸ Ἰωάννου Φιλήμονος, «Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας», σελ. 35, Ἐν Ναυπλίῳ, ἐκ τῆς τυπογραφίας Θ. Κονταξῆ καὶ Ν. Λουπάκη, 1834

φαύλων οὐδὲ τὰς μικρὰς δύναται φέρειν ἄμαρτίας, οὕτω καὶ τῶν πολιτειῶν αἱ χεῖρισται πλείστης δέονται φυλακῆς»¹⁹.

Τοὺς λόγους τῆς παρακμῆς τῆς δημοκρατίας ἐξετάζει ὁ φιλόσοφος καὶ τὴν ἔκπτωσή της σὲ ὀλιγαρχία, στὸ τέταρτο κεφάλαιο τοῦ ἔκτου βιβλίου, ἐπομένως ἀποδίδει τὴν μεταβολὴ τῶν μουσικῶν νόμων στὴν ἀλλαγὴ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος καί, φυσικά, τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς, τοῦ ἥθους· ἀποτελεῖ καὶ μία ἀπ' τὶς σαφεῖς ἀπαντήσεις τοῦ *Σταγειρίτου* πρὸς ὅσους τὸν θεωροῦν ὡς ὀλιγαρχικὸ καὶ ὀπαδὸ τῆς δουλείας. Ὅπως λοιπὸν τὸ μὲν σῶμα, ὅταν εἶναι καλὰ στὴν ὑγεία του καὶ τὰ πλοῖα τὰ ἔτοιμα πρὸς ἀπόπλουν εἶναι καλῶς ἐπανδρωμένα, τότε ἐπαξίως ὑφίσταται πολλὰ λάθη, ὥστε νὰ μὴν χαλοῦν ἀπὸ αὐτά, ἐνῶ τὰ ἔχοντα κακὴν ὑγεία σώματα καὶ τὰ διαλυμένα, ἐκλελυμένα, πλοῖα καὶ μὲ φαῦλα πληρώματα δὲν ἀντέχουν ὑποφέρειν οὔτε τὰς ἐλαφρὰς ἄμαρτίας, ἔτσι καὶ διὰ τὰς πολιτεῖες οἱ χεῖρότερες χρειάζονται τοὺς περισσότερους φύλακες. Ἡ ἔκπτωση πλέον ἀπ' τὴν ὀλιγαρχία στὴν τυραννία εἶναι εὐκόλη, ὅπως καὶ ἡ ὑποδούλωση στοὺς ξένους ἐχθρούς, ὅπως ἔγινε μὲ τὴν κατάκτηση τῶν *Ἑλλήνων* ἀπ' τοὺς *Ρωμαίους*. Οἱ ἐκλελυμένοι ἔχουν ἀπώλεσει τὴν δυνατότητα διερευνήσεως τῶν γειτόνων τους, ἀλλὰ καὶ ζωντανῆς ἐπαφῆς μεταξὺ τους· ζοῦν ἀπομονωμένοι καὶ ἀφοσιωμένοι στὸν σκοπὸ τους, στὸ τέλος τους, ὅπως αὐτὸ καθορίζεται ἀπὸ ἄλλους, ἀπ' τοὺς ἐπικυριάρχους, τοὺς τυράννους, τὸν Θεό, τὴν ἰδεολογία ἢ καὶ τὴν ἐπιστήμη.

Ἡ ταύτισις ἐνεργείας καὶ τέλους τοὺς εἶναι δύσκολη ὡς καθημερινὴ πρακτικὴ καὶ πολὺ περισσότερο ὡς πολιτικὴ ἀντίληψη· οἱ ἐκλελυμένοι κινοῦνται στὰ στενὰ πλαίσια τῶν βραχὺ καὶ ἄνισον καὶ ἐγγὺς ἀλογίας ῥυθμῶν, διότι ἡ δυναμικὴ τους εἶναι *συσταλτικὴ* καὶ ὄχι *διασταλτικὴ*· ἀνοίγουν τὸν δρόμο οἱ ἐκλελυμένοι γιὰ τοὺς ἀδυνατοῦντας κατανοῆσαι καὶ πολὺ περισσότερο ἀσκῆσαι τὴν *ταύτιση ἐνεργείας καὶ τέλους*, σκοποῦ²⁰. Ὡς *ἀπράγμονες* ἠδύναντο παρακολουθεῖσαι τὰ πολιτικὰ πράγματα, καὶ μετέχειν αὐτῶν, ἔστω καὶ μὲ τὴν πλήρη ἀπουσία τους εἰς τὴν λήψη τῶν ἀποφάσεων, διότι ἀπλῶς δὲν ἀσκοῦν τὸ «*μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς*»· ὡς *ἀχρεῖοι*, ὄχι μόνον δὲν μετέχουν κρίσεως καὶ ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπονομεύουν συστηματικὰ τὴν *ἐλευθέρην* πολιτικὴν πρακτικὴν, καὶ ὡς *κυνικοί*, ὄχι μόνον ὑπονομεύουν, ἀλλὰ καὶ εἰρωνεύνται δημοσίᾳ τοὺς ἐλευθέρους πολῖτες. Ἡ διάσταση αὐτὴ μᾶς ἐνδιαφέρει εἰς τὸ πονημάτιον τοῦτο καὶ ὄχι ἡ θεωρητικὴ ἐξάντληση τοῦ θέματος· οἱ *Κινέζοι*, εἰς τὴν ἄλλῃ ἄκρην τοῦ κόσμου, πιστεύουν ὅτι, «*ἡ ἐνότης τῆς γνώσεως καὶ τῆς πράξεως, τῆς ἐνεργείας, εἶναι πάντοτε εἰς τὴν καρδίαν τῆς προβληματικῆς τοῦ*

¹⁹ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά, βιβλ. Στ', κεφ. δ', παρ. 2, (1320β34-40), μετάφραση δική μου.

²⁰ Ὅπου ἀνωτέρω, σελ. 7

Κομφουκίου»²¹· ή προσέγγιση τής έλληνικῆς κλασικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ Κομφουκίου εἰς τὸ ἴδιο μῆκος κύματος ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἔμφρασή του εἰς τὴν ἀρμονία τῆς μουσικῆς καὶ ἀπ' τὴν ἐνότητα, ταύτιση, πράξεως καὶ γνώσεως, ἐνεργείας καὶ τέλους, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη. Παράλληλοι ἀποδεικνύονται οἱ δρόμοι τῆς ἐξελίξεως τῶν δύο πολιτισμῶν.

Οἱ δύο αὐτὲς ἀξίες, διότι πρόκειται διὰ πολιτικὰς ἀξίας, προϋποθέτουν τὴν κατάκτηση τῆς αὐτονομίας τοῦ πολίτου, ἀπέναντι εἰς τὴν οἰανδήποτε ἄνωθεν ἐντολή, τοῦ Θεοῦ, τοῦ κομισαρίου, τῆς ἰδεολογίας ἢ τῆς ἐπιστήμης· ἦταν αὐτόνομος, διότι καὶ ὁ θεὸς του τὸν ἤθελε αὐτόνομο. Ὁ Ἀπόλλων, μὲ τὸ μαντεῖο του τῶν Δελφῶν, ἦταν ὁ θεὸς τοῦ ἀποικισμοῦ καὶ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς ὀλόκληρη τὴν Μεσόγειο, ἐπειδὴ μὲ τοὺς χρησμούς του ὡς Λοξίας καθόρισε τὴν πορεία του πρὸς τὴν δημοκρατία, τὸ ὀλιγαρχικὸ σύστημα εἰς τὴν ἀρχή, τὴν ἄμεσο δημοκρατία εἰς τὴν συνέχεια· οἱ χρησμοὶ τῆς Πυθίας ἦταν ἀμφιλεγόμενοι καὶ προσέφεραν πάντοτε περισσότερες ἀπὸ μία λύσεις, διεξόδους, ὅποτε ὁ πολίτης ὑπεχρεοῦτο ὅπως αὐτὸς κάνει τὴν ἐπιλογή του, αὐτὸς ἀναλάβει τὴν εὐθύνη τῆς πράξεώς του.

Οἱ ρίζες τῆς ἀνθρωπομορφικῆς θρησκείας καθορίζονται εἰς τὸ σημεῖο αὐτό, ἀπὸ τὶς σχέσεις τοῦ πιστοῦ πρὸς τοὺς θεοὺς του· πῶς διατύπωναν τὰς ἐντολάς τους οἱ «θεοὶ» καὶ πῶς τὰς ἐξελάμβαναν οἱ «πιστοί» τους. Τὰ εἰσαγωγικὰ χρησιμοποιοῦνται πρὸς ἀπόδοση τῶν σχέσεων τῶν θεῶν ἢ τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς πιστοὺς τους.

²¹ Anne Cheng, "Histoire de la pensée chinoise", Seuil, Paris, 1997, σελ. 539, μετάφραση δική μου, καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», ὁ. ἀ. σελ. 17. καὶ ὁ. ἀ. σελ. 5

Οἱ Ἕλληνες εἶχαν δώσει τὸ ὄνομα Λοξίας εἰς τὸν Απόλλωνα καὶ χρησιμοποιοῦσαν τὸ ἐπίθετο αὐτό, ὅταν ἐπιθυμοῦσαν ἀναζητῆσαι τὰς πραγματικὰς ἐρμηνείας εἰς τοὺς ἀμφιλεγόμενους χρησμούς του· ὅταν μάλιστα ἐρμήνευαν λάθος τοὺς χρησμούς τῆς Πυθίας, τότε τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι αὐτὸς ἔφταιγε, ἐπειδὴ, ὡς Λοξίας, ἀνάποδος καὶ στριμμένος, δὲν τοὺς καθοδήγησε σωστά. Στὴν πράξη εἶχαν οἱ ἴδιοι πλάσει ὡς Λοξία τὸν θεὸ μὲ τὴν ἰσχυρότερη ἐπιρροή εἰς τὴν πολιτικὴν τους ζωὴ· οἱ ἰδιότητες τοῦ Λοξίου προσέδωσαν τὶς κατευθυντήριες γραμμὲς πρὸς τὴν θέσπιση τῶν βασικῶν θεσμῶν τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, τῆς αὐτονομίας. Οἱ καταφατικές, αὐστηρὲς καὶ κατηγορηματικῆς μορφῆς ἐντολὲς ἦταν καὶ εἶναι ἄγνωστες εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀδιανόητες· ἡ αὐτονομία ἦταν ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἄμεσο δημοκρατία καὶ ἀμφοτέρως μὲ τὸ ἐναρμόνιο γένος τῆς μουσικῆς· ὁ ἐκλελυμένος ὑπῆρχε ὡς μεμονωμένη καὶ ἐξαιρετικὴ μόνο περίπτωση τὸν πέμπτο αἰῶνα καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ τετάρτου, μὲ τὸν ἀπράγμονα κάνει τὴν ἐμφάνισή του²² μὲ δειλὰ βήματα, διότι στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ κυριάρχησε ὁ ἀχρεῖος καὶ στὴν ῥωμαϊκὴ κατάκτηση ὁ κυνικός.

Οἱ προσωπικὲς ἀντιδράσεις, γιὰ τοὺς χρησμούς τῆς Πυθίας, ὅταν ἀδυνατοῦσαν οἱ πιστοὶ ἐρμηνεῦσαι αὐτοὺς σωστά, ἦταν παροδικὸ φαινόμενο· οἱ ἴδιοι αἰσθάνονταν αὐτοπεποίθησι καὶ πολιτικὸ θάρρος, ὅταν ἀναζητοῦσαν τὴν σωστὴ ἔννοια μεταξύ τῶν δύο ἢ περισσοτέρων ἐρμηνειῶν τῶν χρησμῶν, ἀποκτοῦσαν ὑπόστασι εἰς τὴν Ἀγορὰ καὶ ἐπιχειρήματα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἢ εἰς τὴν Βουλὴν. Γνώριζαν ἄριστα ὅτι ὁ Απόλλων, ὁ Φοῖβος ἢ ὁ Λοξίας, δὲν ἀνεγνώριζε τοὺς ἐκλελυμένους καὶ τοὺς ἐξεδίωκε ἀπ' τὸ μαντεῖο του, ὅπως καὶ τοὺς προδότες καὶ τοὺς δολοφόνους, ἐκτὸς κι ἂν ὁ φόνος ἦταν ἀκούσιος, ἢ κατ' ἐντολήν τῶν θεῶν, ὅποτε καὶ προσέφευγαν εἰς τὸν θεὸ τοῦ φωτὸς καὶ τῆς μουσικῆς πρὸς ἐξιλέωσιν, κάθαρσιν, ὅπως ἔκανε ὁ Ὀρέστης, μετὰ τὸν φόνο τῆς μητέρας του Κλυταιμῆστρας, ἐπειδὴ στὴν ἀποτροπία αὐτὴ πράξη προέβη κατόπιν χρησμοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Απόλλωνος. Ἡ περίπτωση τοῦ ἀδελφοῦ του Ἡρακλέους εἶναι χαρακτηριστικὴ, διότι εἰς αὐτὸν ἀρνήθηκε χρησμὸς, μετὰ τὸν φόνο τοῦ Ἰφίτου, υἱοῦ τοῦ Εὐρύτου ἀπ' τὴν Οἰχαλία τῆς Θεσσαλίας, ὅταν τὸν ἔρριξε ἀπ' τὰ τεῖχη τῆς Τίρυνθος, ἐπειδὴ κατελήφθη ὑπὸ μανίας· ὅταν ἔφθασε εἰς τὸν ναὸ τῶν Δελφῶν, ἡ ἰέρεια Ξενόκλεια τοῦ ἀρνήθηκε χρησμὸς, διότι εἶχε φονεύσει τὸν Ἰφίτον, κι αὐτὸς πῆρε τὸν ἱερὸ τρίποδα καὶ τὸν κουβαλοῦσε ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, καὶ ἀφοῦ περιπλανήθηκε ἀρκετὰ, κυνηγημένος ἀπ' τὸν ἀδελφὸ του, τοῦ τὸν ἀπέδωσε μετὰ ἀπὸ σκληρὴ πάλη μεταξύ τους, κι ἀφοῦ ἔρριξε κεραυνὸ ὁ πατήρ των ἀνάμεσά τους, διότι διαφορετικὰ δὲν χώριζαν· ἀπ' τὴν διαμάχη

²² Ὅρα, «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 17, κ. ἐ., ὁ. ἀ.

αὐτὴ οἱ ποιητὲς τραγουδοῦν τὴν πάλη τοῦ Ἀπόλλωνος μετὰ τοῦ Ἡρακλέους διὰ τὸν τρίποδα: «Παραδεξάμενοι δὲ οἱ ποιηταὶ τὸν λόγον μάχην Ἡρακλέους πρὸς Ἀπόλλωνα ὑπὲρ τρίποδος ἄδουσιν»²³. Δὲν ἦταν μόνο οἱ ποιητὲς, ἀλλὰ καὶ οἱ ζωγράφοι, οἱ ἀγγειογράφοι καὶ οἱ γλύπτες ἔχουν ἀποθανατίσει τὴν σκηνὴ τῆς πάλης τῶν δύο ἀελφῶν διὰ τὸν τρίποδα· σώζονται πολλὲς σκηνὲς ἀπ' τὴν διαμάχη τῶν δύο καὶ τὸ κνῆγι τους γιὰ τὸν τρίποδα στὴ Βοιωτία· τὴν καθημερινότητά τους εἶχαν μεταφέρει καὶ εἰς τοὺς θεοὺς τους οἱ Ἕλληνες.

Πρὸς τοὺς ἐκλελυμένους ὅμως ὁ θεὸς φερόταν πολὺ χειρότερα, τοὺς περιφρονοῦσε βαθύτατα καὶ ἀπαξίωνε ἀκόμη καὶ τὴν ἀντιπαράθεση μαζί τους· τὴν ἀντίθεσή του πρὸς αὐτούς, τὴν βλέπουμε στὴ διαμάχη του μὲ τὸν σάτυρο *Μαρσύα*, ὁ ὁποῖος ἰσχυριζόταν ὅτι ἔπαιξε τὸν αὐλὸ καλύτερα ἀπ' ὅτι ὁ θεὸς τὴν *λύρα* του, ὁπότε, ἀφοῦ ἔπαιξαν κι ἔχασε ὁ σάτυρος, ὁ *Λοξίας* τὸν ἔγδαρε ζωντανό, διὰ τὴν θρασύτητά του, τὴν ἀμετροέπειά του καὶ τὴν ὑπεροψία του.

Ὁ *Ἡρόδοτος* ἀναφέρεται εἰς τὴν περιπέτεια τοῦ σατύρου μὲ τὸν θεό, ὅταν ὁ στρατὸς τοῦ *Ξέρξου* συνάντησε τὰς πηγὰς ἑνὸς παραποτάμου τοῦ *Μαιάνδρου*, ὀνομαζόμενο καταρρήκτη ἢ *Μαρσύα*, πρὸς τιμὴν τοῦ σατύρου, ὅπου ἦταν κρεμασμένος καὶ ὁ ἀσκὸς του, τὸ δέσμα του: «ἐν τῇ καὶ ὁ τοῦ *Σιληνοῦ* *Μαρσύεω* ἀσκὸς ἀνακρέμαται, τὸν ὑπὸ *Φρυγῶν* λόγος ἔχει ὑπὸ *Ἀπόλλωνος* ἐκδαρέντα ἀνακρεμασθῆναι»²⁴. Τὴν περιγραφὴ τοῦ ἀσκοῦ ἐπιχειρεῖ περισσότερο ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας καὶ ὀλιγώτερον τὰς περιπετείας τοῦ *αὐθάδους* σατύρου, τόσο γνωστὴ ἦταν ἡ ἱστορία στὶς μέρες του. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ βρίσκεται κρεμασμένος καὶ ὁ ἀσκὸς τοῦ *Μαρσύου*, γιὰ τὸν ὁποῖο λένε οἱ *Φρύγες* ὅτι, ἀφοῦ τὸν ἔγδαρε ὁ *Ἀπόλλων*, κρέμασε τὸ δέσμα του. Ὁ *Μαρσύας* συνέχιζε νὰ ζεῖ καὶ χωρὶς τὴν προβιά του. Οἱ Ἕλληνες πίστευαν ὅτι σωζόταν ὁ ἀσκὸς τοῦ *Μαρσύου*, ἐνῶ τὸν μνημονεύει καὶ ὁ *Ξενοφῶν*, ἕναν περίπου αἰῶνα ἀργότερα, κατὰ τὴν ἀνάβασή του μετὰ τοῦ *Κύρου*, «ἐνταῦθα λέγεται *Ἀπόλλων* ἐκδεῖραι *Μαρσύαν* νικήσας ἐρίζοντά οἱ περὶ σοφίας, καὶ τὸ δέσμα κρεμάσαι ἐν τῷ ἄνθρωπῳ ὅθεν αἱ πηγαί· διὰ δὲ τοῦτο ὁ ποταμὸς καλεῖται *Μαρσύας*»²⁵. Αὐτὸ ἔχει ἐνδιαφέρον, ἡ πίστις τῶν Ἑλλήνων, ἑκατοντάδες χρόνια μετὰ τὴν τιμωρία τοῦ ἀλαζόνος σατύρου ἀπ' τὸν *Λοξία*. Στὸ σημεῖο αὐτὸ λέγεται ὅτι ἔχει γδάρει ὁ *Ἀπόλλων* τὸν *Μαρσύα*, ὅταν τὸν νίκησε σὲ διαγωνισμό, μετὰ τὴ διαφωνία τους περὶ σοφίας, καὶ τὸ δέσμα εἶχε κρεμάσει εἰς τὸ ἄντρον, ἀπ' ὅπου πηγάζουν οἱ πηγές· διὰ τοῦτο καὶ ὁ ποταμὸς καλεῖται *Μαρσύας*. Τὸν μουσικὸ ἀγῶνα τὸν μετέτρεψε σὲ ἀγῶνα περὶ σοφίας ὁ ἱστορικὸς καὶ στρατηγὸς καὶ φιλόσοφος.

²³ Πausanίου, «Φωκικά», κεφ. ιγ', παρ. 8, μετάφραση δική μου.

²⁴ Ἡροδότου, «Ἱστορία», βιβλ. Ζ', Πολύμνια, κεφ. 26, μετάφραση δική μου.

²⁵ Ξενοφῶντος, «Κύρου Ἀνάβασις», βιβλ. Α', κεφ. β', παρ. 8, μετάφραση δική μου.

Ο Μουσηγέτης θεός -δὲν ἦταν φιλεϋσπλαχνος, ἀγαθοεργός, παρὰ αὐστηρός, δίκαιος, μὲ μοναδικὸ κριτήριό του τὴν μουσικὴ ἄρμονία, τὴν ἐμμέλεια- ἔλεγε εἰς τοὺς λαοὺς του ὅτι ὤφειλαν ἀκολουθεῖσαι τὰς ἐντολάς του, ὅπως ἀκριβῶς τὰς διατύπωνε, μὲ τὴν ἀλληγορικὴ τους μορφή καὶ μὲ τὴν ἱκανότητα τῶν πιστῶν, ὅπως ἐρμηνεύσουν σωστὰ αὐτάς· δηλαδή, ἀπὸ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία θεωρώντας τὰ πράγματα, οἱ Ἕλληνες δὲν ἀποδέχονταν Θεὸ ἀπρόσιτο καὶ ἀπόλυτο, οὔτε τὴν ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη τῶν μετέπειτα ἐποχῶν, χωρὶς τὴν ἄσκηση τῆς κριτικῆς, χωρὶς τὴν αὐτονομία τῶν πολιτῶν. Ὁ Μαρσύας ἦταν ὑπόδειγμα καὶ γιὰ κάτι ἄλλο, γιὰ τὴν ἀδυναμία του ἀσκήσαι τὸν ἔρωτα· ἦταν ἀνερωτικός ὁ σάτυρος, ἀνερωτικός καὶ ἄμουσος μαζί, ἐπειδὴ ἡ ἀδυναμία ἀσκήσεως τοῦ ἔρωτος συνοδεύεται πάντοτε ἀπ' τὴν ἀδυναμία κατανοήσεως τῆς μουσικῆς ἄρμονίας· ἀνήκει ὁ Μαρσύας εἰς τοὺς ἔχοντας «ἀσθένειαν εἰς τὴν γλῶσσάν των», καὶ διὰ τοῦτο χαρακίριζαν ὡς «ἀμελώδητον τὴν κατὰ δίεσιν μελωδίαν»²⁶· ἡ θρασύτης του αὐτὴ τὸν ὀδήγησε, ὄχι μόνο εἰς τὴν ἀμφισβήτηση τῆς μουσικῆς ἱκανότητος τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτικῆς του ἀντιλήψεως. Ἦταν ἀπόλυτος καὶ αὐταρχικός, ἀπρόσιτος στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς ἄλλους σατύρους καὶ ἀνθρώπους, ἀδυνατῶν ἀσκήσαι τὸν ἔρωτα, ἀφροδισιακός, ἐπιφανειακός καὶ τίποτε ἄλλο· τὴν ἀποδέσμευση τῶν δημιουργικῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἔρωτα καὶ χάρις εἰς τὸν ἔρωτα δὲν τὶς ἀντιλαμβάνονταν, ἦταν ἀπ' τοὺς πρώτους ἀχρεῖους, τοὺς πρώτους ἐκλελυμένους στὴν γνωστὴ μας ἱστορία, ἀλλὰ παρέμεινε ἐπὶ αἰῶνες μεμονωμένο φαινόμενο στὴν ἑλληνικὴ μυθολογία καὶ στὴν πολιτικὴ ἀντίληψη τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἀγάθων, εἰς τὸ «Συμπόσιον» τοῦ Πλάτωνος, μᾶς προσφέρει τὴν καλύτερη ἐρμηνεία: «πᾶν γοῦν ποιητῆς γίγνεται, κ' ἂν ἄμουσος ἦ τὸ πρίν, οὐδ' ἂν Ἔρωσ ἀψηται. ὧ δὲ πρέπει ὑμᾶς μαρτυρίῳ χρῆσθαι, ὅτι ποιητῆς ὁ Ἔρωσ ἀγαθὸς ἐν κεφαλαίῳ πᾶσαν ποίησιν τὴν κατὰ μουσικὴν»²⁷. Μᾶς λέει, ὁ νεαρὸς τραγωδός -ὁ ὁποῖος ἐόρταζε τὴν πρώτη του νίκη εἰς τοὺς τραγικούς ἀγῶνας, τὸ 416 π.Χ., εἰς τὰ Λήναια, ἐπὶ ἐπώνυμου ἄρχοντος Εὐφήμου, κι εἶχε ὀργανώσει συμπόσιο μὲ προσκεκλημένους ὅλους σχεδὸν τοὺς γνωστοὺς τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας-, ὅτι ὁ Ἔρωσ, κι ὅταν ἀπλῶς ἀγγίσει κάποιον, τὸν μετατρέπει εἰς ποιητὴν, δημιουργόν, κι ἄς ἦταν πρὶν ἄσχετος ἐντελῶς ὁ ἴδιος πρὸς τὰς Μούσας. Εἰς ποιητὴν ὡς γνωστόν, μεταβάλλεται, ξένη κι ἂν τοῦ ἦταν πρὶν ἢ Μοῦσα, καθένας πού ὁ Ἔρωσ θὰ ἐγγίση. Αὐτὸ ἀρμόζει νὰ φέρωμεν ὡς μαρτυρίαν, ὅτι δημιουργὸς ὁ Ἔρωσ εἶν' ἐξαιρετός εἰς κάθε γενικῶς μορφήν δημιουργίας τῆς τέχνης τῶν Μουσῶν, μεταφράζει ὁ γνωστὸς φιλόλογος...

²⁶ Ὁ. ἂ. σελ. 13.

²⁷ Πλάτωνος, «Συμπόσιον», 196^ε, μετάφραση Ἰωάννου Συκουτρῆ.

Επιστρέφοντας στην εποχή μας, τὸ χάσμα μεταξύ Λοξίου καὶ ἐκλελυμένων χαρακτηρίζει ἢ διαφορὰ τῶν ἀντιλήψεων ζωῆς· ἡ βιομηχανικὴ ἠθικὴ ἔχει ὡς ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς τὴν ἀπόλυτη πίστῆ τῆς πρὸς τὰς ἐντολὰς τῆς ιδεολογίας τῆς, μὲ τὰς παραλλαγὰς τῆς, ὡς καπιταλιστικὴ ἢ κομμουνιστικὴ μορφή ἐλάχιστη σημασία ἔχει, ἀλλὰ ἀπορρίπτει κάθε ἀμφισβήτηση τῶν ἀρχῶν τῆς, ὡς θεωρίες ἀναχρονιστικὲς καὶ ἀντιδραστικὲς, ἂν καὶ στὴ συνέχεια ὁ τελευταῖος χαρακτηρισμὸς θὰ ἀποδίδεται σχεδὸν μόνο κατὰ τῆς καπιταλιστικῆς ιδεολογίας²⁸. Εἶναι ἴδιοι μὲ τοὺς ἐκλελυμένους, χωρὶς τὴν ἀποδοχὴ ἄλλου τρόπου ζωῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν δικό τους· ἡ κατάκτηση τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους, εἰς οἵανδήποτε κοινωνία καὶ ἐποχὴ, εἶναι σχεδὸν ἢ ἰδίᾳ καὶ προϋποθέτει προσωπικὴ, ἀτομικὴ δράση καὶ πρακτικὴ περισσότερο.

Ἡ ἄσκηση τῆς ἐλευθερίας εἶναι πρῶξις ἀτομικὴ, ἢ ὁποῖα ἐκφράζεται κοινωνικά, εἰς τὸ μέσον τῶν πραγμάτων, εἰς τὴν πόλιν, ὡς ἐλευθέρως πολιτικὴ πρακτικὴ, ὅπου τὸ ἄτομο εἶναι παρὸν καὶ ἐλεύθερο, αὐτόνομο, ἐντὸς ἐνὸς συντακτικῶς ὀργανωμένου συνόλου καὶ λειτουργοῦντος μὲ αὐστηροὺς θεσμοὺς· ἡ ἀπραγμοσύνη, σὲ μικρότερο βαθμὸ, ἀλλὰ κυρίως ἢ ἀχρειότης, ὁ κυνισμὸς, εἶναι πράξεις ὁμαδικές, ἐκφράζονται ὁμαδικὰ ἐντὸς τοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας, σχηματικῶς τῆς πόλεως, χωρὶς τὴν διακριτὴ ἀνάδειξη τοῦ ἀτόμου, ἐπειδὴ αὐτὸ χάνεται, στὸ ἄμορφο καὶ ἀσύντακτο σύνολο, ὡς ἀγέλη καὶ ὄρδῃ στὴν πραγματικότητα, στὴν ὁποῖα διακρίνεται τὸ ἄτομο, ἀλλὰ ὄχι ὡς ἐκφραση ἐλευθέρως κοινωνικῆς, πολιτικῆς πράξεως, παρὰ ὡς ἄγνωστο στοιχεῖο τοῦ συνόλου, ὡς ἄτομο μεμονωμένο καὶ χαμένο μέσα στὸ σύνολο. Ὁ Μαρσύας ἦταν σάτυρος, ἀλλὰ χωρὶς τὴν ἰκανότητα ἐκφράσεως τοῦ συνόλου τῶν σατύρων, ἐπειδὴ ἡ ἀμουσία του δὲν τοῦ ἐπέτρεπε τὴν κοινωνικὴ, πολιτικὴ ἐκφρασὴ τους· ἀπὸ ἄλλη πτυχή ἢ θεώρησή του, σημαίνει ὅτι ὁ Μαρσύας ἐπιζητοῦσε τὴν ὑποταγὴ τοῦ συνόλου τῶν σατύρων στὸν μουσικό του τρόπο καὶ στὴν πολιτικὴ του ἐπικυριαρχία²⁹. Οἱ ἀμφιλεγόμενοι χρησιμοὶ τοῦ Λοξίου ἦταν ἀκατανόητοι ἀπ' τὸν Μαρσύα, ἔστω κι ἂν ἄλλοι σάτυροι τοὺς ἀντιλαμβάνονταν καὶ τοὺς ἀποδέχονταν, ζοῦσαν ἀρμονικὰ μαζί τους.

Οἱ ἐκλελυμένοι, ὡς ἀχρεῖοι καὶ ὡς κυνικοί, χαρακτηρίζονται ἀπ' τὴν ἀπόλυτη πίστη τους, τὴν ὀλοκληρωτικὴ προσήλωσή τους, πρὸς τὸν ἡγεμόνα τους ἢ πρὸς τὸν θεό τους, καὶ πρὸς τὶς ἐπιστημονικὲς ἀρχὲς ἀργότερα· ἡ ἀτομικὴ τους δράση ἀσκοῦταν μόνο καὶ μόνο γιὰ τὴν παρουσίᾳ τῆς στὰ μάτια τοῦ ἡγέτου, ὡς τυφλὴ ὑπακοὴ καὶ

²⁸ Ὅρα, «Τὰ ἀποθύμια τῆς Νυκτός», σελ. 7, ὁ. ἀ.

²⁹ Ὅρα, σελ. 16, ἀνωτέρω

όλοκληρωτική ύποταγή· ή ολοκληρωτική ύποταγή τῶν ὅποιας μορφῆς ἐκλελυμένων ὀδηγεῖ στήν ἀνάδειξη τῶν τυράννων, στήν ἀνακήρυξη τῶν βασιλέων ὡς θεῶν, στήν ἐξάπλωση τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ βίαιη καὶ ἐκστασιακὴ μουσικὴ συνοδεύει πάντοτε τὴν ὅποια ὀλοκληρωτικὴ νοοτροπία, ὅπως ἔγινε μὲ τοὺς ῥυθμοὺς σκληροῦ ρόκ, ἢ τὶς γνωστὲς παραλλαγές του³⁰, μὲ τὴν «κάρμινά μπουράνα» ἐπὶ ναζισμοῦ καὶ ἀργότερα στήν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ ἄλλα, ὅπως καὶ μὲ τὴν νοοτροπία τοῦ ἀπλήστου πλουτισμοῦ, τῆς προτεσταντικῆς ἠθικῆς τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου³¹.

³⁰ «Οἱ φαῦλοι τὴν μουσικὴν», εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελοῦς».

³¹ Ὅρα, σελ. 34, κατωτέρω.

Ἡ ἄλλη πλευρά, συμπληρωματική πρὸς τὴν *μονοσήμαντη* λογική τῶν *ἐκκελυμένων*³², εἶναι ἡ πίστη στὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια τῆς μονοθεϊστικῆς θρησκείας, τῆς ιδεολογίας ἢ τῆς ἐπιστήμης, τὴν ὅποια μορφή τῆς *έτερονομίας*: ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ πλησιέστερα πρὸς τὴν *ἀνθρωπομορφική* ἑλληνική θρησκεία βρίσκεται ἡ κινεζικὴ φιλοσοφία τοῦ Κομφουκίου, καθὼς καὶ εἰς τὸ *Παλάτιον* τῆς *Οὐρανίου Γαλήνης* τοῦ Πεκίνου δὲν ὑπάρχει ναός, ἀλλὰ ἡ πρακτικὴ εἶναι παρόμοια μὲ ἐκείνη τῶν *Ἑλλήνων*³³. Ἡ ἀπόλυτη καὶ ἀταλάντευτη πίστη τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια τῶν ιδεολογικῶν του ἀρχῶν, παραμένει δεδομένη ὡς τις μέρες μας, καὶ μετὰ τὴν τωρινὴ διαρθρωτικὴ κρίση, τουλάχιστον στὴ *Βρεταννία* καὶ στὶς *Ἡνωμένες Πολιτεῖες*, στὶς ὁποῖες δυσκολεύονται πολὺ νὰ ἀποδεχθοῦν, ἐκτὸς τῆς προτεσταντικῆς ἠθικῆς, ἄλλον τρόπο ζωῆς.

Τὸ πρόβλημα ἀνάγεται στὴ διερεύνηση τοῦ διαφοροτικοῦ βαθμοῦ ἐξαρτήσεως στὶς διάφορες θρησκείες ἢ ιδεολογίες· ἡ γενικὴ καταδίκη, ὅτι «*ἡ θρησκεία εἶναι τὸ ὄπιο τοῦ λαοῦ*», ἐκκινεῖ ἀπ' τὸν διαφωτισμὸ καὶ τὴν *γαλλικὴ ἐπανάσταση*, ὅταν τὸ κύριο ἐμπόδιο στὴν ἀπελευθέρωση τῶν λαῶν ἦταν ἡ ἀπόλυτος μοναρχία καὶ ἡ δεσποτεία τῆς ἐκκλησίας, ὅπως συνέβαινε στὴν *Εὐρώπη*. οἱ ἀγῶνες τῶν *Ἑλλήνων*, γιὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ *τουρκικοῦ ζυγοῦ*, μὲ τὴν συμπαράσταση τῆς ἐκκλησίας, ἦταν κάτι τὸ ἀδιανόητο στὴ *Δύση*, ὅπως ἀγνωστὴ παρέμεινε καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ *νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ*, περισσότερο *ἀνθρωποκεντρικοῦ* ἀπ' τὸν δυτικόν. Ἡ πορεία τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ἐξέλιξη τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἀποτελεῖ τὴν γνησιώτερη ἔκφρασή της.

Τὸ ἐρώτημα εἶναι, ποιὲς καὶ σὲ ποιοῦ βαθμὸ δεσμεύσεις ἐπιβάλλει ἐκάστη θρησκεία; Οἱ *θεωρητικοὶ* τῆς *βιομηχανικῆς κοινωνίας* καὶ τοῦ *δυτικοῦ ἀνθρώπου* ἔχουν μελετήσει πληρέστερα τὴν *προτεσταντικὴ ἠθική*, μὲ τὴν ἀλληλεξάρτησή της ἀπ' τὴν *καλβινιστικὴ*, καὶ ἀπὸ ἐκείνη τῆς *καθολικῆς θρησκείας*. οἱ ἄλλες θρησκείες, ἀκόμη καὶ ἡ *ὀρθόδοξος*, μόνο ὡς ἀντανάκλαση χρησιμοποιοῦνται στὴ σκέψη τους, ὅταν ἀναφέρονται εἰς αὐτάς, δηλαδή, κατὰ περίπτωσιν. Ἡ ἀναφορὰ στὸν *Μάξ Βέμπερ* μᾶλλον εἶναι ἀρκετὴ, διότι ὁ *Γερμανὸς φιλόσοφος*, πρῶτος διατύπωσε τὴ θεωρία τῆς *μεταπλάσεως* τοῦ *θρησκευτικοῦ συναισθήματος* τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, ἀπ' τὴν *προτεσταντικὴ ἠθική* στὸ *καπιταλιστικὸ πνεῦμα*, καὶ ἀποτέλεσε τὴν μήτρα τῆς ἀμφισβητήσεώς του, ὀλόκληρο τὸν προηγούμενο αἰῶνα· γνωστὰ αὐτά, ἀπλῆ ὑπενθύμιση ἐπιχειρεῖται. «*Ὁ προτεσταντισμὸς ἐρμήνευσε τὴν ἐπιτυχία στὶς ἐπιχειρήσεις ὡς ἀποτέλεσμα*

³² Ὅρα, «*Οἱ μικροὶ βάρβαροι*», σελ. 14 καὶ 17

³³ Ὁ. ἄ, σελ. 17 καὶ 18.

τοῦ ὀρθολογικοῦ τρόπου ζωῆς»³⁴, γράφει ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος εἰς τὴν «Κοινωνιολογία τῆς θρησκείας»· εἶναι ἀποδεκτὰ ὅλα αὐτὰ ἀπ’ τὴ δυτικὴ σκέψη, ὡς ἡ κανονικὴ πορεία πρὸς τὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο. Ἀλλά, ἀκόμη καὶ ὁ Μὰξ Βέμπερ, βλέπει τοὺς ἄλλους μεγάλους πολιτισμοὺς τῆς Ἀσίας, ὄχι ὡς ἰσοτίμους πρὸς τὸν εὐρωπαϊκόν, παρὰ ὡς μέτρον συγκρίσεως· ἡ θέση του ὡς ἐκφραστοῦ τοῦ ἀνωτέρου δυτικοῦ πολιτισμοῦ διαχέεται σὲ ὀλόκληρο τὸ ἔργο του. Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ ἀναφορὰ μας, ἀλλὰ ἀπαραίτητη, διότι μᾶς βοηθάει στὴ χάραξη τῆς μονοσημάντου ἠθικῆς: «Πράγματι μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἡ ἄρχουσα τάξη κυρίως ζοῦσε μὲ τὴν ἀπαλὴ μορφή τῆς ἐκστάσεως ἀπ’ τὴν πρώτη τῆς ἐμφάνιση. Ἀπ’ τὴν στιγμή τῆς καθιερώσεως τῆς πειθαρχίας μεταξὺ τῶν ὀπλιτῶν, ἡ Ἑλλὰς ἀπώλεσε τὴν ἄρχουσα ἐκείνη τάξη μὲ τὸ ἀντίστοιχο γόητρο τῶν εὐγενῶν τῆς Ρώμης. Οἱ κοινωνικὲς σχέσεις στὴν Ἑλλάδα ἦταν ἀπ’ ὅλες τίς πλευρὲς ἀπλούστερες καὶ ὀλιγώτερον φεουδαλικές. Στὴ Ρώμη οἱ εὐγενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν ἓνα ὀρθολογικὰ ὀργανωμένο στρώμα μὲ ἀὐξανόμενη ἰσχύ, καὶ πού κατεῖχαν ὀλόκληρες πόλεις καὶ ἐπαρχίες ὡς ἐξαρτώμενες ἰδιοκτησίες τῶν οἰκογενειῶν τους, ὀλοκληρωτικὰ ἀπέρριπταν τὴν ἐκσταση, ὅπως τὸ χορό, ὡς πλήρως ἀπαξιωτικὰ καὶ ἀπρεπῆ πρὸς τὴν αἴσθηση τῆς τιμῆς τῶν εὐγενῶν»³⁵.

Μακρὰ περιδιάβαση, ἀλλὰ ὁ φιλόσοφος ἀντανακλᾷ περίπου ὅσα εἶπε ὁ Ἀριστείδης Κοϊντολιανός³⁶, ὅτι ἀδυνατοῦσαν οἱ εὐγενεῖς Ρωμαῖοι, κατανοῆσαι, «διὰ τὴν αὐτῶν ἀσθένειαν, τὴν κατὰ δίεσιν μελωδίαν καὶ παντελῶς ἀμελωδητον εἶναι τὸ διάστημα ὑπολαβόντες»· ἡ ἐκστασις, ὅπως τὴν ἀναφέρει ὁ φιλόσοφος -ἐπειδὴ εἶναι ἡ ἐπίδραση τοῦ φρυγίου μέλους, κατὰ τὸν Πυθαγόρα καὶ τὸν Μεγάλου Βασίλειο- δὲν ἀπέχει καὶ πολὺ.

³⁴ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παταγωγός», ὁ. ἀ. σελ. 126.

³⁵ Max Weber, «The sociology of religion, σελ. 180, Methuen, London, 1971, μετάφραση δική μου.

³⁶ ὁ. ἀ. σελ. 15.

«Γλῶσσα μουσικὴν μιμεῖται»

Ἡ διερεύνηση τῆς πορείας τῆς δυτικῆς κοινωνίας συμπληρώνεται μὲ τις διαπιστώσεις τοῦ Μάξ Βέμπερ· στὴν πράξη ὁ φιλόσοφος ἀρνεῖται τὴν ἔννοια τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, κυριάρχου τότε στὴ δυτικὴ σκέψη, κι ἴσως γι' αὐτὸ τὴν προσπερνᾷ, ἢ πιθανόν ἐπειδὴ δὲν ἄπτεται καὶ πολὺ τῆς προβληματικῆς του· τὸ 1922 τὰ ἐνδιαφέροντα τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἀμέσως μετὰ τὸ τέλος τοῦ μεγάλου πολέμου, τῆς ἀνόδου τῆς σοβιετικῆς ἐξουσίας στὴ Ρωσία, ἦταν ἄλλα ἢ καὶ ὁ Βέμπερ ἦταν σφοδρὸς πολέμιος τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας. Περρασμένα αὐτά.

Οἱ παρατηρήσεις τοῦ φιλοσόφου ἐνδιαφέρουν τὴν προβληματικὴ μας, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχαν ἄρχουσα τάξη ἀντίστοιχη μὲ τοὺς εὐγενεῖς τῆς Ρώμης, τὴν Σύγκλητο, οἱ ὁποῖοι θεωροῦσαν ὡς ἀπαξιωτικὴ τὴν ἄσκηση τῆς μουσικῆς καὶ τοῦ χόρου, ὅταν εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ δύο αὐτὲς τέχνες ἀξιολογοῦνταν ὡς κορυφαῖες, μαζὶ μὲ τὴν ποίηση καὶ τὸ δράμα, εἰς τὴν κοινωνικὴ ἀξιολόγηση· ἡ ἀναπτυξή, ἄλλωστε, τῆς κλασικῆς λατινικῆς λογοτεχνίας, τόσο ἀξιολόγου, ἔγινε ὡς στρατευμένη κουλτούρα τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου³⁷, καὶ μᾶλλον τοῦ Ἀριστείδου τοῦ Κοϊντιλιανοῦ. Παραμένουν, ὅμως οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς μετέωρες καὶ χωρὶς συνέχεια, διότι καὶ ἡ σημασία τῆς μουσικῆς εἰς τὴν Ὀρθοδοξία ἔχει μελετηθεῖ ἐλάχιστα στὴ Δύση, ἐνῶ αὐτὴ σὲ πολλὰ σημεῖα ἀναφέρει τὴν ἐπίδραση τῆς μουσικῆς στὸ πολιτικὸ ἦθος· πολλὰ εἶχε διαισθανθεῖ, ὀλιγώτερα εἶχε ἀναπτύξει, «προσεκτικὰ ἀξιολογοῦσαν οἱ Ἕλληνες τὸ ἦθος τῆς μουσικῆς γιὰ πολιτικοὺς σκοποὺς»³⁸. Ἡ ἀξιολόγηση τῶν ἀναφορῶν γίνεται ἐκλεκτικῶς, διότι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ πλήρης ἀνάπτυξη τῶν θεμάτων στὰ πλαίσια τοῦ πονήματος τούτου, ἀλλὰ ἐνισχυτικὰ εἶναι ὅσα προσφέρουν οἱ ἔργονες τῶν Αὐστριακῶν ἱστορικῶν καὶ μουσικολόγων, στὸ ἐκπληκτικὸ βιβλίον τους, «Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας»³⁹.

Ἡ ἀναγνώριση τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς προϋποθέτει τὴν ἐνδελεχῆ γνῶση τῶν σχέσεων μουσικῆς καὶ ἀνθρώπου, πολίτου εὐρύτερα, ὡς θεωρητικῆς προσεγγίσεως, καὶ ὡς ἀσκήσεώς της εἰς τὴν ἐλευθέρα πολιτικὴ πρακτικὴ· εἰς ἀμφοτέρω ἡ δυτικὴ σκέψη ὑστερεῖ, λόγω τῆς δεσμεύσεώς της, ὡς ἐκκίνηση, κατὰ τὴν πρώτη διαμόρφωση, τὸν δωδέκατο μ.Χ. αἰῶνα, τῶν «ἐπιστημονικῶν» τῆς ἀρχῶν, μὲ ἀναγωγή στὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο καὶ στὸν νεοπλατωνισμό⁴⁰, καὶ ὡς προέκταση τῶν ἀρχῶν τῆς αὐτῶν στίς ρίζες ἐκάστου ἄλλου πολιτισμοῦ, ἀκόμη καὶ τοῦ

³⁷ Ὅρα, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 15, ὁ. ἀ. καὶ τοῦ ἰδίου. «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 10, ὁ. ἀ.

³⁸ Max Weber, ὁ. ἀ. σελ. 162, μετάφραση δική μου.

³⁹ Hebert Hugner, «Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας», ἐκδόσεις, «Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικῆς Τραπέζης», καὶ Christian Hannick, «Βυζαντινὴ μουσικὴ», τομ. Γ', κεφ. Π'.

⁴⁰ Ὅρα, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 19, ὁ. ἀ.

έλληνικου, τὸν ὁποῖο ἐγκλώβισαν στὰ στενὰ πλαίσια τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς λογικῆς. Ὄταν εὐκόλα σήμερα ὁ θεωρητικός, φιλόσοφος ἢ μὴ, πιστεύει στὴν ἀπλῆ καὶ λογικὴ μετάβαση ἀπ’ τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο στὸν νεοπλατωνισμό κι ἀπ’ νεοπλατωνισμό στὸν Ἀριστοτέλη καὶ στὸν Πλάτωνα, τότε ἡ προσέγγιση γίνεται ἀπλοϊκὴ τουλάχιστον, ὅποτε ἔρχεται ὡς λογικὸ συμπέρασμα ἢ παραμέληση ἢ ἄγνοια τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς καὶ τῶν ἀρρήκτων σχέσεων τῆς μὲ τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ στενὴ διασύνδεση τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, ὅπως καὶ τῆς στωικῆς φιλοσοφίας μὲ τὸν Ἅγιο Αὐγουστῖνο, γίνεται συνέχεια ἀπ’ τὸν Φρανσουὰ Ζουλλιέν, βαθὺ γνώστη τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, μᾶλλον μέσα ἀπ’ τὴν ἐπιφανειακὴ θεώρηση τῆς ὀπτικῆς τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ⁴¹, καὶ ἄλλους ἐμβριθεῖς περὶ τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία· ἡ ἐπανάληψη τῆς ἐπισημάνσεως ἔχει ἓναν καὶ μόνον σκοπὸ, τὴν ὑπογράμμιση τῆς διολισθήσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας στὴν λοξὴ ἀτραπὸ τῆς νεωτέρας σκέψεως. Ὁ Φανσουὰ Ζουλλιέν παραμένει πιστὸς στὶς ἀπόψεις του αὐτές, μὲ τὶς ἀναφορὲς του γιὰ συσχέτιση τῆς ἀριστοτελικῆς προαιρέσεως μὲ ἐβάθυνσή της στὴν αὐγουστιανὴ ἔννοια τῆς θελήσεως πρὸς ἐπιλογὴν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ ἐντελῶς διαφόρου πρὸς τὴν σύλληψη τοῦ Λυκείου καὶ τῆς συμπληρωματικῆς ἐννοίας τῆς βουλήσεως· αὐτὰ παραμένουν ὑπογραμμίσεις, χωρὶς οὐδεμία διάθεση κριτικῆς⁴², διότι ἀποτελεῖ τὸν καλύτερο διδάσκαλό μας εἰς τὰς διερευνήσεις μας εἰς τὴν κινεζικὴ σκέψη. Τὸ κακὸ στὴν αὐγουστιανὴ σκέψη ἀποτελεῖ ἀναπόσταστο τμῆμα τῆς ἄλλης πτυχῆς του, τοῦ καλοῦ, μὲ τὴν ἀντίθεση αὐτὴ ἀπόλυτη καὶ δεσμευτικὴ τῆς δογματικῆς της· ἡ προαίρεσις, ἐπομένως, δὲν ἔχει οὐδεμία σχέση εἰς τὴν συλλογιστικὴ αὐτὴ, διότι δὲν σχετίζεται μὲ οὐδεμία ἔννοια ἀντιθέσεως· λίγο πιὸ κάτω διολισθαίνει καὶ πάλι, μὲ τὴν ἀνάμιξη τῆς στωικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς μανιχαϊκῆς αἵρέσεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ μύθου καὶ τοῦ λόγου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μαζί τους. Ἡ ἀναφορὰ ὅμως στοὺς Μανιχαίους γίνεται ἀπ’ τοὺς πατέρες τῆς Ὁρθοδόξιας, Μεγάλου Ἀθανάσιου, Γρηγόριου Θεολόγου, Ἰωάννη Δαμασκηνό, Φώτιο, μόνον σὲ σχέση μὲ τὶς αἵρέσεις καὶ τὶς ἐπιδράσεις τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν στὸ χριστιανισμό, κι ὄχι μὲ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ὁ Ἅγιος Αὐγουστῖνος εἶχε ἀσπασθεῖ κατὰ τὴν νεότητά του τὸν μανιχαϊσμό καὶ τὸν εἶχε ἐγκαταλείψει, μετὰ τὸν προσηλυτισμὸ του στὸ χριστιανισμό, ἀπ’ τὸν Ἅγιο Ἀμβρόσιο εἰς τὰ Μεδιόλανα, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει συσχέτιση τοῦ μανιχαϊσμοῦ μὲ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, ἀκόμη καὶ τῆς ἐποχῆς τῆς παρακμῆς, κάθε ἄλλο μᾶλλον· γιὰ τὴν ἑλληνικὴ σκέψη, ὁ μανιχαϊσμός ἦταν ξένος καὶ ἀσύμβατος πρὸς τὴν ἀνθρωπομορφικὴ θρησκεία της, τὸ ἀπολλώνειο πνεῦμα της καὶ τὶς ἰσότητες σχέσεις τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς θεοὺς τους. Καὶ

⁴¹ Αὐτόθι, σελ. 22, 25.

⁴² François Jullien, "Chemin faisant", σελ. 93, 98, Seuil, Παρίσι, 2007

οί πλέον πολέμοι πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ τὴν ἑλληνικὴ μυθολογία πατέρες, ἀκόμη καὶ οἱ ἐμπνευστὲς τῶν ἀπηνῶν διώξεων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν τόσων καταστροφῶν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἱερῶν καὶ μνημείων, δὲν ἔκαναν παρόμοιες συγκρίσεις· τήρησαν τὶς ἀποστάσεις τῶν δύο ἀσυμβάτων ἐννοιῶν.

Ὁ Ἡράκλειτος μᾶς ἐπαναφέρει εἰς τὴν καθημερινὴ πραγματικότητα καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἱστορίας: «οὐδ' εἰ ἐν τῷ αὐτῷ πάντα συντάξειεν, οὐκ ἂν ἔχοι ὀρθῶς. κρούεται τὰ κρούματα ἐν μουσικῇ τὰ μὲν ἄνω τὰ δὲ κάτω. γλῶσσα μουσικὴν μιμεῖται διαγινώσκουσα μὲν τὸ γλυκὺ καὶ τὸ ὀξύ τῶν προσπιπτόντων, καὶ διάφωνα καὶ ξύμφωνα. κρούεται δὲ τοὺς φθόγγους ἄνω καὶ κάτω, καὶ οὔτε τὰ ἄνω κάτω κρουόμενα ὀρθῶς ἔχει οὔτε τὰ κάτω ἄνω· καλῶς δὲ ἡρμωσμένης γλώσσης τῇ συμφωνίῃ τέρψις, ἀναρμόστου δὲ λύπη»⁴³. ἐπαναλαμβάνει ὁ σκοτεινὸς φιλόσοφος τὴν ἄρρηκτη σχέση μουσικῆς καὶ γλώσσης, λόγου ἂν καὶ δὲν ἔχουν σωθεῖ πολλὰ κείμενα γιὰ τὶς ἀπόψεις αὐτὲς ἀπ' τὴν ἐποχὴ του, μὲ τὴν ἐξαιρέση τῶν πυθαγορικῶν σχολῶν. Ἐὰν γίνῃ ἡ ἴδια σύνταξη γιὰ ὅλα, αὐτὴ δὲν εἶναι ὀρθὴ σύνταξις, διότι οἱ προκρούσεις τῶν φθόγγων γίνονται εἰς τὴν μουσικὴ ἄλλες στὸ ἄνω μέρος τοῦ στόματος καὶ ἄλλες στὸ κάτω· ἡ γλῶσσα μιμεῖται τὴν μουσικὴν, ἔχουσα τὴν ἀνεση τῆς ἐπακριβοῦς διαγνώσεως τῆς προσπτώσεως τοῦ βαρέος καὶ τοῦ ὀξέος τόνου, καὶ τῶν φωνηέντων καὶ τῶν συμφώνων· προφέρονται δὲ οἱ φθόγγοι ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος τῆς στοματικῆς κοιλότητος καὶ ἀπὸ τὸ κάτω μέρος, καὶ οὔτε ὅσα προφέρονται ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος, ὅταν προφέρονται ἀπὸ τὸ κάτω, προφέρονται ὀρθῶς, οὔτε τὸ ἀντίστροφο· ὅταν προσαρμόζεται ἡ γλῶσσα εἰς τὴν ὀρθὴν προφορά, τότε προκαλεῖται τέρψις, εὐχαρίστησις, ὅταν προφέρεται μὲ ἀνάρμοστη, τότε προκαλεῖται λύπη.

Ὁ Ἱπποκράτης μᾶς διέσωσε τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ τοῦ Ἐφεσίου, ὁ ὁποῖος προηγουμένως παρομοιάζει τὴν ἀρμονία τῆς γλώσσης, τοῦ λόγου, μὲ τὴν τέχνην τοῦ μαγείρου, διότι ἐὰν δὲν γίνῃ ἡ σωστὴ ἀναλογία τῶν ὑλικῶν καὶ στῆ μαγειρικῇ, δὲν ὑπάρχει τέρψις, εὐχαρίστησις, ἐπειδὴ οἱ ἀρμονίες τῆς συντάξεως τῆς γλώσσης προέρχονται ἀπὸ τὰ ἴδια γράμματα, ἀλλὰ δὲν εἶναι οἱ ἴδιες, ἀπ' τὸν ὀξύ καὶ τὸν βραχὺ τόνο, ἔχουμε τὰ ἴδια ὀνόματα, φωνήεντα, μακρὰ ἢ βραχέα, ἀλλὰ ὄχι καὶ τοὺς ἴδιους φθόγγους· τὰ περισσότερα διαφορετικὰ φωνήεντα ἀρμόζουν μεταξύ τους, μερικὰ ὅμως διαφορετικὰ ἀρμόζουν καὶ ἐλάχιστα ἀρμόζουν πλήρως. Ἐὰν ὅμως κάποιος τὰ κάνει ὅλα ὅμοια, δὲν ὑπάρχει εὐχαρίστησις· οἱ πολλὲς καὶ πολυειδεῖς μεταβολὲς μάλιστα προκαλοῦν εὐχαρίστησις, δηλαδή οἱ λεπτὲς ἀποχρώσεις τῶν μουσικῶν διαστημάτων, ἢ δίεσις τῶν μουσικολόγων, προκαλεῖ τέρψιν, κατὰ τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικῆς ἱκανότητος ἐκάστου. Οἱ μάγειροι παρασκευάζουν τὰ φαγητὰ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους,

⁴³ Ἡρακλείτου, C, 18, (I 187, 16-21), μετάφραση δική μου.

ἀναμιγνύοντες πολὺ διαφορετικὰ ἢ ὅμοια ὑλικά καὶ ἀπ' τὰ ἴδια καὶ ὄχι παρόμοια, γιὰ τὸ φαγητὸ καὶ τὸ πιοτὸ τῶν ἀνθρώπων· ἂν τὰ παρασκευάσουν ὅλα ὅμοια δὲν ὑπάρχει τέρψις. Μακρὰ ἢ παρεκβολή, ἀλλὰ καταδεικνύει πῶς ἀπὸ πότε ἐθεωροῦντο καθοριστικὲς οἱ κανόνες μουσικῆς ἀρμονίας.

Γράφει ὁ φιλόσοφος: «ἀρμονίης συντάξεις ἐκ τῶν αὐτῶν οὐχ αἱ αὐταί· ἐκ τοῦ ὀξεὸς καὶ ἐκ τοῦ βαρέος, ὀνόματι μὲν ὁμοίων, φθόγγῳ δὲ οὐχ ὁμοίων. τὰ πλεῖστον διάφορα μάλιστα συμφέρει, τὰ δὲ ἐλάχιστον διάφορα ἥκιστα συμφέρει. εἰ δὲ ὅμοια πάντα ποιήσειέ τις, οὐκ ἔτι τέρψις. αἱ πλεῖσται μεταβολαὶ καὶ πολυειδέσταται μάλιστα τέρπουσιν. μάγειροι ὄψα σκευάζουσιν ἀνθρώποισι, διαφόρων συμφόρων παντοδαπὰ συγκρίνοντες, ἐκ τῶν αὐτῶν οὐ ταῦτά, βρῶσιν καὶ πόσιν ἀνθρώπων· εἰ δὲ πάντα ὅμοια ποιήσειεν, οὐκ ἔχει τέρψιν»⁴⁴.

Οἱ ἐκλελυμένοι, ἐννοεῖ ὁ φιλόσοφος, δὲν αἰσθάνονται εὐχαρίστηση στὴν ὁμιλία τους, σύμφωνα μὲ τίς ἀρχές τῆς ἐποχῆς του, διότι δὲν εἶχε ἐμφανισθεῖ ἀκόμη ὁ ἀχρεῖος, ὡς κοινωνικὸ φαινόμενο, παρὰ μόνο ὡς ἀτομικὴ περίπτωση, ἂν καὶ εἶχαν εἰσβάλλει οἱ τύραννοι· ἕναν αἰῶνα ἀργότερα ἔκαναν τὴν πολιτικὴ τους ἐμφάνιση καὶ σὲ δύο ἐξαπλώθηκαν ὡς ἰσχυρὰ πολιτικὴ δύναμις. Τὸν θεὸ Ἀπόλλωνα ἐξυμνεῖ ὁ Ἡράκλειτος, ἔστω κι ἂν δὲν τὸν κατονομάζει, διότι ἦταν κάτι τὸ αὐτονόητο στὴν ἐποχὴ του· ἡ μουσικὴ ἀρμονία, ἡ ἀρμονία τῆς γλώσσης, τοῦ λόγου ὀδηγεῖ στὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀτόμου ἀπ' ὅλα τὰ δεσμά του, ἰδεολογικὰ ἢ πολιτικά. Στὶς μέρες μας ἐπιδιώκουν τὴν πλήρη ὑποδούλωση τῶν Ἑλλήνων, μὲ τὴν κατάργηση τῆς ἀρμονίας τῆς γλώσσης μας, μὲ τὴν κατάργηση τῶν μακρῶν καὶ βραχέων φωνηέντων, τῆς προσωδίας, μὲ τὴν κατάργηση τοῦ πολυτονικοῦ στὴ γραφὴ, διότι στὸν προφορικὸ λόγο δὲν δύνανται οὐδὲν πρᾶξαι, κι εἶναι πιὸ ἀνίσχυροι κι ἀπ' τὸν Πλάτωνα, κατὰ τὴν συγγραφὴ τῆς «Πολιτείας», καθὼς ἐπιβάλλουν, χειρότερα πολὺ, ἀκόμη καὶ τὴν διαφορετικὴ ἔννοια τῶν ἐπιρρημάτων, τὰ τροπικὰ ἐπιρρήματα γίνονται χρονικὰ καὶ τὰ χρονικὰ ἐξαφανίζονται, ἔτσι μὲ ἀποφάσεις, φιλολόγων ἐξ Ἀμερικῆς καὶ τῶν ἐπιχωρίων δούλων τους. Τὸ ιδιαίτερο χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι φροντίζουν ἰδιαίτερος τὴν τέρψιν τους στὴ μαγειρικὴ, ἢ μᾶλλον τὴν φροντίζουν ὡς οἱ Ἀνατολίτες καὶ οἱ Ρωμαῖοι μὲ τὰ λουκούλεια γεύματά τους. Ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος ὅμως ἐπιμένει στὴν ὀρθὴ προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς, στὴν χρῆση τῆς προσωδίας της, ἐπειδὴ ἔτσι ἔχει τὴν ἄνεση τῆς διατυπώσεως τῶν ἀπλῶν, ἀλλὰ καυστικῶν παρατηρήσεών του, τοῦ ὑπαινικτικοῦ λόγου του· ἐπιστρέφει ἐπιδεικτικὰ στὴ λογία γλῶσσα καὶ θυμοῦνται οἱ μεγαλύτεροι τοὺς σοφοὺς δημοδιδασκάλους καὶ τίς σοφὲς συμβουλὲς τῶν πατεράδων τους ἢ παππούδων τους, μὲ τίς γνώσεις τους ἀπ' τὰ Σχολαρχεῖα, ὡς γνησιὰ συνέχεια τοῦ νεοελληνικοῦ

⁴⁴ ὁ. ἀ. C 18 (I 187, 9-16), μετάφραση δική μου.

διαφωτισμοῦ. Ἡ ἄμυνα τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ εἶναι ἡ ἰσχυρότερη καὶ αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ ὄχυρὸ τῆς ἱστορικῆς καὶ πολιτιστικῆς κληρονομίας μας.

Ὅποιος ἀγνοεῖ τὴν μουσικότητα τῆς γλώσσης του, τῆς ὁποίας γλώσσης - διότι ὅλες οἱ γλώσσες ἔχουν μουσικότητα καὶ διαφέρουν μόνο στὸ βαθμὸ τῆς μουσικῆς τους ἁρμονίας, ἀλλὰ αὐτὸ ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τοῦ πονήματός μας-, ἐκπίπτει στὴ μονοσήμαντη λογικὴ καὶ στὸ ἦθος τῶν ἐκλελυμένων· ἡ ἀδυναμία τῆς κατανοήσεως αὐτῆς τῆς διαφορᾶς εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸ ἀναγνωρίζει ὁ Μὰξ Βέμπερ, μὲ τὴ θεωρία του περὶ μεταπλάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, παρ' ὅλο ὅτι δὲν ἐπεκτάθηκε στὴ διερεύνηση τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς στὴν καθολικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν ὁθόδοξη περισσότερο ἐκκλησία.

Ὅσο πιὸ ἀπόλυτη εἶναι ἡ ἐξάρτηση τοῦ πιστοῦ ἀπ' τὸν θεὸ του, ὅσο πιὸ ἀποκαλυπτικὸς θεωρεῖται ὁ λόγος του, τόσο περισσότερο δέσμιος γίνεται στὶς πολιτικὲς καὶ προσωπικὲς του ἐπιλογές· ὅσο πιὸ ἀπόλυτος εἶναι ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, ὅσο πιὸ δογματικὸς, τόσο ὀλιγώτερες εἶναι οἱ ἐπιλογές τοῦ πιστοῦ. Ὁ λόγος τοῦ Ἀπόλλωνος δὲν ἦταν ἀπόλυτος, ἦταν σιβυλλικὸς, ὁπότε ἡ ἀνάγκη ἀναζητήσεως ἀπ' τὸν πιστὸ τοῦ πραγματικοῦ νοήματος τοῦ λόγου τοῦ θεοῦ, τὸν ὑποχρέωνε εἰς τὴν διερεύνηση ὅλων τῶν δυνατοτήτων του καὶ εἰς τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ θεοῦ, ἢ τουλάχιστον εἰς τὴν κατάκτηση τῆς ἰσοτίμου σχέσεως ἀπέναντί του· αὐτὲς οἱ διερευνήσεις εἶναι ἀδιανόητες γιὰ τὸν ἐκλελυμένο, διότι αὐτὸς δὲν ἔχει τὴν δυνατότητα καὶ τῆς νοητικῆς συλλήψεώς τους, καὶ πολὺ περισσότερο τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τους ὡς τρόπου ζωῆς.

Ὁ ἐλεύθερος πολίτης ζοῦσε τὴν ἁρμονία τοῦ λόγου του καὶ μέσῳ αὐτῆς ἔσπαζε τὰ δεσμὰ τοῦ χρόνου, τὴν ἐξάρτησή του ἀπ' τὸν χρόνο· ὅσο πιὸ ἀπρόσιτος εἶναι ὁ θεός, θεώμενος ἀπὸ ἄλλη ὀπτική, τόσο περισσότερο δεσμεύει τὸν χρόνο τοῦ πιστοῦ του, τόσο περισσότερο μεταφέρει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πιστοῦ ἀπ' τὸ παρὸν στὸ ἀπρόσιτο καὶ ἀβέβαιο μέλλον, τόσο περισσότερο διευρύνει τὰ ὄρια μεταξὺ τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ τέλους, τοῦ σκοποῦ, τόσο περισσότερο χάνει κάθε ἐλπίδα ὁ πιστὸς γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμῶν του στὸ παρὸν. Ἀπ' τὴν ἄλλη ζωὴ τοῦ χριστιανισμοῦ πέρασε στὰ γερατεῖα τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ στὴν ἄλλη γενιὰ τοῦ κομμουνισμοῦ, σ' αὐτὴ τὴν ζωὴ δὲν ὑπῆρχε πιθανότης ἱκανοποιήσεως τῆς ἡδονῆς, τῆς ἐπιθυμίας του.

Ὁ χρόνος εἶναι τεμαχισμένος καὶ ἀπροσδιόριστος, ἀνήκει σὲ κάποιον ἄλλον, στὸ θεό, στὸν κομισάριο ἢ ἀπροσώπως στὸ σύστημα· ἡ ἀποδοχὴ τῶν «βραχὺ καὶ ἄνισον καὶ ἐγγὺς ἀλογίας ρυθμῶν» ἀποβλέπει στὴν θεοποίηση τοῦ χρόνου, στὴν ἀπόλυτη ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου, στὴν ὀριστικὴ ἐγκατάλειψη κάθε ἐννοίας ἀυτονομίας. Γνωρίζουν ὅλοι ὅτι ἡ μουσικὴ ἁρμονία ἐπιτυγχάνει τὴν κατάργηση τοῦ χρόνου, ὡς πολιτικῆς ἐννοίας καὶ ἐπιτρέπει ἢ καὶ ἐπιβάλλει τὴν κατάκτηση τοῦ ἔρωτος· ὁ ἔρωτος

και ή μουσική άρμονία εκφράζονται εκτός χρόνου, δέν έμπεριέχουν εις τήν έκφρασή τους τήν έννοια του χρόνου.

Τήν άπόλυτη έξάρτηση του άνθρώπου άπ' τον χρόνο τήν επέβαλε ή προτεσταντική ήθική: «ό χρόνος δέν διαρκεί, τρέχει άμείλικτα», θα φωνάξει ό αιδεσιμώτατος Όλιβερ Χέϋγουντ στο άκροατήριό του το 1694: «άλλά αυτό που είναι αιώνιο επικρέμεται. Στον κόσμο αυτόν κερδίζουμε ή χάνουμε τήν αιώνια χάρη. Το μεγάλο βάρος τής αιωνιότητας κρέμεται άπο λεπτές και εϋθραυστες κλωστές... Ω! Κύριοί μου, κοιμᾶστε τώρα, αλλά θα ξυπνήσετε στην κόλαση, άπο όπου δέν ύπάρχει λύτρωση»⁴⁵. Ήταν ή εποχή τής ολοκληρωτικής κυριαρχίας τής προτεσταντικής ήθικής στην Αγγλία, μετά τον θάνατο του Όλιβερ Κρόμβελ, τήν ανάπτυξη του έμπορίου με τις Ινδίες και του καπιταλιστικού πνεύματος, με κέντρο το Μάντσεστερ, όπου έζησε και ό Όλιβερ Χέϋγουντ, και κύριο εισαγωγικό λιμένα μαζί με το Λίβερπουλ· ό άνθρωπος ήταν ένα άπλο έξάρτημα τής θεϊκής έπιταγής, δέν του άναγνωριζόταν ουδεμία προσωπική βούλησις· άκόμη κι ό χρόνος του άνήκε στο Θεό, κι ήταν ύποχρεωμένος να τον δαπανήσει κατά τας έντολάς του Θεου, διαφορετικά θα ήταν καταδικασμένος στην αιώνια κόλαση. Η προέκταση τής έξαρτήσεως άπ' τον χρόνο είναι ή προσήλωση στις αρχές τής προτεσταντικής ήθικής, διότι ό χρόνος έκάστου άνήκει στο Θεό του και όφείλει αξιοποιείν αυτόν κατά τας έντολάς του, έπομένως είναι ύποχρεωμένος άφιερῶσαι τον χρόνο του στην παραγωγή αγαθών, στην καπιταλιστική ανάπτυξη· ό άνθρωπος έχασε όχι μόνο τήν ταύτιση τής ενεργείας του με το τέλος, τήν ίκανοποίηση τής ήδονής, αλλά και τή δυνατότητα πολιτικής έπιλογής⁴⁶, προσωπικής βουλήσεως. Πολλοί ήταν οι αιδεσιμώτατοι με τον ίδιο λόγο, όπως και ό Όλιβερ Χέϋγουντ, διαφορετικά δέν ήταν εύκολη ή έμπέδωση τής προτεσταντικής ήθικής.

Η άπόσταση άπ' τον Απόλλωνα είναι άπειρη, άλλος κόσμος, άλλη αντίληψη ζωής· ή έννοια του χρόνου δέν ύπῆρχε εις τον θεόν, ως θεός και άθάνατος, αλλά ουτε και εις τους πιστούς του, όταν προσέρχονταν εις τους ναούς του και περισσότερο εις τους Δελφούς, αλλά και εις τὰ άλλα ιερά του ή όταν άπευθύνονταν προς τον ίδιο, προς τον Λοξία. Ο πλουῖτος, το κυνήγι τής παραγωγικότητας, το κοινωνικό όνειρο τής εποχής μας, ήταν έννοιες άγνωστες, αλλά και καταδικαστέες, εις τους Έλληνας· ή Σαμφώ, ή καλύτερη ποιήτρια τής παγκοσμίου ιστορίας -έγραψε εις τήν *αιολική διάλεκτο*, ή όποία δέν ειχε τή δασεία και ειχε το α- άντι του η-, περιγράφει τήν πλήρη περιφρόνηση των Έλλήνων προς τον πλουῖτο:

⁴⁵ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ο πολίτης και ό παραγωγός», ό. ά. σελ. 165, άπ' το άρθρο του Ε. Ρ. Thompson, «Temps, travail, capitalisme industriel», περιοδ. Libre, τχ, 5, 1979, σελ. 44.

⁴⁶ Όρα, «Οί μικροί βάρβαροι», σελ. 17, ό. ά.

*ὁ πλοῦτος ἄνευ ἀρέτας οὐκ ἀσίνης πάροικος·
ἀ δ' ἀμφοτέρων κρᾶσις εὐδαιμονίας ἔχει τὸ ἄκρον⁴⁷.*

Δηλαδή, μᾶς λέει ἡ Λεσβία ποιήτρια,

*ὁ πλοῦτος χωρὶς τὴν ἀρετὴν δὲν εἶναι ἀβλαβὴς συγκάτοικος·
ἡ κρᾶση ὅμως ἀμφοτέρων ἔχει ὡς τέλος τῆς τὴν εὐδαιμονία.*

Ἀναγνώριζε ἡ Σαπφῶ τὴν ἀπόκτηση τοῦ πλούτου, ἀλλὰ ὄχι ὡς αὐτοσκοπὸν, ὡς τέλος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, παρὰ μόνον ὡς μέσον γιὰ τὴν εὐχαρίστηση στὴ ζωὴ, γιὰ τὴν εὐδαιμονία· οἱ ἀναφορὲς ἔχουν ἕναν καὶ μοναδικὸ σκοπὸν, τὴν σύγκριση τῶν διαφορετικῶν ἀντιλήψεων ζωῆς. Ἀπαντᾷ πρωθύστερα ἡ μεγάλη ποιήτρια στὴ μονοστήμαντη βιομηχανικὴ λογικὴ, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει, ὅτι ἕνας καὶ μοναδικὸς εἶναι ὁ δρόμος τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ *δυτικοῦ ἀνθρώπου*. ὁ κόσμος εἶναι ἑτερογενὴς καὶ πολυπολικός, λέει ἡ ποιήτρια, μὲ τὴν ὀρολογία τῆς ἐποχῆς μας, καὶ ὄχι μονοπολικός, ὅπως τὸν προσορίζει ἡ βιομηχανικὴ λογικὴ⁴⁸. Τὰ ἴδια ἀκριβῶς λόγια χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Σόλων, ὁ ὁποῖος ἔζησε τὴν αὐτὴν ἐποχὴ μὲ τὴν Σαπφῶ (622-568, περίπου π.Χ. αὐτῆ, 640-559 ὁ φιλόσοφος καὶ μέγας νομοθέτης). ἦταν, δηλαδή, κοινὴ πεποιθὴση διὰ τοὺς Ἑλληνας ἡ ἀπαξίωση τοῦ πλούτου, τὴν περίοδο μάλιστα τῶν ὀλιγαρχικῶν πολιτευμάτων, τῶν τυράννων, μὲ τὴν ἰσχυρότερη τάση στὴν ἀρχαιοελληνικὴ ἱστορία πρὸς τὴν ἐπιδίωξη τοῦ πλούτου καὶ τὴ μονοστήμαντη λογικὴ:

Πλούτου δ' οὐθέν τέρμαν πεφασμένον ἀνδράσι κείται⁴⁹.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται εἰς τὸν νομοθέτη, ὅταν μελετᾷ τὸν σκοπὸ ἀποκτήσεως περιουσίας, τοῦ πλούτου,

Τοῦ πλούτου δὲν ὑπάρχει οὐδὲν δεδομένο τέρμα διὰ τοὺς ἀνδρας,

κι ἔκανε τὴν χρῆση τῆς ὁ φιλόσοφος διακόσια πενήντα χρόνια μετὰ τὸν μεγάλο πολιτικόν.

Παρόμοια ἀναφορὰ θὰ συναντήσουμε καὶ εἰς τὸν Κομφούκιον, ἀπ' τὰς ἐλαχίστας γνώσεις μας διὰ τὸν μεγάλο διδάσκαλον· ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὴν σημασίαν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν τῆς φιλοσοφίας του ἡ Anne Cheng, ὑπογραμμίζει τὴν ἔμφαση τοῦ φιλοσόφου εἰς τὴν ἠθικὴ ὑπόστασιν τοῦ

⁴⁷ Σαπφῶ, ἀπ. 249, Oxford, 1979, μετάφραση δική μου.

⁴⁸ Ὅρα, «Ἑτερογενὴς καὶ πολυπολικὸς κόσμος», εἰς τὰς «ἀναλύσεις», «Τοῦ Ἐμμελλοῦς».

⁴⁹ Ἀριστοτέλους, «Πολιτικά», βιβλ. Α', κεφ. γ', παρ. 9, (1256β34), μετάφραση δική μου.

ἀνθρώπου, εἰς τὸ ἦθος του κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ὀρολογία, ὡς ὀλοκληρωμένου πολίτου, θὰ λέγαμε· εἶναι σαφέστατη ἡ περιφρόνησή του πρὸς τὸν πλουτισμό:

Ὁ χρηστὸς ἄνθρωπος γνωρίζει τὴν δικαιοσύνη, ὁ ταπεινὸς ἄνθρωπος, ὁ χυδαῖος, δὲν γνωρίζει παρὰ μόνο τὸ κέρδος. (IV, 16, «Συνομιλιῶν»)

Ὁ χρηστὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀμερόληπτος καὶ ἐνατενίζει τὸ σύμπαν, ὁ ταπεινὸς, ἀγνοῶν τὸ σύμπαν, ἐγκλωβίζεται εἰς τὴν στενοκεφαλίά του (II, 14, «Συνομιλιῶν»)⁵⁰.

Τόσο κοντὰ βρίσκονται ἡ Σαπφώ, ὁ Σόλων καὶ ὁ Κομφούκιος, μὲ ἐλάχιστα χρόνια διαφορᾶς, ἕναν αἰῶνα μόνο, ὡς πρὸς τὴν ζωὴ τους, ἀλλὰ μὲ τόσα κοινὰ σημεία...

⁵⁰ Anne Cheng, " Histoire de la pensée chinoise", ἐκδόσεις, Seuil, σελ. 67, Paris, 1997, μετάφραση δική μου.

Λήθη έναρμονίου μέλους

Όταν ή Σαπφώ και ό Σόλων έπαινούσαν τήν άρετή, έννοούσαν τήν έλευθέρα πολιτική πρακτική και τήν μουσική άρμονία του λόγου, τήν άρρηκτη σύνδεσή τους, όπως τήν διατύπωσε, λίγα χρόνια μετά, ό Ηράκλειτος· ή άρετή ήταν τρόπος ζωής και πολιτική έκφραση περισσότερο και όλιγότερο ήθική έπιταγή, με τήν έννοια τής χριστιανικής θρησκείας. Η κρίσιμη καμπή γίνεται εις τήν έποχή του Σταγειρίτου, όταν ό ένεργός πολίτης παραχωρεί τήν θέση του εις τόν άπράγμονα κι αυτός στη συνέχεια στόν άχρείο τής έλληνιστικής έποχής, για τήν διαδοχή του άπ' τόν κυνικό τής ρωμαϊκής κατακτήσεως· ή έμφαση εις τήν πορεία του έλληνικού πολιτισμού ένδιαφέρει, διότι είναι ό μόνος με συστηματικά θεωρητικά κείμενα, αλλά και άποδείξεις πολιτικής πρακτικής, μουσικός λόγος, τραγωδίες, φιλοσοφία, ρητορικός λόγος, ποίησης και πεζός λόγος, στη δυτική παράδοση, ό όποιος μάς έπιτρέπει και τήν σύγκριση με τις μετέπειτα έποχές· οί αναφορές μας στόν κινεζικό πολιτισμό έχουν τήν έννοια τής συγκρίσεως με άλλους ιστορικούς λαούς, άν και οί προσβάσεις μας είναι έλάχιστες και τά πονημάτια δέν προβάλλονται ως έξαντλητική μελέτη του θέματος.

Η κρίσιμη καμπή ήρθε μετά τήν παρακμή τής πόλεως και τήν κατάτμηση τής πολιτικής πρακτικής, τής μεταπτώσεως του πολίτου σε παραγωγό και πιστό⁵¹. στη μελέτη μάς ένδιαφέρει ή πορεία του ως πρακτική και ως τρόπος ζωής. Ο άπράγμων άκολουθούσε τόν ένεργό πολίτη κι ήταν, σε μεγάλο βαθμό, συμπλήρωμά του, διότι δέν είναι δυνατόν και στην άκμή τής άμεσον δημοκρατίας όλοι νά είναι ένεργοί, κάποιοι πάντοτε άκολουθούν· όταν ή πλειοψηφία είναι ένεργοί πολίτες, τότε ή άμεσος δημοκρατία βρίσκεται εις τήν άκμή της και οί πολίτες της είναι όπλίτες και στρατηγοί, δικαστές, ποιητές, μουσικοί και φιλόσοφοι, έχουν τήν άνεση τής εκτελέσεως όλων τών λειτουργιών τής δημοκρατίας· όσο μειώνεται τó ποσοστό τών ένεργών πολιτών, τόσο έκπίπτει ή δημοκρατία κι όταν γίνονται μειοψηφία έχει εισέλθει στην περίοδο τής παρακμής, τότε γίνεται άποδεκτή ή κατάτμηση τών λειτουργιών τής δημοκρατίας, ό πολίτης δέν είναι πλέον όπλίτης, χρησιμοποιει μισθοφόρους, στους δραματικούς άγώνες έπιτρέπεται ή έπαναδιδασκαλία τραγωδιών, όπως έγινε μετά τó 393 π.Χ., ό ποιητής δέν είναι και ύποκριτής και μουσικός τής τραγωδίας του, ό δικαστής είναι πλέον ειδικός, ό πολιτικός δέν είναι στρατηγός, ό φιλόσοφος κλείνεται σταδιακά στη σχολή του κι ό ένεργός πολίτης χάνεται άπ' τήν σκηνή, με τόν άπράγμονα κυρίαρχο και δεσπόζοντα στις παραχωρήσεις προς τούς βασιλείς και στην έξαγορά συνειδήσεων σε όλόκληρη τήν πολιτεία, ένω τó κυνήγι του πλούτου

⁵¹ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ο πολίτης και ό παραγωγός», ό. ά. σελ. 38, κ.έ.

ἐπιβάλλεται ὡς τρόπος ζωῆς, ὡς νοοτροπία. Ἄλλωστε ὁ πλοῦτος τῶν Ἑλλήνων τὸν τέταρτο αἰῶνα ἦταν πολὺ περισσότερος ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ πέμπτου, καὶ φυσικὰ ἀπείρως περισσότερος ἀπ' τὴν ἐποχὴ τῶν Μηδικῶν πολέμων· τὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸ μέτρο συγκρίσεως τῆς ἐποχῆς μας, τῶν Ἀθηναίων τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἦταν πολλαπλάσιο τῶν προγόνων τους τοῦ πέμπτου, καὶ ἐκεῖνο τοῦ τρίτου πολλαπλάσιο ἐκείνου τοῦ τετάρτου.

Στὴν κατάστασι αὐτὴ ἔρχεται ὡς φυσικὴ συνέχεια ἢ ἀποχώρησι τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπ' τὸ κέντρο τῆς πόλεως· δὲν δύναται προσφέρειν πολλὰ ὁ Λοξίας, διότι ἄλλος εἶναι ὁ δικὸς του ἀμφιθυμικὸς λόγος κι ἄλλη ἢ προσδοκία τῶν πιστῶν του· οἱ χρησιμοὶ τοῦ Λοξίου δὲν λένε τίποτε κι οὔτε εἶναι δυνατὸν ἐρμηνεῦσαι αὐτοὺς οἱ ἀχρεῖοι, χρειάζονται πολὺ πνευματικὸ κόπο καὶ περισσότερο πολιτικὸ θάρρος γιὰ τὴν ἀντιμετώπισι τῶν συνεπειῶν τους. Ὅταν ὁ πολίτης, ἐὰν καλεῖται πλέον πολίτης ὁ ἀχρεῖος καὶ ὁ κυνικός, μοναδικό του μέλημα ἔχει τὴν ἐξυπηρέτησι τῆς ὁποίας ἐπιθυμίας τοῦ κυριάρχου, βασιλέως, τυράννου ἢ αὐτοκράτορος, τότε δὲν ἀντέχει ψυχολογικὰ τὴν διερεύνησι τῶν ἀποχρεώσεων τοῦ δελφικοῦ λόγου· ἡ Πυθία χάνεται στὰ ἐνδότερα τοῦ ναοῦ καὶ προβάλλει στὴ θέση τῆς ἢ ὑποτακτικῆ πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῶν ἰσχυρῶν ἰέρεια. Οἱ ἀνατολικοὶ θεοὶ διαδέχονται τοὺς ἑλληνικοὺς κι ἡ μουσικὴ προσαρμόζεται ἀναλόγως· τὸ ἐναρμόνιο μέλος μένει γιὰ τοὺς γραμματικούς, στὶς μελέτες τους τῆς κλασικῆς γραμματείας καὶ στὴ δημοτικὴ ποίησι, τὴν ἀποσυρθεῖσα στὶς μικρὰς κοινότητες καὶ στὰ ὄρη⁵²· στὶς μεγάλες πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας οἱ αὐτοκράτορες λατρεύονται ὡς θεοί, ἕως ὅτου τοὺς καρατομήσουν, κι οἱ μουσικοὶ ῥυθμοὶ εἶναι ὅλοι σχεδὸν «βραχὺ καὶ ἄνισον καὶ ἐγγὺς ἀλογίας».

⁵² Ὅρα, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 8, ὁ. ἀ.

Ο Πλάτων επιβεβαιώνεται, ἔστω καὶ ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπ' τὴν φιλοσοφική του θεωρία· ἡ πολιτικὴ πρακτικὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης προσαρμόσθηκε πρὸς τὶς ἐπιλογές τῶν ἐκλελυμένων, δηλαδή, ἀντεστράφη ὁ φόβος τοῦ φιλοσόφου: «δεδόχθω μὲν δὴ τὸ ἄτοπον τοῦτο, νόμους τὰς ᾧδὰς ἡμῖν γεγονέναι»⁵³. Ἐπιβεβαιώθηκε, ἀλλὰ ἀντιστρόφως ἀπ' ὅτι τὸ περιμένε· ὅταν ἔγραφε, ἔχουμε ἀποδεχθεῖ λοιπὸν ἐμεῖς αὐτὸ τὸ ἄτοπο, ἔχουμε θεσπίσει τὰς ᾧδὰς ὡς νόμους, ὁ Πλάτων ἐννοοῦσε τὸ ἐναρμόνιο μέλος, ἀλλὰ ἐπεκράτησαν τελικὰ οἱ ῥυθμοὶ τῶν ἐκλελυμένων· δὲν τὸ εἶχε διανοθεῖ αὐτὸ ὁ φιλόσοφος, ὅτι θὰ ἐρχόταν ἡ ἐποχὴ μὲ τέτοια μουσικὴ ἐξαχρείωση. Κι ὅμως συνέβη.

Ἡ περιδιάβαση εἰς ὅλας τὰς πτυχὰς τῆς ἀρμονίας τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς εἶναι μακρὰ καὶ ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τοῦ πονήματος· ἡ ἔμμομη εἰς τὸν Πλάτωνα ἀρμόζει πλέον εἰς τὰς ἀναζητήσεις μας, ὡς ἐνδεικτικῆς, διότι εἰς αὐτόν, ἔστω καὶ μέσῳ τῶν νεοπλατωνικῶν σχολῶν, ἀναφέρεται ἡ δυτικὴ σκέψη· οἱ ρίζες τῆς ἀνάγονται ἕως τὴν Ἀκαδημία: «Ἀλλὰ μὴν τὸ εὐρυθμὸν γε καὶ τὸ ἄρρυθμον τὸ μὲν τῇ καλῇ λέξει ἔπεται ὁμοιούμενον, τὸ δὲ τῇ ἐναντία, καὶ τὸ εὐάρμοστον καὶ ἀνάρμοστον ὡσαύτως, εἴπερ ῥυθμὸς γε καὶ ἀρμονία λόγῳ, ὡσπερ ἄρτι ἐλέγετο, ἀλλὰ μὴ λόγος τούτοις. Ἀλλὰ μὴν, ἦ δ' ὅς, ταῦτά γε λόγῳ ἀκολουθητέον. Τί δ' ὁ τρόπος τῆς λέξεως, ἦν δ' ἐγώ, καὶ ὁ λόγος; οὐ τῷ τῆς ψυχῆς ἦθει ἔπεται;»⁵⁴. Ὀλίγον πρότερον ἀναφέρεται καὶ πάλι εἰς τὸν Δάμωνα ὁ φιλόσοφος, τὸν ὁποῖον συμβουλεύεται συνέχεια διὰ τὴν ἀντιστοιχία τῶν ῥυθμῶν μὲ τὰς καταστάσεις ἀνελευθερίας, ὕβρεως ἢ μανίας· εἶναι ζωντανὴ ἡ παράδοση τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς, τῆς ἀμέσου καὶ πηγαίας συνδέσεως μουσικῆς καὶ λόγου, μὲ τὴν ἀρμονία ὡς καθοριστικῆ. Ἀλλὰ, λοιπὸν, ὁ εὐρυθμὸς τρόπος μουσικῆς καὶ ὁ ἄρρυθμος ἀκολουθεῖται καὶ ὁμοιάζει μὲ τὴν εὐάρμοστη λέξη καὶ τὴν ἀνάρμοστη ἀντιστοιχῶς, ἐπειδὴ ὁ ῥυθμὸς καὶ ἡ ἀρμονία ἔγιναν γιὰ τὸν λόγο, ὅπως προαναφέραμε, κι ὄχι ὁ λόγος γιὰ ἐκεῖνα. Ἀλλὰ λοιπὸν, λέει Ἀδείμαντος, αὐτὰ, ὁ εὐρυθμὸς καὶ ὁ ἄρρυθμος τρόπος τῆς μουσικῆς, ὀφείλουν ν' ἀκολουθοῦν τὸ λόγο. Ποιό, ὁ τρόπος τῆς ὁμιλίας, ἀπαντῶ, λέω ἐγώ, καὶ ὁ λόγος; δὲν ἔπεται αὐτὸς τὸ ἦθος τῆς ψυχῆς;

Ἡ ἀλλαγὴ στὸ ἦθος τῆς ψυχῆς ἦταν ἡ κρίσιμη μεταβολὴ στὴν κοινωνία καὶ στὴν πολιτικὴ ζωὴ· οἱ ἀχρεῖοι εἶχαν ἄλλο τρόπο ζωῆς, ἦταν ἐκλελυμένοι, διότι ἡ μουσικὴ τους ἐκφραση ἦταν εἰς τοὺς «βραχὺ καὶ ἄνισο καὶ ἐγγυὺς ἀλογίας ῥυθμούς» καὶ ἄρμοζαν πρὸς τὰς ἐκλελυμένας πολιτείας

⁵³ Πλάτωνος, «Νόμοι», βιβλ. Ζ', 799ε, μετάφραση δική μου.

⁵⁴ Τοῦ ἰδίου, «Πολιτεία», βιβλ. Γ', 400δ, μετάφραση δική μου.

καὶ τὰ πλοῖα μὲ ἐκλελυμένους ἀρμούς⁵⁵. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἐπίσημη πολιτεία, μὲ τοὺς ἀχρεῖους καὶ τοὺς κυνικοὺς στὴ συνέχεια προσδίδειν τὸν τόνο τῆς ζωῆς· οἱ ἐστίες ἀντιστάσεως εἶχαν περιορισθεῖ σὲ δύο πόλους, στὶς φιλοσοφικὲς καὶ ἄλλες σχολές, καὶ κυρίως εἰς Ἀθήνας, ἀλλὰ μὲ μόνη τὴν γραμματικὴ μελέτη τῆς ἀρμονίας, καὶ εἰς τὰς μικρὰς κοινότητας εἰς τὰς ὄρεινὰς καὶ νησιωτικὰς περιοχάς, ὅπου εἶχε παραμείνει ζωντανὴ ἡ μουσικὴ παράδοση καὶ τὸ ἐναρμόνιο γένος τῆς μουσικῆς, ἔστω καὶ χωρὶς τὴν συμπλήρωσή του μὲ τὴν τραγωδίαν, παρὰ μόνο μὲ τὴν κωμωδίαν, ὡς ἐκτόνωσις τῆς πηγαίας ἀνάγκης τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ διαφορὰ ἐστιάζεται πρωτίστως εἰς τὸν τρόπο προσεγγίσεως τῆς κλασικῆς παραδόσεως, δηλαδή, ἀποδεχόμεσθε μόνο τὴν γραπτὴ καὶ ἐπίσημη παράδοσις τῶν σχολῶν, τότε εὐλόγως ἐπηρεαζόμεσθε ἀπ' τὸν Κῆπο καὶ τὴν Στοά, μὲ φυσικὸ ἐπακόλουθο τὸν νεοπλατωνισμό, ἢ ἀναγνωρίζουμε ὡς καθοριστικὸ παράγοντα εἰς τὴν παράδοσιν αὐτὴν καὶ τίς κοινότητες; Τὴν ἀπάντησις μᾶς τὴν δίδει ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός, ὅταν, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς Ἀντιοχεῖς, τοὺς κατοικοὺς τῆς δευτέρας μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρεια μεγάλης πόλεως τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ ἰσοτίμου σχεδὸν κέντρου τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν, ἐπισημαίνει ἀπ' τὴν πρώτην παράγραφον: «αἴσχιον γὰρ εἶναι δοκεῖ νῦν μουσικὴν ἐπιτηδεύειν, ἢ πάλαι ποτὲ ἐδόκει τὸ πλουτεῖν ἀδίκως. οὐ μὴν ἀφέξομαι διὰ τοῦτο τῆς ἐμοὶ δυνατῆς ἐκ μουσῶν ἐπικουρίας»⁵⁶, ἐνῶ προηγουμένως εἶχε ἀναφερθεῖ στὶς ῥίζες τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως στὴν ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, «... σώζεται δὲ ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς ὑμᾶς ἔτι τῆς τῶν προγόνων ἀρετῆς ὥσπερ ἐμπύρευμά τι σμικρόν...», ὅτι σώζεται ἀπ' τὴν ἐποχὴ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας εἰς ἐσᾶς κάτι ἀπ' τὴν ἀρετὴν τῶν προγόνων σας ὡσὰν ἓνα καρβουνάκι μικρό...

Εἶχε πλήρη ἐπίγνωσις τῆς καταστάσεως στὴν Ἀντιόχεια ὁ νεαρὸς ἡγεμὼν, ὅταν ἔγραφε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ στὴν πορεία του κατὰ τῶν Περσῶν καὶ τὴν εἰσβολὴν Ἑλληνος βασιλέως, γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ τὸν Ἀλέξανδρο, τόσο βαθειὰ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας· εἶχε ἀπογοητευθεῖ, ὅχι τόσο ἐπειδὴ εἶχαν γίνεαι οἱ κάτοικοί της Χριστιανοί, οἱ περισσότεροὶ ἄλλωστε ἦταν αἰρετικοί, Ἀρειανοί, ἀλλὰ γιὰ τὸν εὐδαιμονισμόν τους καὶ τὸν ἄκρατο πλουτισμόν τους. Ὅποτε τοὺς ἀπαντᾷ, σήμερα πιστεύετε ὅτι εἶναι αἰσχροτέρου πράγμα ἢ ἄσκησις τῆς μουσικῆς παιδείας, μουσικὴν ἐπιτηδεύειν, ἐνῶ τὸ πάλαι ποτὲ ἐθεωρεῖτο τὸ πλουτεῖν ἀδίκως. Ἀλλὰ ἐγὼ δὲν θὰ ἀνακόψω ποτέ, γιὰ τὸν λόγον αὐτόν, τῆς μεγίστης δυνατῆς δι' ἐμὲ ἐπικουρίας ἐκ τῶν Μουσῶν. Ἦταν ἀπ' τοὺς ὀλίγους τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ ὅχι καὶ ἐλαχίστους, διότι ἐπετυχε τὴν ἀνόρθωσις τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ἀπόκρουσις ὅλων τῶν βαρβαρικῶν

⁵⁵ Ὁ. ἀ. σελ. 15.

⁵⁶ Ἰουλιανοῦ αὐτοκράτορος, «Ἀντιοχικός ἢ μισοπῶγων», 337βγ, «Ἀθηναίων τῇ Βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ», 269δ, μετάφρασις δική μου καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», ὁ. ἀ. σελ. 12 καὶ 13.

είσοδων, στους 18 μήνες της εξουσίας του, ενώ είχε πληθώρα ικανών στελεχών και ανθρώπων του πνεύματος, Θεμιστιος, Σαλούστιος, Μάξιμος, δια την έπιβολή της έλληνικής ως έπισήμου γλώσσας της αυτοκρατορίας, όπως και δια την αναγέννηση των γραμμάτων· από πλευράς μουσικής άρμονίας την ίδια άποψη είχαν και οι Καππαδόκες, τουλάχιστον, πατέρες της εκκλησίας, οι όποιοι έστρεψαν την εκκλησιαστική γλώσσα προς την άττική διάλεκτο, αλλά και την μουσική άρμονία⁵⁷.

Η μετάβαση απ' τον προφορικό στον γραπτό πολιτισμό συνετέλεσε τα μέγιστα για τις άλλαγές στη μουσική έκφραση των πολιτών· ο γραπτός πολιτισμός επιβάλλει άλλη στάση ζωής απέναντι στο λόγο, έντελως διαφορετική απ' τον προφορικό πολιτισμό. Ο προφορικός λόγος πρέπει να είναι εύσυνοπτος και εύμνημόνευτος, διότι άπευθύνεται μία φορά εις τον άλλον άνθρωπο, όποτε όφείλει ο άκροατής να τον ένθυμείται, ενώ ο γραπτός λόγος παραμένει και παρέχει την άνεση στον οιονδήποτε άνατρέξει εις αυτόν: «Εύμαθής δέ ότι εύμνημόνευτος. Τοῦτο δέ ότι άριθμόν έχει ή έν περιόδοις λέξις, ό πάντων εύμνημονευτότατον. διό και τα μέτρα πάντες μνημονεύουσιν μάλλον των χύδην»⁵⁸, γράφει ο Άριστοτέλης εις την «Ρητορικήν» του, ύπογραμμίζων την σημασία του μικρού άριθμού των φράσεων εις έκάστην περίοδον και του μέτρου δια την άπομνημόνευση του λόγου. Όσο περισσότερο παρηγείτο ο πολίτης απ' την άσκηση των δικαιωμάτων του, τόσο έστρέφετο στον γραπτό λόγο, τόσο έγκατέλειπε το μέτρο και προτιμούσε την χύδην γλώσσα, δηλαδή, καταπατούσε και την προσωδία της έλληνικής.

Την ίδια έποχή ή δημοκρατία άποτελούσε άπλή άνάμνηση, και ή άμεσος δημοκρατία άπώτατο παρελθόν, ενώ ή ρητορική ήταν άντικείμενο γραμματικών άσκήσεων κατά την εκμάθηση της έλληνικής γλώσσας και για την εκπαίδευση των νομικών στις πολλές νομικές σχολές της αυτοκρατορίας, κυρίως του άνατολικού τμήματός της· οι φιλοσοφικές σχολές ήταν συμπλήρωμα των νομικών κι είχαν γίνει πλέον σχολές με την γνωστή έως τις μέρες μας έννοια. Άποκεκομμένες πλήρως απ' την ζωή των πόλεων, όχι μόνο την πολιτική ζωή ή όποία δέν ύπηρχε, αλλά και την κοινωνική και οικονομική, επιδίδονταν στη μελέτη των φιλοσοφικών θεωριών της κλασικής έποχής· ή ανάδειξη των διαφόρων νέων σχολών ήταν περισσότερο άποτέλεσμα του άνταγωνισμού για την προσέλκυση μαθητών ή της εύνοίας των ίσχυρών της έποχής, παρά του γνησίου φιλοσοφικού προβληματισμού, με άφετηρία την πολιτική ζωή.

Άκόμη και εις τας Άθήνας, αι όποιαι διατηρούσαν την πρωτοκαθεδρία εις τον φιλοσοφικό διαλογισμό, ή ίδια κατάσταση επικρατούσε, με τις πολλές

⁵⁷ Όρα, «Απ' τη μουσική στη γραμματική», σελ. 8, ό. ά.

⁵⁸ Αυτόθι, σελ.11. Άριστοτέλους, «Ρητορική», βιβλ. Γ', κεφ. θ, παρ. 3, (1409β4-7), μετάφραση δική μου.

σχολές και τὸν ὀξύτατο ἀνταγωνισμὸ μεταξύ τους· ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη δὲν ἦταν οὔτε κἂν ἡ σκιά τῆς παλαιᾶς, καὶ μόνο τὸ ὄνομα διατηροῦσαν ὡς ἀνάμνηση, νεοπλατωνισμός, νεοαριστοτελισμός, παρὰ τὴν προσέλευση πληθώρας μαθητῶν ἀπ’ ὅλες τὶς ἄκρες τῆς αὐτοκρατορίας. Τὴν παράδοση τῆς ἴσης μεταχειρίσεως τῶν μαθητῶν, Ἑλλήνων, Λατίνων καὶ ἄλλων ἐθνοτήτων τὴν διατηροῦσαν ὀλοζώντανη, ὅπως τοῦ Καρχηδονίου Κλειτομάχου, Ασδρούβα τὸ πατρικὸ του, ὁ ὁποῖος ἀνεδείχθη ἀρχηγὸς τῆς Ἀκαδημίας, τὸ 129 μ.Χ.⁵⁹, διαδεχθεὶς τὸν Καρνεάδην· ἡ ἐπιρροή τῶν νέων σχολῶν ἦταν διαφορετικὴ στὰ δύο τμήματα τῆς αὐτοκρατορίας. Στὸ ἀνατολικό, παρὰ τὴν ἴδρυση σὲ αὐτὸ τῶν περισσοτέρων νέων παραφυάδων τῶν σχολῶν καὶ τὴν διείσδυσή τους ἀκόμη καὶ στὶς μητρικὲς σχολές τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ἐπιρροή ἦταν μικρότερη· στὸ δυτικὸ, παρὰ τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος, ἡ διάδοσή τους ἦταν μεγαλύτερη στὴ Ρώμη καὶ σὲ ὅλες τὶς ἄλλες πόλεις.

Ἡ ἐξάπλωσή τους εἶχε ἄμεση σχέση μὲ τὴν διδασκαλία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, διότι οἱ μεταφράσεις τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων στὴ λατινικὴ ἐγένοντο γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἀνάδειξη πολλῶν Ρωμαίων φιλοσόφων, ὅπως ὁ Σενέκας, μαζί μὲ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ τῶν λατινικῶν γραμμάτων κατὰ τὴν διακυβέρνηση τοῦ Αὐγούστου· παρέμειναν οἱ ῥωμαϊκὲς σχολές σὲ ἄμεση καὶ στενὴ ἐξάρτηση ἀπ’ τὶς ἀντίστοιχες τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἐλληνικῆς ὡς κυρίας γλώσσης τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς φιλοσοφίας, ὁ λόγος τῆς, ἦταν ἄλλος καὶ ὄχι ἡ αὐτόνομη καὶ δημιουργικὴ σκέψη τῶν παλαιῶν θεραπόντων τῆς· εἶχαν περιορισθεῖ αὐτοὶ σημαντικά, ἂν δὲν εἶχαν χαθεῖ ἐντελῶς, μαζί μὲ τὴν λήθη τοῦ ἐναρμονίου μέλους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Ἀπόλλωνος.

Οἱ πιστοὶ τῆς μονοσημάντου λογικῆς ἀδυνατοῦσαν ἐπικοινωνῆσαι μὲ τὸν Λοξίαν καὶ τοὺς χρησμούς του, ἐνῶ διατηροῦσαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἐπικοινωνία τους μαζί του οἱ ἀπλοὶ κάτοικοι τῶν κοινοτήτων στὴν καθημερινή τους ζωὴ καὶ στὴν ἄσκηση τῆς κωμωδίας, ἀλλὰ πολὺ ὀλιγώτερον οἱ κάτοικοι τῶν μεγάλων πόλεων, ἐπειδὴ εἶχαν ὑποστῆ τὴν «πλύση» ἐγκεφάλου τῆς κυνικῆς νοοτροπίας κι ἐπειδὴ δὲν ἀσκοῦσαν καθόλου αὐτοὶ τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ, κάτι τόσο διαδεδομένο στὶς κοινότητες, κυρίως τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου, γιὰ τὶς ὁποῖες διαθέτουμε καὶ ἱστορικὲς μαρτυρίες· ἡ ἐπιβίωση τῆς διονυσιακῆς λατρείας στὴν καθαρὴ μορφή τῆς, κατὰ τὶς Ἀποκριές, τῆς λατρείας τῶν δαιμόνων καὶ τῶν νεραϊδῶν, σὲ ὀλόκληρη τὴν ὑπαιθρο, ἢ μεταφορὰ τῆς λατρείας, μὲ τὸ ἴδιο τελετουργικό, σὲ ἀγίους τῆς χριστιανικῆς θρησκείας⁶⁰, ὅπως καὶ ἡ σχετικὴ αὐτονομία στὰ θέματα τῶν κοινοτήτων, εἶναι ἐλάχιστα ἀπ’ τὰ παραδείγματα, ἂν καὶ τὸ θέμα μας δὲν εἶναι αὐτό, ἀπλῆ ἀναφορὰ γίνεται.

⁵⁹ Αὐτόθι, σελ. 27.

⁶⁰ Ὅρα, «Τὰ ἀποθύμια τῆς Νυκτός», σελ. 5, ὁ. ἀ.

Ἡ ἐπιβίωση τῶν ριζῶν τους σὲ πολλοὺς πολιτισμοὺς ἐνδιαφέρει, διότι ἀποτελεῖ αὐτὸ ἀπόδειξη ἀμύνης, ἀπέναντι στὴν ἰσοπεδωτικὴ λογικὴ τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, ὅπως ἔγινε καὶ ἀπέναντι στὰ τόσα προηγούμενα ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα πάσης μορφῆς, κι ὄχι ἡ πλήρης μελέτη τοῦ θέματος, ἂν καὶ τόσον ἐνδιαφέροντος μὲ τὸν κυρίαρχο ρόλο πλέον στὴν ἐποχὴ μας πολλῶν παλαιῶν πολιτισμῶν, κινεζικοῦ, Ἰνδικοῦ. Καὶ ἀκολουθοῦν καὶ ἄλλοι.

Ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ

Ἡ ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ ἔφερε σημαντικές ἀλλαγές στήν κοινωνική δομή τῆς αὐτοκρατορίας, καθὼς τὰ κατώτερα στρώματα, δοῦλοι καὶ ἀπλοὶ χειρῶνακτες τῶν πόλεων καὶ ἐξαθλιωμένοι ἀγρότες, ἀσπάσθησαν εὐκολώτερα τῇ νέα θρησκεία, διότι τὴν ἔβλεπαν ὡς ἐλπίδα σωτηρίας τῶν γιὰ τὴν ἄμοιρη ζωὴ τους· ἡ προσέλευση ἀνθρώπων μεσαιῶν ἢ ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων ἦταν βραδύτερη στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς αὐτοκρατορίας, παρὰ στὸ δυτικὸ, ἐνῶ ἡ προσέλευση μορφωμένων Ἑλλήνων ἢ ἐλληνικῆς παιδείας ἀνθρώπων διευκόλυνε τὴν διείσδυση τῆς θρησκείας στὶς φιλοσοφικὲς σχολές καὶ τὴν ἔναρξη οὐσιαστικοῦ διαλόγου μὲ τὶς παλιῆς φιλοσοφικὲς θεωρίες, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρειοπαγίτου. Ὅσοι φιλόσοφοι καὶ ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος, τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, προσέρχονταν στὴ νέα θρησκεία μετέφεραν καὶ τὸν πνευματικὸν τους πλοῦτον, ὅπως εἶχε κάνει καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, δηλαδὴ τὴν φιλοσοφικὴν θεώρηση καὶ τὴν μουσικὴν τῆς ὀλοκλήρωσης, ἔστω καὶ μὲ τὴν μορφὴν τῶν νέων σχολῶν· τὴν σκιαγράφηση τῆς πορείας ἐπιχειροῦμε κι ὄχι τὴν πλήρη περιγραφὴ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Στὴν Ἀνατολή ἡ ἀναγνώριση τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς ἐπίσημος θρησκεία συνοδεύθηκε μὲ τὴν στροφὴ πρὸς τὴν κλασικὴν γραμματεία καὶ τὴν ἀττικὴν διάλεκτον, μὲ τὴν μουσικὴν τῆς ἀρμονία ὡς ἀπαραιτήτου συμπληρώματος⁶¹. ἡ πορεία αὕτη ἦταν ἀντίστοιχη καὶ στὴ Δύση, ἀλλὰ μὲ «ἐπίσημη» γλῶσσα τῆς νέας θρησκείας τὴν ἐλληνικὴν καὶ ὡς βοηθητικὴν μόνο τὴν λατινικὴν, καθὼς στὴν ἐλληνικὴν, στὴν κοινὴν, εἶχε γραφεῖ ἡ *Καينὴ Διαθήκη*, ἐνῶ καὶ ἡ *Παλαιὰ Διαθήκη* ἦταν γνωστὴ ἀπ' τὴν μετάφραση τῶν *ἑβδομήκοντα*. Ἀπλὴ ὑπενθύμιση εἶναι αὐτὰ, ὡς ἀναγκαῖα γιὰ τὴν κατανόηση τῆς πορείας τῆς δυτικῆς σκέψεως.

Ἡ στροφὴ πρὸς τὴν ἀττικὴν διάλεκτον καὶ τὴν μουσικὴν ἀρμονία τῆς γλῶσσης ἔφερε μαζί της καὶ τὴν ὑμνωδία τῆς ἐκκλησίας, μὲ τὴν χρῆση τοῦ *ἐναρμονίου γένους* στὴν βυζαντινὴ μουσικὴ· τὸ *ἐναρμόνιο μέλος* ἐπιτρέπει, ἢ καὶ ἐπιβάλλει, ἄλλη προσέγγιση πρὸς τὸν Θεόν, κι ὄχι τὴν ἀπόλυτη ὑποταγὴ τῆς *Παλαιᾶς Διαθήκης*, ἢ τὴν ὀριοθέτηση τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν Θεὸν στὰ πλαίσια τοῦ διατονικοῦ καὶ χρωματικοῦ ἀποκλειστικῶν γένους. Ἡ λεπτὴ αὕτη διάκριση ὀριοθετεῖ τὴν ἐξέλιξη, μετὰ τὴν συντάραξη ἀπ' τὶς μεγάλες αἱρέσεις τῆς αὐτοκρατορίας· στὸ βάθος ἐκρίνοντο οἱ σχέσεις τοῦ πιστοῦ μὲ τὸν Θεὸν του, ἐκρίνετο ἡ βιβλικὴ παράδοση στὴ Δύση καὶ ἡ εὐαγγελικὴ στὴν Ἀνατολή· οἱ αἱρέσεις ἐπιζητοῦσαν τὴν ἐπιβολὴν κάποιας μορφῆς ἱερατικῆς καὶ ἱεραρχικῆς κοινωνίας στὴ θρησκεία καὶ στὴν αὐτοκρατορία καὶ ἡ διείσδυσή τους ἦταν προϊόν τῆς παλαιᾶς ἀναμετρήσεως τοῦ ἐλληνιστικοῦ κόσμου, μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἰθαγενῶν πληθυσμῶν, μὲ τὶς ἱερατικὴς καὶ ἱεραρχικῆς δομῆς θρησκευτικῆς

⁶¹ Αὐτόθι, σελ. 16

τους παραδόσεις, στίς ἐπαρχίες τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, τίς πλουσιώτερες τότε περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐξάπλωσή τους σὲ Αἴγυπτο καὶ Συρία ἕως τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τίς δυτικὲς ἐπαρχίες, Βόρειο Ἰταλία, Γαλατία καὶ Ἰβηρία ἦταν μεγάλη καὶ ἀπειλοῦσαν μὲ ἄλωση τὸν χριστιανισμό· οἱ ἀντιστάσεις ἐστιάζονταν γεωγραφικῶς στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο τῆς ἐποχῆς, Ἑλλάς καὶ Μικρὰ Ἀσία, στὴ Μεγάλη Ἑλλάδα καὶ στὴ Ρώμη, στὴν ὁποία δὲν ἀνεδείχθη οὐδεὶς αἰρετικὸς πατριάρχης, ἀλλὰ καὶ οἱ πλεῖστοι ποντίφηκες τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰώνων ἦταν ἐγκρατεῖς τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ μουσικῆς.

Ἡ ἀναφορὰ στὶς ἑλληνικὲς φιλοσοφικὲς σχολές τῆς νεωτέρας, χριστιανικῆς, ἐποχῆς ἀπουσιάζουν σχεδὸν πλήρως ἀπ’ τοὺς μεγάλους πατέρες τοῦ τετάρτου καὶ πέμπτου αἰῶνος, φυσικὰ καὶ ἡ πλήρης ἄγνοια τῶν δυτικῶν πατέρων· πρῶτος μᾶλλον ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἀναφέρεται εἰς τοὺς Στωικούς καὶ τοὺς Ἐπικουρείους, εἰς τὸ «Περὶ αἱρέσεων ἐν συντομίᾳ»⁶², ὅπου καταγράφει ὅλες τὶς αἱρέσεις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καὶ ἀκολουθεῖ ἕξι αἰῶνες μετὰ ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, εἰς τὴν Α΄ πρὸς Βαρλαάμ ἐπιστολή του, ὁ ὁποῖος μνημονεύει τὸν Πλωτῖνο, ἀλλὰ μὲ ἀναφορὰ καὶ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα⁶³. τὴν ἐποχὴ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, 13ος καὶ 14ος αἰῶν, ἐμφανίζονται καὶ οἱ πρῶτες συστηματικὲς μεταφράσεις ἔργων τῆς λατινικῆς λογοτεχνίας εἰς τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπ’ τὸν Δημήτριον Κυδῶνη καὶ τὸν Μάξιμο Πλανούδη. Εἰς τὸ ἐνδιάμεσο ὁ Φώτιος, τὸν ἔννατο αἰῶνα, εἰς τὸν λόγον του, «Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας», γράφει πολὺ ἀπαξιωτικὰ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς τριαδικῆς φύσεως ἀπὸ τοὺς Δυτικούς πατέρας, κυρίως λόγῳ τῆς ἀσθενείας τῆς λατινικῆς γλώσσης⁶⁴. ἡ πορεία τῆς σκέψεως ἔχει σημασία κι ὄχι ἡ ἐμβάθυνση στὶς δογματικὲς διαφορὲς Ὁρθοδόξου καὶ Καθολικῆς ἐκκλησίας. Οἱ πατέρες τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας διεισδύουν εἰς τοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους, κυρίως εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, μὲ συστηματικὴ μελέτη τῆς περιπατητικῆς σχολῆς ἀπ’ τοὺς Μεγάλο Βασίλειο, Ἰωάννη Δαμασκηνὸ καὶ Φώτιο· ἀριστοτελική, ἄλλωστε, εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ παράδοση τῆς Ἀνατολῆς καὶ πλατωνικὴ, ἢ μᾶλλον νεοπλατωνικὴ, τῆς Δύσεως. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ θὰ ἐπηρεάσει καθοριστικὰ τὴ δυτικὴ σκέψη, κυρίως μετὰ τὴν ἀναγέννηση, διότι στὶς ἰταλικὲς πόλεις παραμένει ὀλοζώντανη ἡ ἐπίδραση ἀμφοτέρων τῶν σχολῶν, Ἀκαδημίας καὶ Λυκείου, καὶ μόνο στοὺς μετέπειτα αἰῶνες ὁ φιλοσοφικὸς προβληματισμὸς ἐστίασε τὴν προσοχή του στὶς νεοπλατωνικὲς σχολές⁶⁵, ἢ μᾶλλον καλύτερα ἀπέφευγε στὴν ἀρχὴ τὴν διάκριση τῆς Ἀκαδημίας ἀπ’ τὶς νεοπλατωνικὲς θεωρίες, καὶ στὴ συνέχεια θεώρησε ὡς αὐτονόητη τὴν ταύτιση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἁγίου Ἀύγουστίνου καὶ τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας μὲ τὸν Πλάτωνα.

Ἡ διαφορὰ στὴν προσέγγιση τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως, καλύτερα τῆς ἰδεολογικῆς ἐξαρτήσεως καὶ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, εἶναι τεραστία

⁶² Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, «Περὶ αἱρέσεων ἐν συντομίᾳ», κεφ. ζ΄ καὶ η΄, ἐκδόσεις, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη, 1991.

⁶³ Γρηγορίου Παλαμᾶ, «Α΄ Πρὸς Βαρλαάμ, περὶ δύο ἀρχῶν ἢ καθ’ ἑλληνικῆς ἐποψίας», κεφ. 45, ἐκδόσεις, «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», Θεσσαλονίκη, 1981.

⁶⁴ Φωτίου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, «Λόγος, «Περὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας», κεφ. ξστ΄, ξη΄, ξθ΄, οα΄, οη΄, πα΄, ἐκδόσεις, «Τὸ Βυζάντιον», Θεσσαλονίκη, 2001.

⁶⁵ Ὅρα, «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 25-26, ὁ., ἀ.

μεταξύ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας· τρεῖς εἶναι οἱ λόγοι τῆς διαφορᾶς αὐτῆς: πρώτη, ἡ ἀναγνώριση εἰς τὴν ἀνατολικὴ ἐκκλησία, ὡς ἀναποσπάστου στοιχείου τῆς μοναστικῆς καὶ ἐκκλησιάστικῆς ζωῆς, τῆς *θύραθεν παιδείας*, δηλαδή τῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας εἰς τὴν ὁλότητά της ἐκτὸς τῆς θύρας τοῦ ναοῦ, ἔστω καὶ ἐντὸς τῆς μονῆς· δεύτερη, ἡ ὑμνωδία καὶ ἡ ἐκπαίδευση τοῦ ἀπλοῦ κόσμου καὶ τῶν ἱερωμένων μὲ τὴν ἐλληνικὴ μουσικὴ καὶ ἀρκετὰ μὲ τὴν γραμματεία, ὡς ἀναποσπάστου μέρους τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῆς Ὀρθοδοξίας· τρίτη, ἡ λαϊκὴ καὶ δημοτικὴ παράδοση, στὶς ὁποῖες ἦταν παροῦσα ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ θρησκεία, τὰ τραγούδια της -ἄλλωστε οἱ παραλογές τῶν τραγουδιῶν τῆς ἀρχαίας δημοτικῆς ἔγιναν γύρω στὸν δέκατο αἰῶνα ἀπ’ τὶς ἀρχαῖες διαλέκτους στὴ δημώδη γλῶσσα τῆς ἐποχῆς, στὴ δημοτικὴ τῶν ἡμερῶν μας, ὄχι τὴν ἐπίσημη, ἀλλὰ στὴν νεοελληνικὴ-, ἀλλὰ καὶ οἱ μῦθοι της, μὲ τοὺς ἀρχαίους θεούς, τὶς περιπέτειές τους, τὶς ἔριδες τους, τὶς ἀγάπες τους, μὲ τὶς νεράϊδες καὶ τοὺς σατύρους νὰ ζοῦν ἀκόμη στὴν ἐλληνικὴ παράδοση⁶⁶, καὶ τὴν ἐπικοινωνία μαζί τους καθημερινῆ σχεδόν, ἐνῶ στὴν ἱστορία τους καὶ στὴν γλῶσσα τους ὀνόμαζαν ὅλους σχεδόν τοὺς βαρβάρους μὲ τὰ ἀρχαιοελληνικὰ ὀνοματὰ τους, Σκύθες καὶ Πέρσες...

Ἡ βιβλικὴ παράδοση εἶναι ἔντονη στὴ δυτικὴ ἐκκλησία καὶ κυρίαρχη στὴν προτεσταντικὴ, ἐνῶ στὴν ἀνατολικὴ δεσπόζει ἡ εὐαγγελικὴ παράδοση· στὴ λογοτεχνία εἶναι ἐμφανέστερη ἢ διαφορὰ αὐτῆ, στοὺς Φιοντόρ Ντοστογιέφσκυ, Λέοντα Τολστόι καὶ Ἀλέξανδρο Σολζενίτσιν, ὅπως καὶ στοὺς Ἕλληνες, ἀλλὰ στὴν ἀγγλικὴ καὶ ἀμερικανικὴ ἢ ἀπόλυτη ἐπιβολὴ τῆς βικτωριανῆς ἠθικῆς, εἶναι χαρακτηριστικὴ, ἂν καὶ ἐνδεικτικὰ ἀναφερόμαστε στὴ διαφορὰ αὐτῆ γιὰ ἓνα καὶ μόνο λόγο, γιὰ τὶς διαφορετικὲς πορεῖες τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς παραδόσεως, ἀπέναντι στὴν ἐξάρτησή τους ἀπ’ τὶς ὁποῖες ἐξωθεν καὶ ἄνωθεν ἀρχές· στὴ δυτικὴ σκέψη ἢ διαφορὰ ἐστιάζεται μεταξὺ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ⁶⁷, χωρὶς τὶς ἐνδιάμεσες διαφοροποιήσεις, ἀκόμη καὶ ἀπ’ τοὺς μεγάλους φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς μας, μὲ βαθεῖα διείσδυση στὴ φιλοσοφία τῶν χωρῶν τῆς Ἀσίας, τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν⁶⁸. Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία ἐμφανίζεται ἐνιαία, καὶ σὲ πολλοὺς ὡς ἐλληνορωμαϊκὴ, ἐνῶ οἱ Ρῶσοι, χάρις στὶς ρίζες τους στὴν Ὀρθοδοξία, ἔχουν τὴν ἀνεση τῆς διακρίσεως μεταξὺ βιβλικῆς καὶ εὐαγγελικῆς παραδόσεως, ἀκόμη καὶ ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

⁶⁶ Ὅρα, «Τὰ Ἀποθύμια τῆς Νυκτός», σελ. 5, ὅ., ἀ.

⁶⁷ François Jullien, "Chemin faisant", ἐκδόσεις, Seuil, σελ. 32, Paris, 2007.

⁶⁸ «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 25, 26, ὅ. ἀ. καὶ «Οἱ μικροὶ βάρβαροι», σελ. 20, ὅ. ἀ., ὅπως οἱ Φρανσουὰ Ζουλλιέν καὶ Βικτώρια Λυσσένκο.

Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Απόλλωνος ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει τὴν ἀναγνώριση τοῦ ρόλου του ὡς Λοξίου στὴν καθημερινή μας ζωὴ, ἢ καλύτερα στὴν πολιτική μας πρακτική, καὶ γίνεται εὐκολώτερα κατανοητὴ ὅταν γνωρίζει κανεὶς σαφῶς τὴν διάκριση τῆς εὐαγγελικῆς καὶ βιβλικῆς παραδόσεως· ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἔκφραση τῶν δημιουργικῶν ἱκανοτήτων τοῦ καθημερινοῦ ἀνθρώπου καθίσταται ἐπιτακτικὴ μὲ τὴν ψηφιακὴ ἐπανάσταση καὶ τὴν διείσδυσή της σὲ ὅλες τὶς ἐκφράσεις τῆς ζωῆς μας⁶⁹. Ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἄρσιν ὅλων τῶν θρησκευτικῶν, ιδεολογικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν δεσμεύσεων τοῦ ἀνθρώπου καὶ περισσότερο τῆς ἀπολύτου πίστεως τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, ὡς φέροντος τὴν *ἱερά ἀποστολή* διὰ τὴν σωτηρία τοῦ κόσμου· ἡ ἐποχὴ μας ἐπιτάσσει τὴν ἀμφισβήτηση τῶν ἀρχῶν του, φιλοσοφικῶν, ἐπιστημονικῶν καὶ ιδεολογικῶν, τὴν διερεύνησή τους σὲ προσωπικὸ ἐπίπεδο, διότι διαθέτει πλέον τὰ μέσα, χάρις στὸ διαδίκτυο, τῆς ἀμέσου καὶ πλήρους ἀξιοποιήσεως τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως.

Ἐπιστρέφει ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος εἰς τὸν *Θαλῆ τὸν Μιλήσιο*, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐμμελῆ καὶ *χαρίεσσαν* *θεραπαινίδα*· περισσότερο μᾶλλον πρὸς τὴν *θεραπαινίδα*, διότι αὐτὴ εἶχε τὴν ἀνεση ἐνδελεχοῦς παρακολουθήσεως τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος, ἐνῶ ὁ σοφὸς ἔχει ἀποσπασμένη σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τὴν προσοχή του εἰς τὰς οὐρανίας παρατηρήσεις του. Ὁ Απόλλων στρέφει τὸν ἄνθρωπο πρὸς τὴν ἀμφισβήτηση καὶ τὰς προσωπικὰς διερευνήσεις του ἀπ' τὴν ἴδια τὴν φύση τῶν *χρησμῶν του*, ἀλλὰ κι ἀπ' τὴν ιδιότητά του ὡς θεοῦ τῆς *μουσικῆς*· ὁ *Λοξίας* μόνο τὸ *ἐναρμόνιο γένος* τῆς μουσικῆς ἐδέχετο, διότι μόνο, μὲ τὴν ἀσκησή του εἰς τὴν κατὰ δίεσιν μελωδίαν, ἀποκοτοῦσε ὁ πολίτης τὴν ἱκανότητα ἐρμηνείας τῶν *χρησμῶν τῆς Πυθίας*. Ἡ *Σίβυλλα* ἦταν αὐστηρὴ καὶ ἀπόλυτη, ὅπως ὅποτε ὡς πρὸς τὴν ἱκανότητα ἐρμηνείας τῆς σκέψεως τοῦ *Λοξίου*.

⁶⁹ Αὐτόθι, σελ. 17

Ἐπιμύθιον

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας, στὶς 3 Νοεμβρίου τοῦ 361 μ.Χ, μετὰ τὸν ἀπροσδόκητο θάνατο τοῦ ἐξαδέλφου του Κωνσταντίου στὴν Ταρσό τῆς Κιλικίας καὶ ἐνῶ ἐβάδιζε ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ Ἰουλιανὸς ἐφθασε, τὸν ἄλλο μῆνα, στὴν Κωνσταντινούπολη κι ἔγινε δεκτὸς μὲ ἀγαλίαση ἀπ' τὸν λαό της· οἱ ἐπιτυχίες του στὰ σύνορα τῆς Γαλατίας ἐναντίον τῶν Γερμανῶν καὶ ἄλλων βαρβάρων καὶ ἡ λιτὴ καὶ σεμνὴ ζωὴ του ἦταν ἤδη γνωστές, ἐνῶ ἦταν καὶ ὁ μόνος ἐπιζῶν γόνος τῆς δυναστείας τοῦ Κωνσταντίου Χλωροῦ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ἐθνικοί, εἰδωλολάτρες, ἀλλὰ οἱ χριστιανοὶ εἶχαν καταλάβει τὶς ἡγετικές θέσεις καὶ ἀποτελοῦσαν μεγάλο τμῆμα τοῦ στρατοῦ -ὁ ὁποῖος καὶ ἀνέβαζε τοὺς αὐτοκράτορες τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες-, πολὺ πρὶν ἀπ' τὴν ἀναγνώριση τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισήμου θρησκείας· ὁ ἴδιος, 31 ἐτῶν, τυπικὰ ἦταν χριστιανός, ἀλλὰ εἶχαν γίνεи γνωστές οἱ ἐπιδόσεις του στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία καὶ στὴ φιλοσοφία εἰδικώτερα. Φυσικὸ ἦταν νὰ γίνεи εὐμενῶς δεκτὸς ἀπὸ ἀμφότερες τὶς μερίδες, κι ἀκόμη περισσότερο ἀπ' τὰ πρῶτα του ἔργα, μὲ τὴν κατάργηση τῆς μεγάλης γραφειοκρατίας καὶ τὶς μεταρρυθμίσεις του στὴν ὀργάνωση καὶ στὴ λειτουργία τοῦ κράτους. Ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι μόνο εἰσαγωγικά, διότι δὲν ἀφοροῦν τὸ ἀντικείμενό μας.

Ὁ πολυγραφώτερος ἴσως ἡγεμὼν τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ ἕνας ἀπ' τοὺς καλυτέρους, ἂν ὄχι ὁ ἄριστος, φιλοσόφους καὶ βασιλεῖς μαζί, ὡς ἕνα ἀπ' τὰ πρῶτα μελήματά του ἔθεσε τὴν θεωρητικὴ συντριβὴ τοῦ κυνισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε κατακλύσει ἐθνικοὺς καὶ χριστιανούς, αἰρετικοὺς κυρίως· τοὺς ἀφιέρωσε δύο «ὀμιλίες», πραγματεῖες θὰ λέγαμε σήμερα, μὲ τὶς ὁποῖες ἀπέβλεπε στὴν πολιτικὴ ἐξουθένωση τοῦ κυνισμοῦ, ὡς ἀπάντηση στὴν ἠθικὴ ἐξαχρείωση τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴν πολιτικὴ ἀνάταση τῆς αὐτοκρατορίας. Γνώριζε ὅτι ἡ αὐτοκρατορία βρυσκόταν σὲ περίοδο βαθειᾶς παρακμῆς καὶ ὅτι, μόνο οἱ ριζικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ διοικητικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ μηχανισμοῦ της, θὰ τῆς ἐπέτρεπαν τὴν ἀνάκτηση μέρους τῆς παλαιᾶς ρώμης της· τὶς ἐπέβαλε, μὲ τὴν πάταξη τῆς γραφειοκρατίας, τὴν ἀναμόρφωση τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ τῆς τεραστίας αὐτοκρατορίας καὶ τὴν ἀναδιάταξη τοῦ στρατοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γαλατικῶν λεγεῶνων του, οἱ ὁποῖες τὸν ἔφεραν στὴν ἐξουσία καὶ πίστευαν στὸν ἴδιο, παρὰ τὴν πρόσδεσή τους μὲ τὴν χριστιανικὴ θρησκεία, καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἀπ' τὸν αὐτοκράτορα· χάρις στὶς μεταρρυθμίσεις του ἡ αὐτοκρατορία ἐπέζησε, στὸ ἀνατολικό της τμῆμα, ἐπὶ χίλια χρόνια, κι αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ μεγάλο ἐπίτευγμα τοῦ φιλοσόφου αὐτοκράτορος. Ἦταν παρῶν σὲ ὀλόκληρη τὴ χιλιετῆ ζωὴ της, ἀκόμη κι ὅταν ἀσκοῦσαν, ὡς παραβάτου καὶ ὑβριστοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, τὴν πιὸ σκληρὴ κριτικὴ ἐναντίον του.

Τὸν ὕμνο εἰς τὸν Απόλλωνα πλέκει ὁ νεαρὸς ἡγεμὼν, διότι γνωρίζει ὅτι ἡ ἀνάταση τῆς αὐτοκρατορίας ἐξαρτᾶται πρωτίστως ἀπ' τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἰσοτίμων σχέσεων τῶν πιστῶν μὲ τοὺς θεοὺς τους, τὶς σχέσεις ἐλευθερίας μαζί τους: «πέφηγεν οὖν ἡμῖν ἀρχηγὸς τῆς φιλοσοφίας ὅσπερ οἶμαι τοῖς Ἑλλησι κατέστη τῶν καλῶν ἀπάντων αἴτιος, ὁ τῆς Ἑλλάδος κοινὸς ἡγεμὼν καὶ νομοθέτης καὶ βασιλεύς, ὁ ἐν Δελφοῖς θεός»⁷⁰. Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ θεός; εἶναι «ὁ τε Μουσηγέτης Απόλλων»⁷¹, ὁ ἡγέτης τῶν Μουσῶν, ὁ διδάσκαλος τῆς μουσικῆς καὶ ὄλων τῶν τεχνῶν, κατὰ τὸν αὐτοκράτορα καὶ ὅλους τοὺς Ἑλληνες. Ἐπομένως οἱ μεταρρυθμίσεις, ἀφοροῦσαν περισσότερο τὴν νοοτροπία, τὸν τρόπο ζωῆς καὶ τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων, μὲ τὴν ἔκφραση τῆς μουσικῆς ἀρμονίας⁷², καὶ ὄχι μόνο τὴν καθιέρωση νέων νόμων, ἢ μᾶλλον νέου Συντάγματος, θὰ λέγαμε στὴν ἐποχὴ μας· τὴν ἀνάκτηση ἐπιδίωκε, τουλάχιστον ἀπ' τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ τῆς αὐτοκρατορίας τοὺς ὁποίους θεωροῦσε ὡς ἐλευθέρους πολίτας, τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ φυσικὰ τῶν σχέσεων ἐλευθερίας μὲ τοὺς ἀρχαίους θεοὺς, μὲ πρῶτον τὸν Απόλλωνα· εἶναι γνωστὸ εἰς ἐμᾶς ὅτι ἀρχηγὸς τῆς φιλοσοφίας, ὅπως ἐγὼ πιστεύω, θεωρεῖται ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἑλληνας ὁ αἴτιος ἀπάντων τῶν καλῶν, ὁ κοινὸς ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος καὶ νομοθέτης καὶ βασιλεύς, ὁ ἐν Δελφοῖς θεός. Γνώριζε ἄριστα ὁ νεαρὸς ἡγεμὼν ὅτι μέσῳ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, τῆς κατὰ δῖεσιν μελωδίας, ἦταν δυνατὴ ἡ ἀνάκτηση τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς, γνώριζε ἐπίσης ὅτι οἱ συμφοιτητές του εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν ἀναζητοῦσαν τρόπους ἐνσωματώσεως εἰς τὴν νέαν θρησκείαν τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς ἀρμονίας, καὶ ἀπαντοῦσε πρὸς τοὺς κυνικοὺς μὲ τὸ μοναδικὸ θανατηφόρο τοῦ ἦθους τους ὄπλο, τὸ ἐναρμόνιο γένος τῆς μουσικῆς.

Μακρὰ ἡ περιδιάβαση, ἀλλὰ ἀπαραίτητη, διότι μᾶς προσφέρει τὸν μῦθο τῆς Ἀριάδνης καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ μας· τὶς ἐλεύθερες σχέσεις τῶν πιστῶν μὲ τοὺς θεοὺς τους ἐπιζητοῦσε ὁ Ἰουλιανός, τὶς ἐλεύθερες σχέσεις, ἢ διαφορετικὰ τὴν χειραφέτηση ὄλων ἀπ' τὶς ἐξαρτήσεις τους, ὅπως τῶν ἀνθρώπων κάθε ἐποχῆς, ἀπ' τὶς θρησκευεῖς τους, τὶς ἰδεολογίες τους καὶ τὶς ἐπιστημονικὲς τους ἀρχές, ἀπαιτεῖ καὶ προϋποθέτει ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση καὶ ὁ ἑτερογενὴς καὶ πολυπολικὸς κόσμος. Ὁ Μουσηγέτης θεὸς ὑπηρετεῖ τὴν ἀποστολὴ αὐτῆ, καὶ δι' αὐτὸ ἀπευθύνεται πρὸς αὐτὸν ἡ ἐπίκλησή μας· εἶναι ὁ θεὸς τῆς μουσικῆς καὶ σοφίας καὶ καθοδηγεῖ τοὺς «πιστούς» του εἰς νέους δρόμους, ὅπως διανοίγονται πάλι μὲ τὸ τέλος τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ. Ὁ Μουσηγέτης τὰς

⁷⁰ Ἰουλιανοῦ αὐτοκράτορος, «Εἰς τοὺς ἀπαιδευτοὺς κύνας», 188α, μετάφραση δική μου.

⁷¹ Τοῦ ἰδίου, «Εἰς τὸν βασιλέα Ἡλίον, πρὸς Σαλούστιον», 132β.

⁷² Ὅρα, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 6, ὁ. ἀ.

ἀναφορὰς τοῦ Κομφουκίου πρὸς τοὺς μαθητὰς του συμπληρώνει, γιὰ τὴ σημασία τῆς μουσικῆς στὴν διαμόρφωση τοῦ ἥθους⁷³.

⁷³ Ο. ἀ. σελ 5.

Τις τόσο λεπτές κι αδιόρατες χορδές τῆς μουσικῆς εὐαισθησίας ἀναζητοῦμε μέσα μας, μὲ τὴν κατάδυση εἰς τὰς πολιτιστικὰς μας ρίζας, εἰς τὴν ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἄλλους πολιτισμούς, μὲ τὴν ἄνεση τοῦ κοινοῦ καὶ δημιουργικοῦ διαλόγου κατὰ τὴν ψηφιακὴ ἐποχὴ, διότι πολλοὶ μεγάλοι πολιτισμοὶ ἐπέδειξαν τὴν καλλιέργεια τῆς μουσικῆς, ἔστω κι ἂν ἡ ὄρολογία διαφέρει· οἱ χορδές αὐτές ἐπιτρέπουν τὶς γόνιμες καὶ πολλαπλές διερευνήσεις ἐπὶ χιλιάδες χρόνια σὲ πολλοὺς πολιτισμούς, ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτουν τὶς διακυμάνσεις τῆς μουσικῆς ἁρμονίας, ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ, ἀπὸ τρόπο ζωῆς σὲ τρόπο ζωῆς, ἀπὸ νοοτροπία σὲ νοοτροπία. Οἱ διερευνήσεις μὲ τὶς νέες ἀναζητήσεις καὶ ἡ χειραφέτηση ἀπ’ τὶς ιδεολογικὲς δεσμεύσεις τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὴν χρῆση τῆς πλατωνικῆς ὄρολογίας, ὡς κυριάρχου στὴ δυτικὴ κοινωνία καὶ ὡς ἐπικυριάρχου στὸν ὑπόλοιπο κόσμο, καθορίζουν τὴν πορεία μας· ἡ ἀνάκτηση τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς καὶ τῆς μουσικῆς ἁρμονίας ἀποτελεῖ τὸ αἶτημα τῆς ἐποχῆς μας.

Ὅταν οἱ Κινέζοι ἀναφέρονται στὶς ἁρμονικὲς σχέσεις μὲ τοὺς προγόνους τους, ὡς καθοριστικοῦ στοιχείου τῆς λατρείας των, πλησιάζουν ἄρκετὰ πρὸς τὸν Λοξίαν καὶ δὲν ἔχουν οὐδένα κοινὸ σημεῖο μὲ τὶς μονοθεϊστικὲς θρησκείες καὶ τὶς ιδεολογικὲς ἐξαρτήσεις τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς· ἡ ἀνωτέρα θεότης στὴν κινεζικὴ παράδοση δὲν θεωρεῖται ὡς θεὸς παντοδύναμος καὶ δημιουργὸς τῶν πάντων, ἀλλὰ ὡς ἔκφραση τῆς κοσμικῆς τάξεως γιὰ τὶς ἁρμονικὲς τῆς σχέσεις μὲ τὸν ὑπαρκτὸ κόσμ⁷⁴. ὁ Κομφούκιος, μετὰ ἀπὸ τὴν παραμέλησή του ἀπ’ τοὺς ἀσπασθέντας τὴν δυτικὴ παιδεία ὁμοεθνεῖς του καὶ τοὺς ὑποστηρικτὲς τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς ιδεογραμμάτου μὲ τὴ λατινικὴ γραφὴ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποτυχία τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς ἀπ’ τὸν Μάο Τσετούνγκ, τὴν ἐποχὴ τῆς παντοδυναμίας του, λόγω τῆς ἀντιδράσεως τῶν χωρικῶν, ἐπανακτᾶ τὴν ἀρμόζουσα θέση του στὴν κινεζικὴ κοινωνία καὶ στὸν πολιτισμὸ τῆς⁷⁵. Ἡ ἀνάδυση τῆς προσαρμογῆς στὶς ἁρμονικὲς σχέσεις ἐπιτρέπουν, σὲ μεγάλο βαθμὸ, τὴν μετάβαση τῆς κομμουνιστικῆς πολιτείας πρὸς τὶς ἀνάγκες τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς καὶ τῆς οικονομικῆς κρίσεως· ἔχει μεσολαβήσει ἡ εἰσβολὴ καὶ ἡ κυριαρχία τοῦ βουδισμού, μὲ ἔντονα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἱρανικοῦ καὶ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς κινεζικῆς σκέψεως, ἂν καὶ οἱ ἀναφορές μας αὐτὲς ἀποβλέπουν στὴν ἐπισημάνση καὶ μόνον τῶν παραδοσιακῶν ἀξιῶν στοὺς δύο πολιτισμούς, κινεζικὸ καὶ ἰνδικό, καὶ ὄχι στὴν πλήρη μελέτη τοῦ θέματος, τόσον

⁷⁴ Anne Cheng, "Histoire de la pensée chinoise", ἐκδόσεις, Seuil, σελ. 55, Paris, 1997

⁷⁵ Ὅρα, «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 35, ὁ. ἀ.

ένδιαφέροντος για την εποχή μας. Την ύπαρξη αξιών παρομοίων με εκείνας του Λοξίου αναζητούμε.

Η επιλογή του Πλάτωνος, και μάλιστα του διαλόγου, «Θεαίτητος», ή «περί ἐπιστήμης πειραστικοῦ», ἀποβλέπει εἰς δύο σαφεῖς λόγους, ὅπως προαναφέραμε: ὁ πρῶτος, εἶναι ἡ ὑπογράμμιση ἀπ' τὸν πατέρα τοῦ ὀρθολογισμοῦ τῆς δυτικῆς φιλοσοφίας, ὅτι ὁ φιλόσοφος ὀφείλει παραμένειν «διερευνώμενος», ἀναζητῶν τὴν ἀμεση καὶ ζωντανὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴν πόλη του· ὁ δεύτερος εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς θεραπευτῆδος ὡς ἐμμελοῦς καὶ χαριέσσης, δηλαδή, ἡ ἐπανάληψη καὶ εἰς τὸ σημεῖο αὐτό, τῆς σημασίας τῆς μουσικῆς ἀρμονίας εἰς τὸ ἦθος, εἰς τὴν κατάκτηση τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς πρακτικῆς. Παρὰ τὴν θεωρητικὴ οἰκοδόμηση τῆς πλέον ἀπολυταρχικῆς πολιτείας εἰς τὴν ἱστορία εἰς τὴν «Πολιτεία» του, ἀναγνωρίζει τὰ ὅρια τῆς προσεγγίσεώς του, ἂν καὶ ζοῦσε εἰς τὸν τέταρτο αἰῶνα, ὅταν οἱ ἀπράγμονες γίνονταν σταδιακὰ κυρίαρχοι τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἐνῶ οἱ ἀχρεῖοι κέρδιζαν συνέχεια ἔδαφος, ὥστε νὰ καταστοῦν ἀδιαμφισβήτητη πλειοψηφία τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, τῶν μεγάλων πόλεων κυρίως, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ τὸν ἐπόμενο αἰῶνα.

Οἱ ἐκλελυμένοι ἀναφέρονται ὡς παράδειγμα ἀπ' τὸν μαθητὴ του, ἀλλὰ αὐτὸ γίνεται μία γενιὰ ἀργότερα, καὶ πάλι ὡς ἀπόδειξη τῆς παρακμῆς τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἐκπτώσεώς της εἰς τὸ χειρότερο ἐπίπεδο· δὲν εἶχαν ζήσει, κι οὔτε φαίνεται ὅτι εἶχαν διανοηθεῖ ποτὲ τὴν ἀπόλυτη ἐπικράτηση τῶν ἀχρείων, δύο γενιές ἀργότερα, καὶ τῶν κυνικῶν δέκα περίπου γενιές μετὰ, τῶν ἐκλελυμένων, ὡς καθιερωμένο ἦθος τῆς πόλεως.

Ἡ ἀντίστροφη πορεία στὴν εποχή μας ἀρχίζει, κάτω ἀπὸ πολὺ χειρότερες συνθήκες, μὲ τοὺς ἐκλελυμένους ὡς καθιερωμένο τρόπο ζωῆς ἐπὶ πολλὰς γενιές καὶ μὲ τὸν Ἀπόλλωνα εἰς τὸ περιθώριο ἀπὸ ὅλους· ἡ στροφή πρὸς τὸν Μουσηγέτη θεὸ ἐπιταχύνεται διὰ δύο λόγους, ὅπως προαναφέραμε: ὁ πρῶτος εἶναι ἡ ψηφιακὴ ἐπανάσταση καὶ ἡ ἄσκηση ἀπ' τὸν ἐργαζόμενο, ἀπ' τὸν ἄνθρωπο, ὡς ἀναγκαίας καὶ ἱκανῆς συνθήκης, τῆς δημιουργικῆς του σκέψεως, κι ὄχι τόσο, ἢ σχεδὸν καθόλου, τῆς μυικῆς του δυνάμεως· ὁ δεύτερος, ἡ ἀνακάλυψη τῆς σημασίας τῆς μουσικῆς ἀρμονίας εἰς τὴν δημιουργικὴ ἔκφραση κατὰ τὴν χρῆση τῆς ψηφιακῆς τεχνολογίας, ἀλλὰ καὶ τῆς διαπιστώσεως ὅτι δὲν διαθέτουν ὅλες οἱ γλῶσσες τὶς ἴδιες δυνατότητες ἀξιοποιήσεως τῆς τεχνολογίας αὐτῆς, ὅπως ἀκριβῶς γίνεται μὲ τὴν ἔκφραση τῆς διέσεως εἰς τὴν μουσικὴν ἀρμονίαν, κατὰ τὸν Ἀριστείδην Κοϊντιλιανόν.

Πολλὰς ἀπ' τὶς σκέψεις αὐτὲς ἔχουν διατυπωθεῖ καὶ εἰς ἄλλας μελέτας τῶν «ἀναλύσεων» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», ἀλλὰ ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνονται, μόνο καὶ μόνο ὡς προβληματικὴ διὰ τὴν εποχή μας, ὡς ἀφορμὴ διαλόγου καὶ δημιουργικῆς συζητήσεως· ὁ γόνιμος διάλογος θὰ διευρύνει τὶς

προοπτικὲς τοῦ «έτερογενοῦς» καὶ «πολυπολιτικοῦ» κόσμου μας. Ἔτσι συμβαίνει πάντοτε εἰς τὴν ἱστορία εἰς περιόδους ἀλλαγῆς τῶν ἐποχῶν καὶ τοῦ ἥθους τῶν ἀνθρώπων. Ἔτσι γίνεται καὶ στίς μέρες μας...

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας,
Καισαριανή, Καλαμάκι,
Μάρτιος 2009